

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
za gradbeništvo
in geodezijo



**ODDELEK ZA
GEODEZIJO**

*Interdisciplinarni
podiplomski študij
prostorskega in
urbanističnega
planiranja
IPŠPUP*

Kandidatka:

NIKA KOKALJ, univ. dipl. geog., etn. in kult. antropologinja

Javni prostor v podeželskem naselju

Magistrska naloga štev.: **56**

Public Space in a Rural Settlement

Master of Science Thesis No.: **56**

Mentor:
izr. prof. dr. Anton Prosen

Članica:
prof. dr. Ana Barbič (upok.)

Članica:
doc. dr. Alenka Fikfak (FA)

Predsednik komisije:
prof. dr. Andrej Pogačnik

Ljubljana, maj 2009

STRAN ZA POPRAVKE – ERRATA

Stran z napako	Vrstica z napako	Namesto	Naj bo

IZJAVA O AVTORSTVU

Podpisana **NIKA KOKALJ, univ.dipl.geog.,etn. in kult. antropologinja**, izjavljam, da sem avtorica magistrskega dela z naslovom: »**JAVNI PROSTOR V PODEŽELSKEM NASELJU**«.

Ljubljana, maj 2009

Podpis:

BIBLIOGRAFSKO-DOKUMENTACIJSKA STRAN IN IZVLEČEK

UDK: 711.436:712.25(043.3)
Avtor: Nika Kokalj, univ. dipl. geog., etn. in kult. antropologinja
Mentor: izr. prof. dr. Anton Prosen
Naslov: JAVNI PROSTOR V PODEŽELSKEM NASELJU
Obseg in oprema: 119 strani, 15 preglednic, 14 slik, 65 fotografij, 9 kart
Ključne besede: podeželje, naselja, javni prostor

Izveček:

Magistrsko delo obravnava javni prostor v slovenskih podeželskih naseljih z vidika nastanka, oblikovanja in vloge v zgodovini. Analizira pojavne oblike javnega prostora, ugotavlja današnje stanje in funkcije ter poda napotke za obnovo javnih prostorov. Kvaliteta bivanja je pogojena z zmožnostjo zadovoljevanja človekovih duhovnih in materialnih potreb in dober javni prostor ustreza svojemu namenu, če lahko naenkrat služi čim več uporabnikom z različnimi potrebami. Če je javni prostor živahen, obljuden, potem daje posredno vsemu naselju neko vsebino.

BIBLIOGRAPHIC-DOCUMENTALISTIC INFORMATION AND ABSTRACT

UDC: 711.436:712.25(043.3)
Author: Nika Kokalj, Geographer, Ethnologist and Cultural Anthropologist
Supervisor: Assist.Prof.Dr. Anton Prosen
Title: Public space in a rural settlement
Notes: 119 pages, 15 tables, 14 figures, 65 photos, 9 maps
Key words: countryside, settlement, public space

Abstract:

The present text is concerned with different aspects of public space in a Slovenian rural settlement. It deals with creation, design and historic use of public space. With analysis of different forms of public space it offers guidance for the renewal of public space. Satisfying physical and spiritual needs make peoples lives more qualitative. Public space serve its purpose if it is used by different consumers with different needs. If public place is vibrant it gives the whole settlement a specific content.

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorju izr.prof.dr.Antonu Prosenu za potrpežljivost, spodbude in napotke.

Zahvaljujem se svoji družini za podporo.

Hvala.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
1.1 OPREDELITEV TEME IN CILJI NALOGE	1
1.2 DELOVNE HIPOTEZE	3
1.3 METODE DELA	4
2 NASELJA SLOVENSKEGA PODEŽELJA	5
2.1 SLOVENSKO PODEŽELJE	5
2.1.1 NASELITEV PODEŽELJA	6
2.1.2 TIPOLOGIJA PODEŽELSKIH NASELIJ	11
2.2 STANJE IN RAZVOJNE TEŽNJE PODEŽELJA	14
3 JAVNI PROSTOR	16
3.1 OPREDELITEV POJMA, DOSEDANJE RAZISKAVE IN TEORIJE	16
3.2 DEJAVNIKI OBLIKOVANJA JAVNEGA PROSTORA	20
3.2.1 Naselje – lega, velikost, centralnost, morfologija	20
3.2.1.1 Lega javnih prostorov znotraj naselja, naravni dejavniki, prometnice	22
3.2.1.2 Diferenciacija prostora podeželskega naselja po pomenu, odnosi med objekti in opremo	23
3.2.2 Socialne razmere in gospodarska usmerjenost	24
3.2.2.1 Nova sociološka slika	25
3.2.3 Kulturno okolje in zgodovinski razvoj	27
3.3 POJAVNE OBLIKE JAVNEGA PROSTORA IN USMERITVE ZANJE	30
3.3.1 Cesta ali ulica	30
3.3.2 Vaško središče in trg	33
3.3.3 Park in zelenje	36
3.3.4 Pokopališče	38
3.3.5 Obvodni prostor	40
3.3.6 Vodni vir	43
3.3.7 Gmajna	44
3.3.8 Javni objekti	45
3.3.9 Urbana oprema	48
4 ANALIZA IZBRANIH PRIMEROV	51
4.1 MORAVČE	54
4.1.1 Splošni ter družbeno zgodovinski oris	55

4.1.2	Struktura naselja	60
4.1.3	Javni prostor	63
4.1.4	Ugotovitve in predlogi	69
4.2	CERKLJE NA GORENJSKEM	72
4.2.1	Splošni ter družbeno zgodovinski oris	73
4.2.2	Struktura naselja	78
4.2.3	Javni prostor	80
4.2.4	Ugotovitve in predlogi	84
	ŠENTRUPERT NA DOLENJSKEM	88
4.3.1	Splošni ter družbeno zgodovinski oris	90
4.3.2	Struktura naselja	93
4.3.3	Javni prostor	95
4.3.4	Ugotovitve in predlogi	99
5	SKLEP	103
6	POVZETEK	108
7	SUMMARY	111
	VIRI IN LITERATURA	113

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Rast števila prebivalstva v naselju Moravče

Preglednica 2: Število prebivalcev, gospodinjstev, družin in stanovanj v občini, naselju Moravče in v Sloveniji

Preglednica 3: Selitve prebivalcev v naselju Moravče

Preglednica 4: Stanovanja po letu zgraditve stavbe v naselju in občini Moravče

Preglednica 5: Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti v naselju Moravče

Preglednica 6: Rast števila prebivalstva v naselju Cerklje na Gor.

Preglednica 7: Število prebivalcev, gospodinjstev, družin in stanovanj v občini, naselju Cerklje na Gor. in v Sloveniji

Preglednica 8: Selitve prebivalcev v naselju Cerklje na Gor.

Preglednica 9: Stanovanja po letu zgraditve stavbe v občini in naselju Cerklje na Gor.

Preglednica 10: Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti v naselju Cerklje na Gor.

Preglednica 11: Rast števila prebivalstva v naselju Šentrupert

Preglednica 12: Število prebivalcev, gospodinjstev, družin in stanovanj v naselju Šentrupert in Sloveniji

Preglednica 13: Selitve prebivalcev v naselju Šentrupert

Preglednica 14: Stanovanja po letu zgraditve stavbe v naselju Šentrupert

Preglednica 15: Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti v naselju Šentrupert

KAZALO SLIK

Slika 1: V strnjeni gruči stoječi objekti (Smokuč)

Slika 2: V manj strnjeni gruči stoječi objekti (Velike Grahovše)

Slika 3: V nizu stoječi objekti z daljšo fasado obrnjeni proti cesti (Cven)

Slika 4: V nizu stoječi objekti s krajšo fasado obrnjeni proti cesti (Gorenji Globdol)

Slika 5: Gorica

Slika 6: Prafare

Slika 7: Središčna naselja s stopnjami središčnosti

Slika 8: Dekanije Ljubljanske škofije v 19. stol.

Slika 9: Prikaz Moravč na franciscejskem katastru (leto 1825)

Slika 10: Prikaz Moravč na reambulančnem katastru (leto 1867)

Slika 11: Prikaz Cerkelj na franciscejskem katastru (leta 1826)

Slika 12: Prikaz Cerkelj na reambulančnem katastru (leto 1867)

Slika 13: Prikaz Šentruperta na franciscejskem katastru (leto 1825)

Slika 14: Prikaz Šentruperta na reambulančnem katastru (leto 1867)

KAZALO FOTOGRAFIJ

- Fotografija 1: Predimenzionirana cesta
Fotografija 2: Cesta kot del prijetnega ambienta
Fotografija 3: Ureditev za umirjanje prometa
Fotografija 4: Osrednji prostor kot parkirišče
Fotografija 5: Županska lipa
Fotografija 6: Kmetijske površine znotraj naselja
Fotografija 7: Kmetijske površine znotraj naselja
Fotografija 8: Pokopališče zunaj vasi
Fotografija 9: Pokopališče znotraj vasi
Fotografija 10: Bogat doživljajski prostor ob vodotoku
Fotografija 11: Parkovna ureditev ob vodotoku
Fotografija 12: Rekonstrukcija mostu – Loka pri Mengšu
Fotografija 13: Rekonstrukcija mostu – Dolsko
Fotografija 14: Rekonstrukcija mostu - Jevnica
Fotografija 15: Vodnjak na osrednjem trgu v Rogatcu
Fotografija 16: Vodnjak pod vasjo Dolsko
Fotografija 17: Perišče pod vasjo Dolsko
Fotografija 18: Sprehajalna pot (Dolsko)
Fotografija 19: Osrednji prostor naselja Dol pri Ljubljani
Fotografija 20: Gasilski dom v Dolu
Fotografija 21: Pešpot
Fotografija 22: Čakalnica postajališča javnega prometa, ob njej je umeščen ekološki otok
Fotografija 23: : Čakalnica postajališča javnega prometa, ob njej je umeščen ekološki otok
Fotografija 24: Kapelica kot rob naselja
Fotografija 25: Moravče
Fotografija 26: Osrednji del Moravč
Fotografija 27: Osrednji del Moravč
Fotografija 28: Vzhodni del naselja
Fotografija 29: Avtobusna postaja
Fotografija 30: Župnijska cerkev v Moravčah
Fotografija 31: Religiozno znamenje
Fotografija 32: Religiozno znamenje
Fotografija 33: Detelova cesta
Fotografija 34: Pokopališče

- Fotografija 35: Zabojniki za smeti
- Fotografija 36: Marokova ulica
- Fotografija 37: Pogled na Moravče
- Fotografija 38: Osnovna šola Moravče
- Fotografija 39: Otroški vrtec
- Fotografija 40: Pogled na Cerklje
- Fotografija 41: Pogled na Cerklje
- Fotografija 42: Župnijska cerkev v Cerkljah
- Fotografija 43: Osnovna šola
- Fotografija 44: Urbanizirano naselje
- Fotografija 45: Osrednji trg
- Fotografija 46: Osrednji trg
- Fotografija 47: Osrednji trg
- Fotografija 48: Osrednji trg
- Fotografija 49: Odmik od ceste
- Fotografija 50: Kapelica na križišču ulic
- Fotografija 51: Panorama Šentruperta
- Fotografija 52: Cerkev sv. Ruperta
- Fotografija 53: Trg pred cerkvijo
- Fotografija 54 : Krožna pot in pozidava okrog cerkve
- Fotografija 55 : Krožna pot in pozidava okrog cerkve
- Fotografija 56: Osrednji trg
- Fotografija 57: Osrednji trg
- Fotografija 58 : Stara domačija
- Fotografija 59 : Ulica
- Fotografija 60: Romarska pot Vesela gora
- Fotografija 61: Pokopališče zunaj naselja
- Fotografija 62: Dom kulture
- Fotografija 63: Potok Bistrica
- Fotografija 64: Osnovna šola Šentrupert
- Fotografija 65: Zaselek Poštaje

KAZALO KART

- Karta 1: Poslovni subjekti v naselju Moravče
- Karta 2: Zaznavanje naselja Moravče
- Karta 3: Predlogi ureditev javnih prostorov v naselju Moravče
- Karta 4: Poslovni subjekti v naselju Cerklje na Gorenjskem
- Karta 5: Zaznavanje naselja Cerklje na Gorenjskem
- Karta 6: Predlogi ureditev javnih prostorov v naselju Cerklje na Gorenjskem
- Karta 7: Poslovni subjekti v naselju Šentrupert
- Karta 8: Zaznavanje naselja Šentrupert
- Karta 9: Predlogi ureditev javnih prostorov v naselju Šentrupert

OKRAJŠAVE IN SIMBOLI

stol.	stoletje
FAGG	Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo
FA	Fakulteta za arhitekturo
FGG	Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo
povpr.	povprečno
NOB	narodno osvobodilni boj (druga svetovna vojna)

1 UVOD

1.1 OPREDELITEV TEME IN CILJI NALOGE

Slovensko podeželje je zelo zaželeno bivalno okolje. V Sloveniji je že več let zaznati intenzivno suburbanizacijo in beg iz mest, tako ljudi kot dejavnosti. Slovensko podeželje doživlja pomembne strukturne in funkcijske spremembe, zato je naravnost predmetne naloge na podeželski prostor aktualna in potrebna opredelitev. Zaradi množice gradbenih posegov predvsem na območju urbaniziranega podeželja je za podeželska naselja potrebno pripraviti jasna izhodišča razvoja, ki vključujejo prenovo in novo definicijo naselij, skladno z novimi potrebami bivanja in zavedanja. Tako kot v vizualnem so pretežna območja urbaniziranega podeželja tudi v funkcijskem smislu osiromašena. Za ustavitev trenda preoblikovanja v spalna naselja, je potrebno njihovo osnovo vsebinsko prenoviti.

Prostor je pomemben določevalec in oblikovalec kulturne identitete naroda. Javni prostor v podeželskih naseljih je odsev naravnih danosti, družbene in gospodarske zgodovine. Gradil in oblikoval se je skupaj z vaško skupnostjo. Javni prostori kot mesta srečevanja njegovih prebivalcev, so pomembni gradniki lokalne skupnosti in lokalne identitete. Javni prostor je namenjen vsem prebivalcem naselja, ne glede na stavbe, ki ga obkrožajo. V vaseh ga najpomembneje predstavlja središče naselja, kjer so združene mnoge dejavnosti (kot npr. prostor za javne prireditve, predstavitev kraja in skupnosti, vzgoja otrok). To je vitalna točka, središče vaškega življenja, združuje naselje in omogoča srečevanje ljudi ter deluje kot podaljšek dvorišča.

V terminu javni prostor se prepletajo načrtovalske, upravljalske, komunalne, estetske in simbolne vsebine (Kos, 2008). Opredeliti je potrebno različne vidike javnega prostora in določiti dolžnosti posameznih strok (geografija, etnologija, arhitektura, umetnostna zgodovina, ekonomija) in inštitucij.

Cilj naloge je zbrati empirično znanje o vlogi, stanju in pomenu javnih prostorov v podeželskih naseljih. Znanja o javnih prostorih lahko podprejo prostorsko načrtovalske ukrepe za bogatenje in ponovno zavedanje lokalne identitete. So podlaga za dolgoročne

strateške odločitve v izogib stihijske rasti naselij in oblikovanja spalnih naselij brez vsebine. Z upoštevanjem zahtev po trajnostnem razvoju je potrebno javne prostore oblikovati po merilu človeka in za uporabo človeka (zlasti kjer se vsiljuje avtomobilski promet). Oblikovati jih je potrebno za večnamensko uporabo, to je za različne priložnosti in različne uporabnike. Javni prostor mora še naprej odsevati duh skupnosti naselja.

1.2 DELOVNE HIPOTEZE

Namen magistrskega dela je na podlagi delovnih hipotez ugotoviti zgodovinsko funkcijski razvoj javnih prostorov v slovenskih podeželskih naseljih ter v nadaljevanju ugotoviti kakšen pomen in vpliv na kvaliteto bivanja ima javni prostor.

Cilj magistrskega dela bo dosežen ob potrditvi ali ovržbi naslednjih delovnih hipotez:

Funkcija posameznih javnih prostorov se je od nastanka do danes spremenila zaradi spremembe načina življenja, rasti naselja ali prevzema funkcij med različnimi območji.

Kakovost bivanja je pogojena z možnostjo zadovoljevanja človekovih duhovnih in materialnih potreb. Torej mora kvaliteten prostor bivanja ponujati psihofizične pogoje, ki stimulirajo dobro počutje.

Zaradi vtikanosti v delovanje skupnosti bi lahko celoten javni prostor na vasi po svojih funkcijah, predvsem pa po osmišljanju prebivalcev opredelili kot poljavni prostor. Fenomen poljavnosti pripomore k boljši identifikaciji s prostorom in skupnostjo. Torej lahko večja obljudenost, odprtost širši javnosti pomeni zaton pomena javnega prostora za lokalno skupnost.

1.3 METODE DELA

Magistrsko delo je narejeno na podlagi kabinetnega in terenskega dela z upoštevanjem raziskovalnih metod in dognanj različnih znanstvenih disciplin (kot npr. geografije, etnologije, prostorske sociologije, psihologije, prometnega planiranja, prostorskega načrtovanja, urbanističnega načrtovanja, arhitekture in krajinske arhitekture).

Osrednji del naloge predstavi slovensko podeželje, njegovo definicijo v strokovni literaturi ter predstavi zgodovinsko osnovo, ki se osredotoči na poselitev podeželja in oblikovanje različnih tipov naselij. Javni prostor v podeželskih naseljih je predstavljen z opredelitvijo tega pojma, pregledom dosedanjih raziskav in teorij ter obravnavo nastanka in pojavnih oblik javnega prostora ter nakaže že bistvene probleme in usmeritve za njihovo reševanje. V študijah naselij Moravče, Cerklje na Gorenjskem in Šentrupert na Dolenjskem so ugotovljene kvalitete in slabosti javnega prostora in podane možne rešitve.

Struktura pričujočega dela odraža faze raziskovalnega dela: zbiranje podatkov (opazovanje, deskriptivna in zgodovinska metoda), obdelava in analiza podatkov (induktivna, deduktivna in komparativna metoda), razlaga (interpretacija) rezultatov ter pisanje poročila.

Na podlagi upoštevanja načel objektivnosti, gotovosti, preciznosti, sistematičnosti in splošnosti so iz splošnih stališč izvedeni posebni in posamični sklepi in zaključki. Rezultati imajo značaj znanstvenih spoznanj.

2 NASELJA SLOVENSKEGA PODEŽELJA

2.1 SLOVENSKO PODEŽELJE

Termin podeželje je v literaturi različno opredeljen. Vsaka stroka išče svoje definicije, vsi pogledi pa se združijo v oznaki, da je to prostor zunaj mest.

Izraz podeželje je nastal iz besede dežela, ta pa iz starejšega izraza držela, kar je ohranjeno pri starejših prekmurskih piscih in je besedotvorna različica od država, izpeljanke iz glagola držati. Sopomenki sta ruralni prostor in zunajmestni prostor (Kladnik, 1999).

Leksikon Geografija podeželja opredeli podeželje kot dokaj nejasen pojem, ki označuje območja zunaj mest, katerih značilne poteze so manjša gostota prebivalstva, prevlada kmetijske in gozdarske dejavnosti v pokrajinski podobi (čeprav to še ne pomeni nujne prevlade kmečkega prebivalstva), navezanost precejšnjega deleža nekmetijskih dejavnosti na kmetijsko pridelavo in kmečko prebivalstvo, počasnejša rast prebivalstva in / ali zaradi močnega izseljevanja celo upadanje števila prebivalcev, manjša socialna slojevitost, tesnejše zveze med ljudmi, večja tradicionalnost in praviloma manjša naselja z nižjimi stopnjami centralnosti. Najpomembnejši dejavnosti na podeželju sta kmetijstvo in gozdarjenje, ki sta tudi najpomembnejša dejavnika oblikovanja kulturne krajine. Obenem je podeželje čedalje bolj dragocen prostor za bivanje, delo in rekreacijo, ki je okoljsko in socialno bolj zdrav kot tisti v mestu. Za razmejitev med njima ni na voljo nobenega prostorskega kriterija, pač pa se ponavadi uporablja skupek kazalcev. V zgodovini sta bila mesto in podeželje pravno ostro ločena, zato je bila njuna razmejitev preprosta. S širjenjem industrializacije in urbanizacije pa so zunanje meje mest pričele izginjati in sčasoma se način življenja in vrste dejavnosti na podeželju in v mestu ne ločijo več (Kladnik, 1999).

Danes pojmujeemo podeželje mnogo širše, saj prevzema podeželje mnoge funkcije, pomembne za celotno družbo. Podeželje je območje naseljevanja prebivalstva in razvijanje nekaterih industrijskih dejavnosti, območje infrastrukturnih omrežij, zato nekateri avtorji ne govorijo le o vaseh, temveč tudi o podeželskih naseljih, kot npr. tržna, rudarska, industrijska, obrtna, prometna in turistična naselja. Z razvojem podeželja v ekonomskem, socialnem in

prostorskem smislu se vsebina tega pojma menja, saj podeželje izgublja svojo nekdanjo podobo ter notranjo strukturo, ki se kaže v naslednjem: večanje števila delovnih mest izven kmetijstva, lokacija industrije in koncentracija naselitve na eni strani, ter praznjenje podeželskega prostora, opuščanje obdelovalnih manj kvalitetnih kmetijskih zemljišč in njihovo zaraščanje, drobljenje in pozidava nižinskih površin na drugi strani. Prihod »mestnih« dejavnosti na podeželje povzroča na eni strani praznjenje, na drugi koncentracijo, kar se odraža v fiziognomiji, funkciji in strukturi naselij (Prosen, 1991). To je opredelitev, ki jo povzema pričujoče delo, saj delo obravnava predvsem spremembe, ki se dogajajo v podeželskih naseljih.

Kvaliteto in privlačnost podeželja lahko zajamemo s terminom kulturna krajina, če jo pojmuje kot pozitivno delovanje človeka. J. Gawryszewska (2008: 35) privlačnost kulturne krajine razlaga: »Ljudje ustvarjajo kulturne krajine tako, da z izrabljanjem naravnih virov posnemajo zgradbo naravnih krajin. Pri tem uporabljajo oblike, ritme, barve, razmerja itd., ki so jih opazili v naravi. Vendar so se te oblike v primerjavi z izvirnikom že spremenile, in sicer zaradi razlage posameznika. Človek namreč v procesu zaznave razlaga pojave, ki omogočajo prepoznavo pokrajine.«

Naselje je bilo vedno odraz človekove dejavnosti, načina življenja, kulturne in civilizacijske stopnje, načina proizvodnje ter odraz dobe, v kateri je nastalo. Naselja so v bistvu počasi se spreminjajoča prvina prostora. Lega in določene druge prvine naselja se ohranjajo malo spremenjene že od samega nastanka naselij. Večinoma je poselitev Slovenije močno pogojena z agrarno dejavnostjo večinskega prebivalstva, zlasti v zadnjem stoletju pa prihajajo v ospredje drugi dejavniki.

2.1.1 NASELITEV PODEŽELJA

Velika večina naselij na Slovenskem v ravninskem ali na gričevnatem svetu je nastala od 9. do 12. stol. ali pa so dobila s svojim povečanjem temeljno obliko svojega jedra, saj sta to obdobje zaznamovala notranja kolonizacija in germanizacija slovenskega ozemlja.

Posamezne, za poljedelstvo ugodne pokrajine, so ljudje poselili precej na gosto. Povečala so se stara naselja, rasle pa so tudi nove vasi. Te imajo večkrat imena selo, vas ali ves, posebej pogosto so posejane pa Koroškem, v Ljubljanski kotlini, na Dolenjskem in na Štajerskem (Blaznik, 1970).

Z gospodarskim napredkom v poljedelstvu, z uvedbo novih kmetijskih tehnologij (plug, kolobarjenje namesto požigalništva) je določeno zemljišče lahko preživljalo večje število prebivalcev, obdelovalna zemljišča so postala stalna, vasi si se povečale. Od 10 stol. dalje se je obdelovano vaško zemljišče (njive) razdelilo na kmetije. Kmetija je potlej ostala do danes temeljna enota kmečkega gospodarstva. Ta enota, določena kot grunt ali huba, je predstavljala zemljišče, ki prehranjuje eno družino in velja kot enota za določitev dajatev. Velikost grunta je bila odvisna od kakovosti zemljišča in tudi drugih dejavnikov. Natriletno kolobarjenje¹ je eden glavnih vzvodov povezovanja vaščanov in delovanja soseske. Ko so kmetje poleti poželi njive, so te uporabili za pašo živine, zato kmet ni mogel sam izbirati, kje bo sejal jaro in kje ozimno žito, saj je bilo potrebno približno v istem času pospraviti žito na večjem območju in ga pripraviti za pašo. Le take večje skupine njiv so obdali z ograjo, ki je branila živini hoditi v škodo. Večji del gozdov in pašnikov so vasi izkoriščale kot svojo srenjsko zemljo in od tega plačevale dajatve. Fevdalec pa si je obdržal določene koristi, kot so lov, ribolov in izkoriščanje vode za mlinarstvo. Vaško skupnost je vodil župan, ki je v ta namen od fevdalca dobil za dve kmetiji veliko dedno župo in sprva ni plačeval dajatev (Blaznik, 1970).

Novi val notranje kolonizacije je potekal v trinajstem in štirinajstem stoletju. Naselitveni tok se je obrnil v višja, z gozdom pokrita območja. Načrtna kolonizacija je ustanavljala naselja najrazličnejših tipov, in to celo hkrati v istem okolišu. V veliki meri se je ravnala kar po starem načinu, kar dokazujejo mnogo mlajši zaselki, ki so nastajali vse do 15. stol. V ravninskih predelih pa nastajajo novi deli vasi, kar izpričujejo imena kot npr. zgornji-spodnji, stari-novi in sprednji-zadnji. Ponekod so tedaj nastajale vasi z združitvijo posameznih zaselkov (npr. Suha pri Škofji Loki, Cerklje na Gorenjskem); na prvotne zaselške enote kaže

¹ Natriletno kolobarjenje je obdelovalni način polja z oranjem, pri katerem zemljišče počiva, je v prahi vsako tretje leto. V obeh preostalih letih pa se na polju zvrstijo ozimna in jara žita. Več stoletij je bil v Evropi najbolj razširjen kmetovalni sistem. Nadgrajen je bil tako, da so praho zamenjale krmne rastline (Geografija. Leksikon, 2001).

poljska razdelitev, kjer imajo posamezne skupine vaških gruntarjev svoje polje v povsem sklenjenih kompleksih (Grafenauer, 1965).

Ker je bila večina poselitve usmerjena v hribovite in gozdne pokrajine, kjer je bilo treba krčiti gozd, se ta imenuje rovtarska kolonizacija. Nastajala so razložena naselja s polji v celkih ali samotne kmetije. Po tem načinu so segali tudi tam, kjer so spreminjali le začasno obljudene planinske kmetije in staje v stalne naselbine.

V obdobju štirinajstega in petnajstega stoletja je pod vplivom zemljiških gospostev nastalo mnogo popolnoma novih, deloma zelo obsežnih vasi, ki so bile zgrajene po določenem načrtu. Če so bila tam razvita stara, majhna naselja, jih je zemljiško gospodstvo marsikje odpravilo, podložnike pa pritegnilo v novo vas. Posebno značilne vasi iz dobe načrtna kolonizacije so vrstne vasi, ki so se pojavljale po ravninskem ozemlju vsaj že v 12. stol dalje. To je temeljna oblika strnjene vasi, pri kateri so kmečki domovi in druge hiše v eni ali dveh vrstah razpotegnjeno razporejeni vzdolž ceste ali poti, vodotoka, ježe terase ali na stiku gozda s kmetijskim zemljiščem, praviloma razdeljenim na čiste ali sklenjene zemljiške proge. Domovi so postavljeni nekoliko vsaksebi na koncu teh prog in so k cesti ali vodotoku obrnjeni s podolžno stranjo.

V zelo zgodnjem obdobju sistematične kolonizacije so nastajali dvori, poleg katerih so bile vasi pridvornih nesvobodnjakov, pogostejša pa je koncentracija ob župnijskih središčih in oblikovanje tipa farne vasi (Grafenauer, 1965).

Z nastajanjem mest od dvanajstega stoletja dalje se uveljavlja tudi mestno gospodarstvo, kar sta predvsem trgovina in obrt. Tako postane podeželje bližnje okolice mest vezano na sejme v mestih, čeprav je še naprej v večji meri gospodarsko samozadostno. Mesta so imela pravico do enega ali dveh tedenskih sejmov, ki jih na podeželju ni bilo. Bili so le ob godu cerkvenega zavetnika, blago pa se je večinoma zamenjavalo naturalno.

Z nadaljnjo kmečko prenaseljenostjo se nekako v petnajstem stoletju na podeželju začne razvijati obrt kot samostojna dejavnost. V tem obdobju so na slovensko območje prihajali Uskoki, srbsko in hrvaško prebivalstvo, ki je bežalo pred Turki.

V šestnajstem in sedemnajstem stoletju je le ponekod prišlo do obsežnejših kolonizacij, ki so se usmerjale v velika, dotlej nenaseljena gozdna območja. Hkrati je naseljevanje zajelo tudi razne planinske predele. Iz te dobe izvirajo številne samotne kmetije in del razloženih naselij; Naseljevanje s posamezniki je popolnoma izpodrinilo starejši kolektivni način koloniziranja, zaradi česar je bila zemlja novim kolonistom dodeljena v sistemu nerazkosanih polj (npr. v Davči in na Martinjem vrhu v Selški dolini, Žirovskem vrhu v Poljanski dolini, na osliško-cerkljanskem področju, Idrijskem hribovju, Banjški in Trnovski planoti) (Blaznik, 1970).

Od 15. in 16. stol. dalje so se zlasti z razvojem novih dejavnosti, predvsem fužinarstva in furmanstva, spremenila obstoječa naselja, saj so nove dejavnosti omogočale razmah kajžarstva.²

Svojevrsten razvoj je zajel naselja v območju gorskopravnih zemljišč³, kjer so se začela razvijati na Štajerskem v 15. stol., na Dolenjskem pa vsaj v prvi polovici 16. stol. razložena naselja z majhnimi domačijami, ki so se vrstile po slemenu ali na prisojnih pobočjih. Nastanek teh naselij so pospeševali hrami in zidanice, ki so dajali podlago za naselitev.

V sedemnajstem in osemnajstem stoletju se število vasi na slovenskem območju ni povečevalo, se je pa množilo število kajž na srenjski zemlji. Kajžarji niso podrejeni zemljiškemu gospodarstvu direktno, ampak soseski. Kmetje so se različno uspešno udeleževali v različnih gospodarskih panogah, kar se postopoma kazalo kot družbeno razslojevanje na vasi. Tako je zaznati pojav prebivalcev brez zemlje, to je hlapcev in gostačev. Ti so na podeželju širili obrti, zajel jih je tudi pojav založništva. Tako so založniki ponekod večja območja organizirali za tkalsko, sitarsko, slamnikarsko dejavnost, ki se je vršila večinoma na domovih kajžarjev (Grafenauer, 1956).

² Sloj vaškega prebivalstva, ki je bil sprva brez zemlje. Večinoma so se naselili na srenjski zemlji po privolitvi soseske oz. zemljiških gospodarstev. Preživljali so se predvsem z neagrarnimi dejavnostmi kot npr. s potujočo trgovino, obrtmi, drvarstvom, oglarstvom (Baš, 2004).

³ Gorsko pravo je zakon, ki je v fevdalni družbi urejal razmerja med užívalci vinogradov v vinorodnih gorinah. Leta 1543 je bil zapisan v gorskih bukvah za Štajersko. Gorske bukve za Kranjsko so ostale v osnutku. Gorska pravda je bil zbor sogornikov, tj. članov skupnosti, ki je obdelovala določeno gorico. Odločali so o gospodarjenju na gorici, presojali spore in celo kazniva dejanja (Baš, 2004).

Prav posebno preobrazbo pa so tedaj doživljala naselja ob velikih cestah. V posameznih zaselkih so zrasli ob cestah mnogi furmanski domovi s prostranimi hlevi. Poleg so se gradile manjše domačije, tako da se je prvotni zaselek sčasoma preobrazil v sklenjeno obcestno vas (npr. Dob pri Ljubljani). Tu pa tam so nastajala kar cela nova naselja (npr. Lukovica). Tudi na Krasu so kmečka središča ob velikih poteh dobila značaj trga (npr. Postojna, Sežana, Komen, Dutovlje itd.). Podobno so se močno razširila naselja na sedežih župnij in vikariatov.

Od začetka 19. stol. dalje, praviloma povsem nova kmečka naselja niso več nastajala. Izrazito osamljen primer srečamo na Ljubljanskem barju, ki je bilo tedaj spričo opravljenih melioracij izsušeno in načrtno kolonizirano v tipu vrstnih vasi (Črna vas).

Velike spremembe je nato povzročila izgradnja železnice. Velike ceste so zamrle in furmanska naselja ob njih so zapadla v stagnacijo. Večina med njimi je s tem izgubila svoj pomen in se je prilagodila kmečkemu značaju svoje okolice. Nasprotno pa so se začela vse bolj širiti stara kmečka naselja v območju železniških prog, zlasti v bližini železniških postaj, kjer so marsikje nove zgradbe nekmečkega značaja povsem prerasle kmečko vaško jedro ali pa so pri postaji začela nastajati nova, le delno ruralna naselja. Ta razvoj je še stopnjevala industrializacija podeželja, ki je zajemala tudi dotlej izrazita kmečka naselja zlasti v bližini železnic, posebno v zunanjem pasu večjih mest, ter jim povsem spremenila zunanjo podobo. Številne nove stavbe so ponekod zlile sosednja naselja v enotno naselbino (npr. Domžale s priključitvijo Stoba in Štude; Št. Vid s priključitvijo Poljan, Podgore, Trate in Zapuž; Grosuplje in Stranska vas) (Blaznik, 1970).

Tudi razvijajoči se turizem ob koncu 19. stoletja je dal mnogim kmečkim naseljem nov, svojevrsten pečat s stavbami, ki se bistveno razlikujejo od prvotnega vaškega jedra (npr. Bled, Bohinj). Prav posebno pa so preobrazila kmečka naselja vse bolj razvijajoča se večja mesta. Nekatere bližnje vasi so popolnoma podlegle urbanizaciji in se povsem združile z mestom (npr. v Ljubljani: Spodnja in Zgornja Šiška, Šentpeter, Poljane, Vodmat, Selo, Moste, Vič, Glince), na bolj odmaknjena naselja pa je mesto vplivalo v taki meri, da jim je pogostoma skoraj povsem zbrisalo prvoten kmetski značaj. Tod so se posamezna, dotlej samostojna jedra združila v nove celote (npr. Ježica, Stožice, Mala vas, Črnuče, Savlje, Kleče, Fužine, Studenec, Polje, Vevče, veliki Št. Vid). Te celote so se vse bolj povezovale s prvotnim

mestom v enoten, strnjen naselbinski kompleks, kar se je najjasneje izražalo ob glavnih prometnicah (Blaznik, 1970).

2.1.2 TIPOLOGIJA PODEŽELSKIH NASELIJ

Zasnovo in obliko kmečkih naselij so narekovali različni naravni dejavniki, npr. meje gozdov, njiv in pašnikov, dostopnost do poljedeljskih površin in gozda, hribovitost in zamočvirjenost sveta, morfološke oblike, preskrba z vodo, kasneje tudi cestno omrežje in drugo. Samotne kmetije in zaselki še ne predstavljajo oblike strnjenih naselij, prav tako ne razložena naselja.

Strnjena naselja so najznačilnejša oblika poselitve slovenskega podeželja. Določitev podtipov sledi različnim medsebojnim položajem objektov in razvejanosti cestnega omrežja.

Gručasto naselje, kjer so domačije na videz postavljene brez reda in sistema, je najbolj razširjena oblika vasi na slovenskem (glej slika 1, 2). Med posameznimi domovi je navadno dovolj prostora za sadovnjake, izjema pa so primorske vasi, kjer so hiše bolj stisnjene, tako da dajejo vtis malih trgov. Polje je razdeljeno na grude oziroma na prehodne oblike med grudami in delci. Gručaste vasi prevladujejo po Primorskem, po gorenjskih dolinah, po Dolenjskem, v ravninskem delu Prekmurja in po Murskem polju (Kladnik, 1999; Bračič, 1998).

Vasi v vrsti (dolge vasi) imajo domačije razporejene v enakomernih medsebojnih razdaljah v enem ali v dveh vzporednih nizih navadno ob lokalni cesti. Polje je urejeno v sklenjenih ali razlomljenih progah v kombinaciji s pravilnimi delci (npr. Bitnje pri Škofji Loki). Tloris kaže na načrtnost pri njihovem nastanku in razvoju. Pojavljajo se predvsem po Ljubljanski kotlini in na Dravskem polju. V to skupino spadajo tako imenovane obcestne vasi s hišami na obeh straneh ceste in v večini primerov z razdelitvijo polja na delce (npr. Bruhanja vas v Dobrem polju; Šikole na Dravskem polju); te so pogoste po Brkinih, na Ižanskem, po notranjskih in dolenjskih poljih ter v Prekmurju (glej sliko 3, 4). Obcestne vasi, kjer se hiše na obeh straneh ceste, ki gledajo na cesto s končno stranjo, stikajo ali je medsebojna razdalja malenkostna, kažejo na staro kolonizacijo. Sicer sem spadata tudi barjanska vas (Črna vas na Ljubljanskem barju) in gozdne vasi, ki so pri nas praviloma enovrstne (Kladnik, 1999; Bračič, 1998).

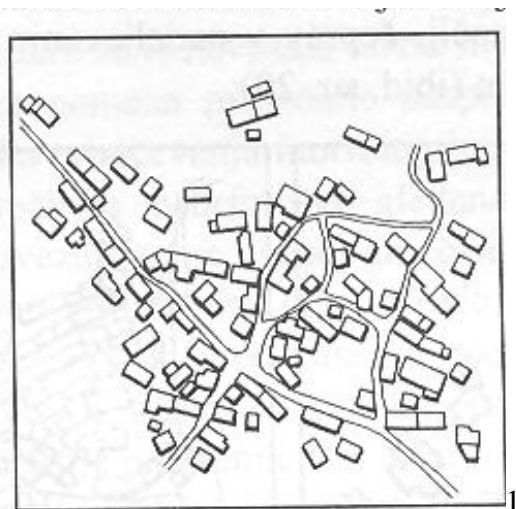
Poseben tip vasi so stare farne vasi, ki se od čistih kmetijskih razlikujejo že po zunanjem videzu: po razpostavljenosti domov okrog cerkvene zgradbe in po skupini hiš, ki niso kmetijske in dajejo vtis urbaniziranega prostora (trgovina, obrtniki, gostilna). Velikokrat so njihova imena povezan s cerkvijo (Kladnik, 1999; Bračič, 1998). Središčne vasi, v katerih so hiše razvrščene v vrsti okrog središčnega prostora, ki ima kvadratno, pravokotno ali krožno obliko, spadajo med vrstne vasi. Nekateri so jim pripisovali značaj starih slovanskih naselij ali funkcijo obrambnega naselja (Bračič, 1998).

Drozg kategorizira podeželska naselja glede na različne načine povezovanja elementov, ki so:

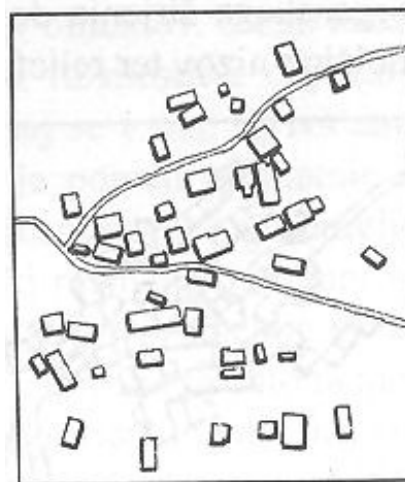
- načini postavljanja objektov (posamič v gruči, posamič v nizu, združeni v nizu in združeni v gruči),
- načini speljave prometnic (nerazvejana osnovna prometnica, razcepljena osnovna prometnica, razvejanost enakovrednih prometnic, razvejanost neenakovrednih prometnic),
- načini oblikovanja središča (izoblikovano središče, neizoblikovano središče, več središčnih prostorov),
- načini lociranja naselja (glede vizualne izpostavljenosti, glede topografije)(Drozg, 1995).

Fister opravi zelo podrobno členitev naselij:

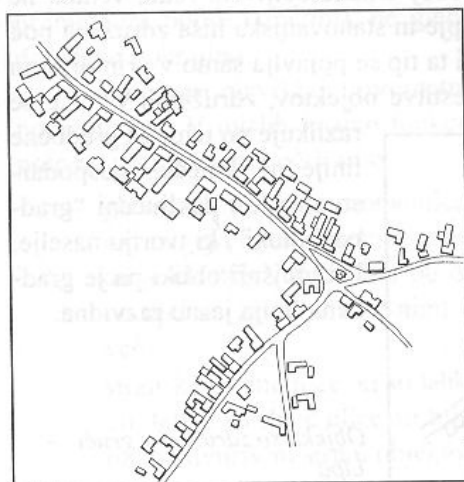
- položaj naselja (glede na geomorfologijo, glede na kulturno krajino),
- razporeditev naselja (glede na velikost in zasnovo, glede na prostorsko specifiko, glede na doseženo stopnjo izoblikovanosti),
- vsebinska specifika – oblikovanje naselja (glede na izvor in v odnosu do vsebine, glede na razporeditev parcel, posebnosti oblikovanja prostorskih gabaritov)(Fister, 1993).



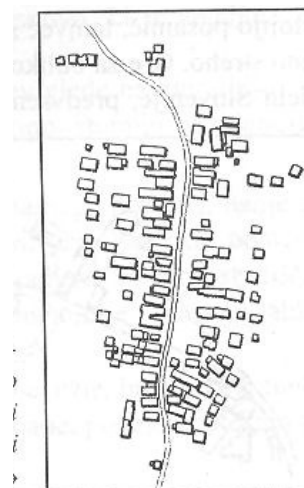
1



2



3



4

Slika 1: V strnjeni gruči stoječi objekti (Smokuč)

Picture 1: Dense lump of buildings (Smokuč)

Slika 2: V manj strnjeni gruči stoječi objekti (Velike Grahovše)

Picture 2: Dispersed lump of buildings (Velike Grahovše)

Slika 3: V nizu stoječi objekti z daljšo fasado obrnjeni proti cesti (Cven)

Slika 4: V nizu stoječi objekti s krajšo fasado obrnjeni proti cesti (Gorenji Globdol)

Picture 4: Dense lump of buildings, short side face to the street (Gorenji Globdol)

Vse vir: Drozg V. (1995).

Pričujoče delo se opira na kategorizacijo Vladimirja Drozga, ki ima navezave tudi na členitev naselij Petra Fistra.

2.2 STANJE IN RAZVOJNE TEŽNJE PODEŽELJA

Sodobni razvojni tokovi so povzročili mnoge strukturne spremembe na podeželju. Največje spremembe se dogajajo v bližini mest in glavnih prometnic. Tako imenovano urbanizirano podeželje je gospodarsko vezano na mesto, kmetijska dejavnost pa postaja zanemarljivega pomena. Slabo dostopna podeželska območja stagnirajo ali izumirajo.

Družbene spremembe: Od druge svetovne vojne do danes se je delež kmečkega prebivalstva iz nad polovice zmanjšal na okoli 3 odstotke (26.000 zaposlenih v kmetijstvu, ribištvu, gozdarstvu in lovstvu od 818.300 delovno aktivnih prebivalcev Slovenije, vir Popis 2002). S tem se je razbremenila kmetijska prenaseljenost, ki jo je uporaba mehanizacije še povečala. Večina kmetij je polkmetij, saj se kmetje preživljajo z več dejavnostmi. To so mešana delavsko-kmečka gospodinjstva. Pereč problem predstavlja socialno-demografska struktura, ki v določenih območjih beleži izrazito ostarelost prebivalstva. Tako se majhna naselja na kar petini območja Slovenije praznijo. Izseldjujejo se predvsem mlajši ljudje. Močno tudi narašča delež dnevnih migrantov in polkmetov.

Gospodarske spremembe: Zaradi upadanja in ostarelosti kmečkega prebivalstva se je zmanjšala kmetijska vloga podeželskih naselij. Upad kmetijske pridelave, opuščanje zemljišč, gospodarjenje prebivalcev naselja ni več vezano na okoliška zemljišča, ne izkoriščajo svojih lokalnih potencialov, ampak se funkcijsko in socialno navezujejo na zaposlitvena središča in nekmetijske dejavnosti. V podeželskih naseljih se naseljujejo nove oskrbe, storitvene in tudi proizvodne dejavnosti, ki izboljšujejo življenjsko raven podeželskega prebivalstva. Glede infrastrukturne opremljenosti so mnoga podeželska naselja primerljiva z obmestnimi stanovanjskimi soseskami.

Morfološke spremembe: Funkcijske in vsebinske spremembe se odražajo tudi v oblikovanju in izgledu podeželskih naselij. Staro organsko tlorisno zasnovo prerašča stihijska pozidava. Veliko naselij ima dva dela, starega in novega, ki se bolj ločujeta kot dopolnjujeta. Pogoste so tudi vmesne in obrobne pozidave z novimi stanovanjskimi hišami, ki niti po položaju niti po tlorisni zasnovi niti po obliki niso prilagojene starejšim, obstoječim. Prav tako se

rekonstruirajo stare in gradijo nove, širše prometnice, ki so prilagojene novim načinom transporta, ne pa pozidavi in reliefu.

Funkcijske spremembe: Stare kmečke domove nadomeščajo sodobne stanovanjske hiše, kmetijska gospodarska poslopja se spreminjajo v delavnice in predvsem garaže, pa tudi bivališča. Sodobne hiše v nadstropjih v sklopu enega objekta združujejo stanovanjski del in pomožne prostore. Spreminja se izraba zemljišč, vse več je vrtov in zelenic, parkirnih mest, komunalnih površin in objektov, vse manj pa je kmetijskih zemljišč in odprtih površin. Vaška središča, ki so nekoč predstavljala identiteto in oskrbno središča naselja, odmirajo. Zaradi premeščanja funkcij naselja v nove stanovanjske soseske, stara središča izgubljajo dejavnosti, ki bi ohranjale njihov pomen. Novogradnje se od kmečkih hiš razlikujejo po tlorisni zasnovi, gradbenem materialu, etažnosti, razmerjih, arhitekturnih elementih, parcelaciji idr. Regionalne značilnosti naselij se izgubljajo, nadomeščajo pa jih uniformirane stanovanjske soseske.

Fiziognomske spremembe: Zlasti v okolici mest in v urbaniziranih območjih podeželska naselja izgubljajo avtohtono podobo in regionalno identiteto. Bistveno so spremenjene silhete naselij in vedute. Novi objekti in posegi spreminjajo položaj in oblike objektov, njihovo tipologijo, ureditev prometnih površin in nepozidanih zemljišč. Z vsemi temi spremembami se izgublja pomembna pokrajnotvorna prvina pejzaža in kulturne krajine (Drozg, 1995). Bilančno je Slovenija v približno 50 letih izgubila več kot 29 odstotkov ozemlja tradicionalnih kulturnih krajin, in sicer z urbanizacijo več kot 13 odstotkov ter z ogozdovanjem več kot 16 odstotkov (Žun Koderman, 2003: 424).

Identitetne spremembe: Demografske spremembe so v mnogih podeželskih območjih povzročile dostikrat dramatične socialne in kulturne spremembe. Ena takih sprememb je razširitev kulturnega in ekonomskega obzorja mnogih prebivalcev podeželja preko meja njihove lokalne skupnosti, regije ali celo države. Druga pomembna sprememba pa je povečanje števila in zvrsti konfliktnih interesov, vrednot in življenjskih slogov znotraj posameznih podeželskih skupnosti (Barbič, 1992).

3 JAVNI PROSTOR

3.1 OPREDELITEV POJMA, DOSEDANJE RAZISKAVE IN TEORIJE

Naselje bivanja predstavlja prostor, v katerem se zadovoljujejo potrebe bivanja, oskrbovanja z dobrinami, druženja, sprostitve, ipd. Poleg funkcije naselbinske enote naselja v družbeni zavesti prehajajo tudi v identifikacijske enote, in so opredeljene kot fizična podstava oblikovanja lokalne skupnosti.

Naselje sestavljajo njegovi nepremični in premični gradniki, odprt in zaprt prostor, dejavnosti, ki povezujejo prostor in ljudi med seboj. Vsi živi in neživi dejavniki so med seboj v določenem razmerju. Tako je prostor naselja glavni temelj oblikovanja skupnosti. »Do občutka povezanosti pride po dolgotrajnejšem sožitju neke skupnosti z okoljem, v katerega družba "odtisne" svojo podobo; ta slika je odvisna od stopnje družbenega, gospodarskega, tehnološkega in kulturnega razvoja. Sčasoma se vzpostavi močno ravnotežje med pokrajino in družbo, ki živi v tem okolju« (Klemenčič, 1995).

»Človeška bitja potrebujejo več kot le fizični in ekonomski prostor, namreč tudi prostor, ki ni fizično oprijemljiv in vključuje vrednote, verovanja, simbole, in pomene – vrednosti vsakega posameznika. Ti elementi so zelo pomembni, ko ocenjujemo / vrednotimo poselitvene vzorce – izgrajeno okolje, njegove oblike in vzorce, ki so se izoblikovali z družbo in psihološkimi vrednotami. Posameznik te vrednote pridobi iz okolja in jih hkrati v okolje oddaja« (Fikfak, 2004a).

Vrednote prostora so podskupina občecivilizacijskih vrednot in so prav tako globoko zakoreninjene v družbene prakse. Povezane so s predstavljenim ter zaželenim in s spomini ter doživetji in jih zato lahko definiramo kot sistem norm, vedenj, prepričanj, stališč, mnenj, dojemanj, ki vplivajo in usmerjajo odnose med posamezniki, prostorom in aktivnostmi v prostoru (Resnik Planinc, 2006).

Ker je javni prostor mesto prireditvev, pomembnih dogodkov, letnih šeg in navad, stalnega toka in srečevanj med ljudmi, je ta v pomenskem smislu gradnika lokalne identitete pomembnejši kot grajene prvine naselja.

Prostorske identifikacije, ki naj bi se kazale v kontinuiteti realnih in simbolnih identifikacijskih elementov skupnosti – vaška cerkev, lokev⁴, šola in zadružni dom, predstavljajo vaščanom simbolične prostore, prostore spomina kot »lieux de memoire«, njihove (spominske) dediščine (Brumen, 2000).

Iz etimološke obravnave javnega prostora kot skupka pomenov javno in prostorsko se navezujejo tudi vsebinski pomeni obravnave javnega prostora. Javnost (ljudje) določajo množičnost, raznovrstnost, odkritost in tudi nadzor. Prostor je sprva razumljen kot fizično okolje, ki ga določata lega in oblika. Pomen prostora pa nadgradimo z izsledki teorije psihologije kraja, ki razume kraj kot rezultat razmerij med dejavnostmi, pojmovanji in fizičnimi lastnostmi prostora (Canter, 1977 cit. po Goličnik, 2006).

V pričujoči raziskavi se termin javni prostor nanaša na prostor in objekte, ki jih skupnost uporablja in obravnava kot lastne in hkrati kot tiste, ki pripadajo skupnosti. Zemljiško pravo sicer uporablja termine javno dobro, družbena lastnina v splošni rabi, idr., vendar mi pravna ureditev ni merilo za določevanje javnih prostorov. Večji je poudarek na zaznavni vrednosti prostora v skupnosti.

Meja, kje se konča zasebno in začne javno, je večplastna in zapletena. Mnogi prostori in objekti so v zasebni lasti, pa so uporabniki z njimi bolj povezani kot lastniki. Zgolj vrsta lastništva ne govori o dostopnosti prostora. Trgovski in gostinski lokali so zasebna last, a smo z določenimi nameni tja povabljeni vsi. Vladne in upravne stavbe pa so v javni lasti, pa tja pogosto nimamo vstopa (Robbins, 2008).

Kot dober javni prostor je prepoznan tisti, ki je demokratičen, odziven in osmišljen. Javni prostori so demokratični, kadar so dostopni vsem skupinam in omogočajo tako prostost delovanja kot začasno prisvajanje in nadzor. Demokratični javni prostor lahko daje občutek nadzora in moči, saj je omejen zgolj z enakimi pravicami drugih. Javni prostori so odzivni, če izpolnjujejo raznovrstne potrebe svojih različnih uporabnikov. Osmišljeni pa so, če ustrezajo

⁴ Lokev ali kal je plitva kotanja, kjer se zbira deževnica za napajanje živali.

osnovnim človeškim potrebam kot so udobje, sprostitev, zaposlitev in raziskovanje, in če pri tem varujejo pravice svojih uporabnikov in jim omogočajo povezave s fizičnim in družbenim okoljem (Carr in dr., 1992 cit. po Goličnik, 2006).

F. Tonkiss trdi (po Robbins, 2008), da obstajajo tri idealne oblike javnega prostora:

- trg, ki simbolizira javno lastnino,
- gostinski lokali, ki simbolizirajo družbeno izmenjavo in
- ulice, ki v vsakdanjem življenju simbolizirajo neformalna srečanja.

Mednarodni projekt Project for Public Spaces (<http://www.pps.org>, 1.12.2008), v katerem je bilo preučeni več tisoč javnih prostorov širom sveta, ugotavlja glavne značilnosti uspešnih javnih prostorov. To so dostopnost, evidentirane javne aktivnosti, udobnost, priljubljenost in omogočanje družabnosti. Dostopnost in povezanost javnega prostora se tolmači kot vizualna in fizična, torej ne sme biti fizičnih ovir dostopati do javnega prostora in mora biti že vnaprej viden. Udobnost se pojmuje z merili varnosti, čistoče in možnostjo posedanja. Možnost uživanja priložnosti dejavnosti vabi ljudi in jih napeljuje k temu, da se vračajo.

Družabnost je kategorija, ki jo javni prostor ne doseže zlahka, vendar ravno srečevanje prijateljev, znancev in dobro počutje v družbi neznancev naredi prostor privlačen in vpet v družbo (Secunda, 2006).

Projekt Project for Public Spaces (<http://www.pps.org>, 1.12.2008) navaja, da dobre ureditve javnih prostorov vračajo skupnosti s podpiranjem lokalnega gospodarstva, privabljanjem investicij, privabljanjem turistov, ponudbo kulturnih priložnosti, spodbujanjem prostovoljstva, zmanjšanjem kriminala, izboljšanjem varnosti pešcev, povečanjem uporabe javnega prevoza, izboljšanjem zdravja ljudi in izboljšanjem okolja.

V napotkih projektantom pri projektiranju odprtih javnih prostorov Cooper Marcus (1990) navaja, da je potrebno javnemu prostoru zagotoviti: Javni prostor mora jasno sporočati, naj se ga uporablja. Biti mora lep in zapeljiv, opremljen za aktivnosti, ki so s strani skupnosti zaželeni. Dajati mora občutek varnosti, nuditi oddih in sprostitev. Spodbujati mora svojo

uporabo različnim skupinam, ki se med seboj ne izključujejo. Fizično mora biti udoben, nuditi tako sonce kot senco, zavetrje, idr. Predvsem mora biti dostopen otrokom in tudi gibalno oviranim osebam. Če je mogoče, se pri urejanju vključuje tudi sodelovanje njegovih uporabnikov. Zagotavljati mora tako mir kot tudi zabavo, biti sam ali v družbi.

Oblikovanje javnega prostora v podeželskih naseljih je odvisno od makro elementov na ravni celotnega naselja in celo širše. Odvisno je od velikosti naselja, njegove lege, funkcionalnega pomena v omrežju naselij, zgodovinskega poteka dogodkov, prometnega pomena, socialnih razmer, kulturnega okolja in gospodarske usmerjenosti. Različnost javnih prostorov pogojujejo tudi morfologija terena in lega znotraj naselja ter naravni elementi kot so zelenje in voda. Na mikro ravni pa obliko, funkcioniranje in likovne elemente posameznega javnega prostora določajo objekti, ki ga obkrožajo in tvorijo. Predvsem s funkcijskega vidika in stopnje obiskovanosti pa so pomembne funkcijske usmerjenost objektov, ki obkrožajo javni prostor.

Poleg navedenih merljivih elementov oblikovanja javnega prostora se je pri obravnavi javnih prostorov v podeželskih naseljih potrebno dotakniti tudi socioloških in psiholoških vidikov, odnosa do tega prostora, in poiskati odgovore na vprašanje o stopnji javnosti oziroma zasebnosti ali celo posesivnosti prebivalcev naselja do javnega prostora.

Prostor sooblikujemo, od njega smo odvisni, nanj se tudi navežemo, ga imamo za svojega, nanj se navadimo in ga tako spremenimo v dom. S čutenjem teritorialnosti sta povezana posesivno in obrambno vedenje. Tako v prostoru vidimo zagotovitev potrebe po varnosti in identifikaciji, pripravljeni smo ga celo braniti. Tako se ljudje jezijo, kadar kdo zasede prostor, ki ga čutijo za svojega (Ferlež, 2001).

»V novih razmerah je kakovostno tisto urbano in arhitekturno oblikovanje, ki idejo usklajuje z naravnimi danostmi in z grajenimi strukturami, značilno oblikovanimi za določeno okolje. S takšnim načrtovanjem bodo pridobljene številne kakovosti. Znova bodo oživele zanemarjene in izgubljene estetske in vidne vrednosti kulturne krajine, naselij in stavb – kar pa je še posebej pomembno: s takšnim načrtovanjem se bodo ohranjale vedno bolj pomembne že uveljavljene kulturne vrednote lokalnega okolja« (Deu, 2004).

3.2 DEJAVNIKI OBLIKOVANJA JAVNEGA PROSTORA

3.2.1 Naselje – lega, velikost, centralnost, morfologija

Naselje kot fizična tvorba je skupek hiš, gospodarskih poslopij, dvorišč, prometnic, trgov ter komunalne in urbane opreme. Njihova medsebojna prostorska razmerja tvorijo zgradbo in podobo naselja. Naselje je tudi socialna skupnost, zato je struktura naselja tudi odraz družbenih norm, predstav, stališč in vrednot o socialnih razmerjih v družbeni skupnosti. Dejavniki, ki ustvarjajo in oblikujejo naselje so naravne razmere, tipi hiš, socialni elementi, kulturni milje in čas (Drozg, 1995).

Po Drozgu (1995) so naravne razmere temeljne determinante zasnove naselja (npr. strmina pobočja, poplavnost območja) ali pa določajo lego naselja zaradi varovanja kvalitetnih kmetijskih zemljišč. Gre za kombiniranje izogibanja naravnim nevšečnostim (veter, poplave, plazovi, idr.) ter izkoriščanja prednosti (ekspozicija, dostop do obdelovalnih zemljišč, vode, dostop do oskrbnega naselja, notranje povezave v naselju).

Kmečki način življenja je bil vedno močno odvisen od narave, kateri so se ljudje v vseh segmentih življenja prilagajali po svojih najboljših močeh. Neposredno naravne razmere vplivajo na položaj, obliko naselja ter gradbeni material in oblikovanje hiš. Posredno pa naravni elementi sooblikujejo značaj ljudi in določajo njihov način življenja.

Relief je izrazito pomemben dejavnik v gričevju in hribovju, manj pa na ravnini. Naselja na slemenih in na robovih jež imajo podolgovato zasnovo, navadno obcestno ob glavni prometnici. V hribovju so naselja locirana na policah, uravninah, položnejših delih pobočja, vendar za lokacijo naselja ni odločilen naklon ali dovolj velik prostor, ampak zavetrnost lege, dostopnost in dovolj obdelovalnih površin v bližini.

Med klimatskimi elementi, ki določajo zasnovo naselja so najizrazitejši veter, osončenost (ekspozicija) in iz tega izhajajoče temperaturne razlike med dnevom in nočjo ter med letnimi časi. Poleg tega v ozkih dolinah lega naselja išče najbolj osončen rob doline. Hribovska

naselja pa so locirana v termalnem pasu, kjer je število meglenih dni najmanjše, pogosto tik nad mejo inverzije.

Element vode je zelo pomemben za lokacijo naselja. Tako si morajo prebivalci zagotoviti dostop do pitne vode, vodne sile za pogon mlinskih koles, obenem pa se je z umestitvijo naselja potrebno varovati pred poplavno vodo. Tako so nekatera naselja razmeščena okrog napajališča za živino imenovane kali (lokve ali mlake), ki je imela običajno središčni položaj. Ob samem vodotoku je naselje umeščeno le tam, kjer je vodotok ujet v stalno, dovolj poglobljeno strugo, da ob višjem vodostaju ne ogroža bližnjih hiš.

Za lego in oblikovanje naselja je zelo pomembno prometno omrežje. Prometne povezave, zlasti pa križišča prometnih poti so večkrat pogoj za nastanek naselja, še bolj pa za njegov pospešen razvoj. Prometnice so v gospodarskem smislu pomemben pospeševalec razvoja, so pa lahko v mikroprostorskem smislu omejevalni dejavnik, saj je motorni promet v naselju moteč.

Zgodovinska umestitev določenih objektov oziroma javnih funkcij je naselja dolgoročno funkcionalno opredelila in določila smer in obseg njihovega razvoja. Osrednji prostor slovenskih vasi najznačilneje zaznamuje cerkev z župniščem. Farne vasi so navadno pritegnile tudi druge funkcije. Ker so bile v farni vasi pogoste maše tudi za ljudi iz bližnjih vasi, so se sčasoma ob cerkvi osredotočile še druge storitvene dejavnosti in središčne ustanove. V osrednji prostor so se naknadno umeščali zaradi pomembnosti in obiskovanosti prostora še drugi javni objekti, zlasti gostilne in šole. S povečevanjem raznolikih oskrbnih dejavnosti v naselju je navadno rasel tudi obseg naselja in s tem se je oblikovala tudi notranja diferenciacija prostora. Z rastjo naselja se je spreminjala tudi socialna struktura prebivalcev.

Morfologija odraža najpomembnejše prvine fiziognomije in topografije naravnega okolja, ki so vplivale na položaj naselja in njegovo lego (prevladujoča smer vetrov, velikost, naklon in ekspozicija vaškega zemljišča). V morfologiji naselja se odražata tudi vrsta in obseg funkcij, ki jih je naselje imelo v preteklosti ali jih ima še zdaj (prevladujoče gospodarske dejavnosti). Raznolikost grajenih prvin naselja je lahko posledica tehnike stavbarstva, različnega gradbenega materiala in družbeno-gospodarskih obeležij prebivalcev (kot npr. etnična,

socialna in poklicna sestava). Morfologija je odraz zgodovinskega razvoja, katerega zapuščina je razvidna v fazah širjenja naselja, v zastopanosti in oblikovanosti morebitnih urbanih sestavin ter v sami zasnovi naselja, kar vse se kaže v njegovi zunanji podobi (Drozg, 1995).

Nekateri avtorji (npr. Gabrijelčič, 1985) zagovarjajo hipotezo, da sama oblika vasi posredno pogojuje tudi obliko socialnih kontaktov oziroma družbenega življenja na vasi. Tako naj bi najstarejša, gručasta oblika vasi s svojimi križnimi komunikacijami in poljsko razdelitvijo na grude ter s tem potrebo po skupnem urejanju in vzdrževanju številnih skupnih poti, sama silila v oblikovanje vaške skupnosti, v kateri se urejajo skupne zadeve. Zato se v tej obliki vasi pogosto pojavljajo skupni prostori, običajno v križišču potov v središču vasi z vaško lipo, kot prostorom ki omogoča družbeno in družabno življenje. V nasprotju pa je vrstna vas, z delitvijo posesti v sklenjene proge, kjer vsaki domačiji pripada lastna proga s svojo notranjo komunikacijo, sestavljena iz individualno orientiranih kmetij, kjer ni prave potrebe po skupnem dogovarjanju vseh vaščanov, ki so bili ob mlajši kolonizaciji priseljeni od vsepovsod, in jih ne vežejo starejše skupnostne ali sorodstvene vezi. To se pokaže posredno tudi v tem, da je v teh vaseh dobiti mnogo manj narodnopisnega blaga kot v starejših, gručastih vaseh (Gabrijelčič, 1985). V mediteranskem tipu strnjene vasi se prav tako vršijo intezivni kontakti med prebivalci, mnogo manj pa v razloženih vaseh.

3.2.1.1 Lega javnih prostorov znotraj naselja, naravni dejavniki, prometnice

Dejavniki, ki oblikujejo naselje, pa imajo dalje vpliv tudi na pojavnost, obliko in s tem delovanje javnih prostorov. Neposredno naravne razmere vplivajo na položaj, obliko naselja ter oblikovanje in gradbeni material hiš. S tem tudi na mikropoložaj, obliko in razsežnost javnih prostorov. Relief skupaj z drugimi naravnimi dejavniki, kot so hidrologija, kamninska zgradba, ekspozicija, izpostavljenost vetrovom, idr. skozi obliko naselja in razporeditev objektov vpliva na pojavnost odprtih javnih prostorov. Tako lega naselja na slemenu, na ježi, polici, vzdolž vodotoka ali gozdnega roba pogojuje podolgovat tloris, kjer se navadno kot osrednji prostor oblikuje le trg z razširitvijo ceste. Vrtačast svet navadno oblikuje razloženo naselje, kjer je tudi zaradi množice prometnic možnost za več javnih odprtih prostorov, ki pa so navadno manj izraziti.

V smislu varstva pred mrzlimi vetrovi je izbrana sama lega naselij na zavetrni strani hriba, varstvo pred vetrom pa pogojuje tudi razmestitev in orientacijo hiš, saj imajo domačije večja okna in vhod na zavetrni strani. Tako so za Kras značilna še ograjena dvorišča, za Prekmurje pa zasaditev severovzhodne, privetrne strani objektov z drevjem. Tudi javni prostor (vaško središče) se s strnjeno postavitvijo objektov varuje pred vetrovi.

Velikost naselja vpliva na razvejanost prometnega sistema. Naselje ima navadno eno ali dve osrednji cesti, druge pa se na njih navezujejo. Primarne ceste so najbolj obzidane, speljane so proti središču, lahko se razširijo v trg. Ob njih stojijo objekti z javnimi funkcijami. Stranske prometnice so lahko krajše, manj obzidane, ožje, brez javnih funkcij, lahko so slepe ulice ali bližnjice, vijugavo speljane in pogosto potekajo za objekti oz. na njihovi dvoriščni strani. Zadnje v hierarhični lestvici so poljske poti, ki niso pomembne za celotno vas, temveč le za določen dela ali nekaj kmetij, saj povezujejo domačije z obdelovalnimi površinami. So ozke, ulični profil je neizrazit in so redko obzidane (Drozg, 1995).

3.2.1.2 Diferenciacija prostora podeželskega naselja po pomenu, odnosi med objekti in opremo

Vsaka skupina elementov, še posebno tam, kjer gre za prostorsko razmestitev, oblikuje neko mesto ali točko, ki povezuje oziroma okoli katere so razmeščeni elementi. To središče ni geometrično pogojeno, je predvsem osrednji prostor naselja, kjer so združeni (družbena) moč, pomen in značaj, dejavnosti, ki obvladujejo in uravnavajo življenje skupnosti. Središče združuje in izkazuje večjo socialno, duhovno, gospodarsko in tudi oblikovno pomembnost. Nanj se navezuje prometna mreža, razmestitev dejavnosti in širjenje naselja (Drozg, 1995: 45).

Glede pomembnosti in vrednosti lokacije v naselju je dolgo veljalo, da pomembnost pada iz centra navzven. Sedaj je pomembnost in vrednost prevzemajo lokacije ob pomembnih prometnih vozliščih (kot npr. ob državnih cestah in dostopi na avtocestno omrežje).

Princip diferenciacije prostora po pomenu se nadaljuje tudi v delitvi prostora na javno in zasebno ter iz tega izhajajoča celičnost naselja. V fizični strukturi kmečkega naselja je navadno razpoznavno razmejevanje javnih proti privatnim zemljiščem in zaokroženo, omejeno območje posamezne kmetije. Vsaka kmetija je produkcijska in socialna enota zase. Tej individualnosti ustreza trden sistem družinskih vezi, intimnost in zaprtost proti zunanjemu svetu (Drozg, 1995: 45). Kmečko dvorišče povezuje pripadajoče objekte kmetije med seboj v produkcijsko enoto. Objekti imajo funkcijski in morfološki odnos med seboj, obenem pa tudi navzven, proti javnemu prostoru.

3.2.2 Socialne razmere in gospodarska usmerjenost

V stari kmečki skupnosti so bile hiše prostorsko zelo skromne. Kmetijska, gospodinjska in tudi obrtna opravila so se vršila v hiši, na dvorišču ter naprej na ulici in polju. »Zunanji prostori so sestavljali skupni zemljepis vaške skupnosti. Hiše so bile torej zaprte vase in s shajališčnimi točkami in mrežo skupnih prostorov hkrati povezane druga z drugo. Zunanji prostori so tako nadomeščali in povečevali prostor družinskega življenja. V tem, kako so nekdanj stanovali, so se potemtakem spajali zaprtost domače skupine navznoter in odprtost k vsej skupnosti, tesni družinski odnosi in razgibane vezi s skupnostjo, ozek krog domače zaupnosti in najrazličnejši skupni prostori« (Zonabend, 1993: 33).

Kmetijsko gospodarstvo je ob delovnih konicah potrebovalo več delovne sile kot jo je premoglo eno gospodinjstvo, zato se je za določena opravila združevalo več sosedov (npr. košnja, trgatev, žetev). Združevanje je bilo pomembno tudi v smislu gospodarnosti, kot npr. skupna paša in sirarjenje. Tako je bilo tudi določeno zemljišče v kolektivni lasti. Najbolj pogosto je bila v skupnem uživanju slabša zemlja v bližini vasi. Ta je bila namenjena vsakdanji paši, s katere se je živina vračala čez noč domov (gmajna, občina, skupščina, almenda, komunela, kontrada). Če je bila ta zemlja porasla z drevjem ali grmičevjem, je služila tudi za nabiranje dračja, za manjše sečnje, steljarjenje. Na gmajnah so tudi lomili kamenje ali kopali pesek, tam so imeli senožeti, laze ipd. V to vrsto gmajn so sodila navadno tudi vaška pota, kali za napajanje živine in nekateri studenci. Redkeje so bili kot gmajna opredeljeni pravi gozdovi. Upravičenci na tej vrsti zemlje so bili prvotno vsi vaščani.

Uživalne pravice na gozdnih in pašniških površinah so opredeljevali kot servitute⁵. Novincem stari naseljenci spočetka na splošno niso priznavali pravic na skupni zemlji. Z naseljevanjem kajžarjev na skupni zemlji, je njen obseg občutno kopnel, v osemnajstem stoletju pa so se začeli postopki za delitev srenjske zemlje med zasebnike.

Javna mesta so bila prostor skupnega gospodarjenja, druženja, izmenjavanja novic, kar je vse omogočalo tudi nadzor družbe nad posameznikom. Možnost dostopa in nadzora javnega prostora je bil povezan s socialni položajem, torej s premoženjskim stanjem. Hiše, ki so obkrožale javni prostor so bile v lasti premožnejših vaščanov in so bile tudi večje in bogateje oblikovane. Pomembnost lokacije so določale tudi druge javne zgradbe v sosedstvu.

3.2.2.1 Nova sociološka slika

Ob splošnem javnem mnenju, da se sodobna družba razkrajaja, da med ljudmi ni več pristnega druženja, osebnih povezav in se idealizira staro vaško skupnost, nekateri sociologi ugotavljajo, da vezi med ljudmi še vedno obstajajo, vendar so se predrugačile. Florida (2005) je pri raziskovanju akterjev ustvarjalnih poklicev ugotovil, da je ljudem družabno življenje zelo pomembno, vendar sodobna družba ne goji več močnih povezav znotraj razširjene družine, soseske ipd, ampak ljudje gojijo zgolj nekaj tesnih prijateljstev, zato pa imajo toliko širši krog znancev, s katerimi se lahko neobvezno družijo vsak dan. Ti znanci morda poznajo le en segment življenja, z njimi lahko gojimo le stike določene vrste, kontakti z njimi pa predstavljajo sproščujoč klepet ali izvajanje skupnih aktivnosti in zanimanj.

Ljudje imajo vedno družbene interakcije v svojih skupnostih. Za to so potrebni prostori, ki niso niti dom niti delo, ampak zbirališča kot so gostinski lokali, klubi, društva, oskrbni lokali (kot npr. frizer), kjer ljudje najdejo manj formalna poznanstva. Florida (2005) jih imenuje »tretja mesta« in so »srce družbene vitalnosti skupnosti«, kamor ljudje pridejo, da bi uživali v dobri družbi in živahnem pogovoru. Ker sta družina in delovno mesto postala manj varna in stabilna, tretja mesta zapolnjujejo praznino in zagotavljajo pripravljeno zbirališče za

⁵ Služnost, določena delna uporaba tuje lastnine.

poznanstva in človeško interakcijo. Ko človek potrebuje sprostitev se tu vedno najde znanec s katerim lahko sproščujoče poklepetajaš (Florida, 2005). Tako bi lahko vse javne prostore v podeželskem naselju označili s kategorijo »tretji kraji«. Kava bari, frizerski saloni odprta shajališča so prostori, kjer krožijo lokalne in globalne novice. Bistveno pa je, da tu ljudje neobremenjeno poklepetajo. V manjšem naselju se vsi vsaj navidez poznajo, poznajo segment življenja vseh prebivalcev v naselju in tako so tudi prišleki hitro opaženi.

Občutek skupne identitete, mreža medsebojnega zaupanja in spoštovanja J. Jacobs (1970) imenuje »zaupanje ulice« in opisuje kot: ustaviš se na pivu, dobiš nasvet prodajalca, poklepetajaš z znanci, občuduješ dojenčka, idr. Ljudje se družijo, vendar se intimno ne poznajo in znanstva tudi ne želijo poglobljati.

Družabno, kulturno in rekreativno življenje prebivalcev podeželskih naselij je le deloma vezano na lokalno okolje. Ob sodobnih prometnih in telekomunikacijskih povezavah lahko vzdržujejo tesne prijateljske vezi in obiskujejo kulturne in zabavne dogodke tudi v bolj oddaljenih krajih. Vendar so to načrtovani dogodki, lokalna poznanstva pa so dobrodošla kot naključna hitra druženja.

Lenarčič (2004: 98) ugotavlja, da delavci s posebnimi znanji, ki lahko sami izbirajo mesto bivanja in dela, želijo v svojem delovnem in bivalnem okolju:

- višjo kakovost urbanega okolja,
- bližino narave, bližino kakovostnih izobraževalnih ustanov,
- možnost za življenje mladim prijaznega življenjskega stila,
- raznovrstnosti na čim več področjih (od naravnega do delovnega okolja).

Čeprav se Lenarčičeve ugotovitve nanašajo na intelektualce v Združenih državah Amerike, lahko ugotovimo, da se nekateri izmed teh trendov pojavljajo tudi pri nas. Zlasti ljudje, ki jim služba povzroča določeno mero stresa vedno bolj iščejo sprostitev ali rekreacijo v naravi, zato je tudi želijo bivati v bližini odprtih rekreacijskih površin, kar jim lahko ponuja bivanje na podeželju. Zmerna rekreacija kot je sprehajanje psov, kolesarjenje in tudi vrtnarjenje je vedno bolj priljubljeno in tudi potrebno zaradi stresnega delavnika in običajnega sedenja na delovnem mestu.

V podeželska naselja se selijo ljudje z željo po bivanju v lastni hiši, ker stremijo k individualnosti in neodvisnosti. Želja po bivanju v lastni hiši v miru in naravi je pri odločitvi za bivanje na podeželju pomembnejša od dolgotrajnih voženj na delo ter slabe opremljenosti s storitvenimi dejavnostmi. Življenje v lastnih stanovanjskih hišah z vrtom pomeni za njihove prebivalce večjo angažiranost glede komunalne in energetske oskrbe. In ta angažiranost se večkrat prenese tudi na cel kraj. Prebivalci individualnih stanovanjskih hiš, ki morajo navadno sami poskrbeti za asfaltiranje ulice, čistost cest, javno razsvetljavo, aktivno opozarjajo javne službe na morebitne pomankljivosti in okvare.

3.2.3 Kulturno okolje in zgodovinski razvoj

Ustroj naselja je odraz razvoja kulturnih, socialnih, gospodarskih in upravno političnih razmer skozi zgodovino. Notranjo strukturo naselja so spreminjale predvsem upravne in gospodarske spremembe.

V srednjem veku so bile oskrbne dejavnosti, ki jih je lahko vršilo naselje pravno določene. Sredi štirinajstega stoletja je nastal začasen zastoj v razvoju mest, zato so se ta ponovno začela boriti proti konkurenci podeželske trgovine in obrti. Tako so uspela s prepovedjo trgovine in obrti eno miljo (7,5 km) okrog mest. Dovoljena je bila le ena gostilna, en krojač in en kovač pri farni cerkvi, dovoljeni so bili le letni sejmi ob proščanju, ne pa tudi tedenski. Kljub prepovedim so kajžarji v vaseh opravljali zlasti čevljarsko, krojaško, mizarsko in tkalsko obrt. Število kajžarjev je bilo predvsem visoko v prometno bolj pretočnih krajih ter v bližini rudnikov in fužin, za katere so pripravljali les, oglje ali tovorili (Blaznik, 1970).

Kajžarstvo, ki se izraziteje pojavlja na Slovenskem od 15. stoletja dalje, je povzročilo velike morfološke in strukturne spremembe naselij. Kajže so se postavljale le deloma v samem naselju, navadno le tedaj, če so se kajžarji lahko okoristiti s propadlimi oziroma zdrobljenimi grunti. Sicer so pa kajže v splošnem rasle brez reda zunaj vaškega jedra na periferiji naselij ali pa zunaj naselbin na robovih gruntarskega polja. Tako je nastajalo oziroma se širilo mnogo gručastih vasi, ki so bile prej zgolj zaselki. Marsikje so zrasla pravcata kajžarska naselja.

Ponekod ta ležijo v neposredni bližini velikih matičnih gruntarskih vasi, kjer ni prišlo do delitev gruntov in se je zato številno, od dela na kmetijah odvisno prebivalstvo naseljevalo na sosednjih gmajnah. Na to kažejo današnja krajevna imena kot Gmajna, Gmajnica, Gmajšna, Skupno, Občina. Marsikatera starih farnih vasi jasno izkazuje tri različne dele: prvotno vaško gruntarsko jedro, mlajši kajžarski del, pa gostilničarsko-trgovsko skupino, ki jo predstavljajo večja in ne popolnoma kmečka poslopja (Blaznik, 1970).

Zunanji videz vasi se do srede osemnajstega stoletja ni veliko spremenil. Hiše so sicer od srede šestnajstega stoletja postajale večje, kuhinja se je ločila od hiše. Ta je bila s kahlasto krušno pečjo osrednji prostor družinskega in gospodarskega življenja. Po večini pa so bile hiše še vedno lesene z odprtim ognjiščem (dimnice). Večje, zidane hiše so bile značilne za kraje, ki so po pomenu napredovali in niso imeli več pretežno poljedelskega značaja, npr fužinarski in furmanski centri (Blaznik, 1970).

Sredi osemnajstega stoletja se je začela močno spreminjati zunanja podoba vasi. Zaradi prepovedi novogradnje lesenih hiš, so se gradile le zidane. Potreba po novih hlevih, kaščah in shrambah krme je bilo veliko. Gradilo se je nova gospodarska poslopja poleg hiš, pa tudi stanovanjske hiše so rasle, tako da je poleg kuhinje nastalo več stanovanjskih prostorov. Na podeželju se je povečal delež kmetov s skromnimi obdelovalnimi površinami ali celo brez njih.

V času protireformacije je cerkev pridobila na pomenu in moči. To se je kazalo z novogradnjami cerkva. Lokacija župnišča v naselju je postala ena pomembnejših, saj je imela cerkev v pristojnosti tudi šolske in upravne zadeve. Cerkev je razglašala državne odloke s prižnice, skrbela za osnovno šolstvo ter v sedemnajstem stoletju dobila nalogo vodenja matičnih knjig. V sedemnajstem in začetku osemnajstega stoletja so bile osnovne šole le redke in sicer samostanske, župnijske, mestne in zasebne, namenjene tistim, ki se bodo nadalje šolali (Blaznik, 1970).

Posledično so na hierarhijo in funkcije naselij vplivale reforme cesarice Marije Terezije in Jožefa II. Splošna šolska uredba l. 1774 je določala ustanovitev trivialke, enorazredne šole za poučevanje branja, pisanja računanja in verouka. Ustanovili so jih v vseh podeželskih krajih,

kjer so bile vsaj župnijske cerkve ali od njih bolj oddaljene podružnice. Z upravnimi reformami Jožefa II. so se zmanjšali obsegi župnij, njihovo število pa se je povečalo. Dalje so v sklopu davčne reforme ustanovili občine, ki so obsegale nekaj naselij. Upravljali so jih rihtarji – župani z odbori. Prav te enote so pri izmeri zemljišč poimenovali katastrske občine. Leta 1789 so na podeželju uvedli policijske komisarje, ki so skrbeli za varnost (tudi požarno), nraavstveno stanje, zdravstvo, ubožce, obrt in posle. V večjih občinah so po potrebi nastavili komornika (blagajnika), gradbenega vodjo, ki je skrbel za občinske zgradbe, vodnjake, vodovode, tlake, ceste, gasilne pripomočke idr., stražmojstra, ki je skrbel za krajevno policijo, ter poljske in gozdne čuvaje (Grafenauer, 1961).

V drugi polovici 19. stol., po koncu revolucionarnega vrenja, je država uvedla več upravnih sprememb in zemljiško odvezo. Občinam z voljenim vodstvom je bila dana samouprava glede upravljanja občinskega premoženja, skrb za varnost oseb in lastnine, skrbi za občinske ceste in pota, živilski nadzor, zdravstvene policije in drugih zadev. Obenem je bilo nanje preneseno tudi opravljanje nekaterih državnih izvršilnih funkcij. Občine so dobile pravico do pobiranja doklad k direktnim davkom, kar je bil glavni vir njihovih dohodkov. Z zemljiško odvezo so večkrat skupno zemljo (gmajne, obvodno zemljišče, ceste) pripisali politični občini, da bi se krog upravičencev razširil na vse prebivalstvo ustreznega ozemlja.

Po zemljiški odvezi je kmet lahko svobodno razpolagal s svojo kmetijo, kar je v raznih pokrajinah v različni meri zmanjševalo stabilnost kmečkih domačij. Kmetije so se v tem razdobju hitreje drobile kot doslej, s čimer se je vaško prebivalstvo številčno krepilo, s tem pa se je širilo tudi naselje. Pri tem so gručaste vasi doživljale večjo preobrazbo kot vrstne, saj je bilo polje v bolj ali manj sklenjenih progah v manjši meri deležno drobljenja. Nove stavbe so postavljali deloma ob starih na razdeljeni stavbni parceli, deloma so rasle na dotlej poljskih parcelah, zlasti pa ob poteh, ki so vodile iz vasi na polje ali v sosednja naselja. Tako so se gručaste vasi še bolj razraščale, medtem ko so vrstne vasi v večji meri obdržale staro obliko.

Ob koncu devetnajstega stoletja so lesene hiše že bolj redke, s slamo so krita le še gospodarska poslopja, stanovanjske hiše pa z opeko (Grafenauer, 1974).

3.3 POJAVNE OBLIKE JAVNEGA PROSTORA IN USMERITVE ZANJE

Izmed različnih pojavnih oblik javnega prostora, ki lahko zajema široko paleto različnih vrst prostorov od postaj, nakupovalnih središč, uradov, šol, ulic, sprehajalnih poti, trgov, parkov do otroških igrišč. Pričujoča naloga skozi zgodovinsko obravnavo najprej poišče, katere vrste javnih prostorov se na podeželju sploh pojavljajo. Zanimajo nas odprti prostori, zgradbe pa le toliko, kot so s svojo lego omejujejo in določajo javni prostor in so tudi sicer v povezavi z njim.

3.3.1 Cesta ali ulica

Cesta je temeljna oblika javnega prostora, pojavlja se v vseh tipih in velikostih naselja, je tudi eden od gradnikov naselja. Večkrat ceste zaznavamo le kot prometne koridorje, vendar so v svoji funkciji veliko več kot le to. Ulice in ceste so polifunkcionalni prostor, ki naselje obenem združuje in ločuje. Ulice in ceste omogočajo srečevanje ljudi, so podaljšek hiš, dvorišč, najzanimivejše prizorišče. Zadovoljevati morajo vseobsežne zahteve okolja, omogočati raznovrstne dejavnosti, obenem pa prezentirati naselje in njegovo skupnost obiskovalcem (Schmeidel, Kopačik, 2000). Cesta predstavlja dostop za obcestna zemljišča, predprostor obcestnim stanovanjskim in drugim objektom, prostor za postanek in srečevanje prebivalcev naselja (Prosen, 1991) ter dostop do osrednjega javnega prostora. Glede na lego, nabor stavb ob njej in sam ustroj se ceste v naselju razlikujejo po pomembnosti in namembnosti.

Včasih je cesta predstavljala podaljšek površine kmečkega gospodarstva, na cesti se je lahko sušilo seno ali mlatilo žito. V sodobnosti cesta prevzema funkcijo infrastrukturnega koridorja, saj v cestnem svetu potekajo komunalni, energetski in telekomunikacijski vodi.

Še vedno pa cesta ostaja mesto družabnega življenja, vsakodnevnih srečanj in klepetov ter skupinskih zborovanj in praznovanj. Dogajanje na ulici razkriva, če se naselje spreminja v spalno naselje, saj iz ulic izginjajo pešci, ni srečevanja, igre otrok, dela na cesti, na cestah se

odvija le motorni promet. Monofunkcionalnost naselja se odraža tudi v monofunkcionalnosti ceste.

Pri novi zazidavi so objekti navadno z eno od fasad postavljeni vzporedno s cesto. Od ceste so različno odmaknjeni, dosledno pa vsi več kot pri tradicionalnih oblikah. Tako se ulični profil razširi, razen če niso na meji s cesto postavljene ograje ali oporni zidovi. Nove prometne ureditve dopuščajo prevelike hitrosti, zato je stopnja varnosti v prometu nizka. Velike asfaltirane površine delujejo monotono in brezoblično, služijo le kot prometna površina. Zaradi mnogih širitev cest so rušili sakralna znamenja, plotove, drevesa. Zaradi agresivnega motornega prometa so pri mnogih hišah opustili glavni vhod, ki gleda na cesto in raje uporabljajo le dvoriščnega. Promet bi se moral prilagajati življenju v naselju (Likar, 2008), ugotavljamo pa, da se ustroj in življenje v naselju podreja prometu.

Na javnih površinah se pojavljajo novi elementi ulične in komunalne opreme, ki marsikje ruši skladnosti ureditev. Prometne površine in dvorišča so v smislu najcenejše izvedbe preplastena z asfaltom, oblikovno bolj izrazito tlakovanje pa je zelo redko. Ceste so preobremenjene tudi z mirujočim prometom, kar marsikje ovira druge udeležence v prometu, to je kolesarje in pešce.

Za večjo živahnost cest, večje število kolesarjev in pešcev, je potrebno uvesti določene spodbude in tehnične ukrepe, ki bodo tem zagotovili varnost in prijetno počutje.

V smislu vodenja trajnostne prometne politike je potrebno zmanjšati potrebe po vožnjah tudi z učinkovito rabo prostora in zavarovati obstoječe bližnjice v omrežju. Uvajati je potrebno območja umirjenega prometa, zagotoviti varne poti v šolo in druge tehnične ukrepe, da bi se ljudi spodbujalo k pešačenju ali kolesarjenju namesto uporabe avtomobila na kratke razdalje (Trajnostno urejanje prometa, 2008).

Pri tehničnih posegih je potrebno upoštevati kvalitetne elemente dosedanjih ureditev – ohraniti ali nadomestiti zelene elemente (kot so predvrtovi, vaška drevesa, vodnjaki), podrediti se zožitvam, upoštevati potrebe kmečke mehanizacije (širina, počasnost), predvsem

pa zagotoviti varnost in dobro počutje pešcev (Dalla Valle, 1992). S tem se zagotovi prijeten ambient in raznolikost ter deloma zmanjša hitrosti motornih vozil.

Z ograjami omejena in predimenzionirana vozišča pogosto zavedejo voznike k prekomernim hitrostim. V območjih omejenih hitrosti je mogoče le oblikovno nakazati prehode med površinami za pešce in avtomobile. Tako postane cesta nov življenjski prostor (Razstava Vas in podeželje, 1995).

Prometna ureditev naj bo podrejena potrebam kraja in ne le potrebam tranzitnega prometa (glej fotografijo 1). Možni so ukrepi za zniževanje hitrosti s pomočjo optične zožitve, fizične zožitve cestišča, v skrajnem primeru tudi s fizičnimi ovirami (glej fotografijo 3). Ureditve naj upoštevajo multifunkcionalnost javnih površin. V primeru nove ureditve naj se podedovani elementi (kot npr. vaško drevo, vodnjak, napajališče) ohranijo ali nadomestijo.



Fotografija 1: Predimenzionirana cesta

Photo 1: Overdimensioned road

Cesta je povsem podrejena potrebam avtomobilskega prometa, omogoča prevelike hitrosti in s tem ogroža druge udeležence v prometu ter razdružuje dele naselja (Cerklje na Gor.)

The road is subjected to the needs of car traffic. It is enabling fast driving and as a result the other participants in traffic are being in danger. In this way parts of settlement are being separated (Cerklje na Gor.)



Fotografija 2: Cesta kot del prijetnega ambienta

Photo 2: Road of pleasant atmosphere

Cesta ne omogoča velikih hitrosti, kljub temu da nima ločenih hodnikov za pešce, je kot del prijetnega ambienta priljubljena med sprehajalci (Moravče).

The road is not enabling fast driving and it is much more likeable among walkers despite the fact that there are no sidewalks (Moravče).



Fotografija 3: Ureditev za umirjanje prometa
Photo 3: Road adapted to the reduced speed

Pred vstopom v vas se hitrost vozil umirja z vizualno zožitvijo.

A visual contraction before the entrance to the settlement.

Kadar to dopušča vidik prometne varnosti, naj površine za pešce in vozne površine ne bodo ločene višinsko, temveč le z razliko v tlaku. Asfaltiranje naj bo omejeno na nujno potreben obseg, detajli naj bodo skrbno oblikovani. Javna razsvetljava naj ne upošteva le potreb prometa, ampak zlasti potrebe vasi kot bivalnega okolja, zato naj bo osvetlitev točkasta in enakomerna. Avtobusne postaje naj bodo praviloma sredi vasi, na vaškem trgu, torej tam, kjer je že sicer komunikacijsko središče ter pred šolo. Parkirišč v vaseh praviloma ne manjka, urediti jih je treba le blizu trgovine, gostilne, javnih zgradb in cerkve. Ureditve naj vključujejo zasaditve z avtohtono vegetacijo (Dalla Valle, 1992). Ureditve parkirišč naj bodo diskretne, naj parkirani avtomobili ne onemogočajo pomembnejših vedut.

3.3.2 Vaško središče in trg

Trg je v morfološkem in zgodovinskem smislu večinoma utrjena (tlakovana) površina med stavbami in/ali zelenicami, prvotno namenjena trgovanju in sestajanju. Torej trg po svojem prvotnem namenu nosi družbeno in gospodarsko funkcijo in so temu namenu podrejeni lokacija, oblikovanje, dimenzioniranje in druge funkcije. Nastanek trga je povezan z začetkom grupiranja hiš okoli osrednjega odprtega prostora. Ta organizacija je bila pogojena z visoko stopnjo nadzora nad notranjim prostorom. Simbolično trg predstavlja skupno dvorišče (Marinček, 1991). Sedaj so večinoma te površine namenjene formalnemu zelenju,

mirujočemu prometu in drugim javnim funkcijam. Hierarhična stopnja in velikost naselja vplivata na izrazitost, oblikovno podobo in število trgov v naselju.

V srednjem veku je naselje pridobilo poimenovanje trg, ko je od svojih gospodov s posebnimi privilegiji dobilo pravico do organizacije rednih, navečkrat tedenskih sejmov.

Trg je razširjen prostor v naselju, ki je pomembno srečevališče in prireditveni prostor. Najznačilneje se oblikuje v središču naselja. Navadno to prosto površino obdajajo zgradbe z javnimi funkcijami, navadno vsaj cerkev ter ga krasijo (mogočna) drevesa ter vodnjak, spomenik, sakralno znamenje ipd. Trg kot obzidan prostor obkrožajo stavbe, ki zaradi imenitnejše arhitekture še poudarjajo pomen tega prostora. Že sam način gradnje dominantnih objektov v naselju, kot so cerkve, župnišča, upravne stavbe, šole ali kmečki dvorci je zahteval pred vhodom v objekt odprt prostor, s čimer se je postopoma oblikoval prostor trga. V osrednji Sloveniji je takšen trg običajno še prometno križišče, v mediteranskem kulturnem območju pa je odmaknjen od glavne prometnice.⁶



Slika 5: Gorica (vir: Melik, 1963)

Picture 5: Gorica

»Gorica« (Podkoren) se imenuje središčni prostor z vodnjakom tudi v Ratečah in Kranjski Gori. Tu napajajo živino, se družijo idr.

»Gorica« is called center place with well also in Rateče and Kranjska Gora. It's place to water cattle and place to associate people.

Trg kot razširjena ulica se pojavlja v osrednji, predvsem pa v vzhodni Sloveniji. V naseljih z obcestno zasnovo je tudi središče podolžne oblike. Večkrat je sredi razširjene prometnice zeleni otok s sakralnim objektom, kaljo ali markantnim drevesom.

⁶ Termin trg, kot ga obravnava pričujoče delo.

V naseljih brez centralnih funkcij se pojavljajo slabo izoblikovani trgi. Iz razmestitve zgradb in prometnic takšnega središča ni mogoče razbrati, nakazujejo ga le skromni morfološki elementi, npr. sakralno znamenje, košato drevo, križišče poti, kal, vodnjak (glej sliko 5).

V nekaterih naseljih se pojavlja več trgov oziroma središč, odvisno od velikosti in funkcije naselja. Središča so lahko znotraj pozidanega prostora, na robu naselja, navadno je eno izoblikovano, ostala pa le nakazana. Predvsem na Primorskem je pojav dveh središč bolj pogost. Oblikuje se osrednji tržni prostor in še trg pred cerkvijo (Drozg, 1995).

Zlasti v primerih, ko trg predstavlja tudi križišče poti, ugotavljamo, da je prostor postal povsem podrejen avtomobilskemu prometu, s čimer se izgublja osnovni (tudi etimološki) pomen trga kot prostora, kjer se ljudje srečujejo in trgujejo (glej fotografijo 4).



Fotografija 4: Osrednji prostor kot parkirišče (Dolsko)

Photo 4: Square as a parking place (Dolsko)

Skoraj celoten osrednji prostor je namenjen parkiranju avtomobilov, napačna postavitev zelenice pa onemogoča bližnjice. Čeprav je na trgu valj za plakatiranje, je dostop do njega in ogled onemogočen zaradi avtomobilov.

Almost the entire square is serving as a parking area. Badly placed green plot is making it impossible to take short cuts. There is a poster place in the square but the cars are making the approach almost impossible.

Da trgi zopet postanejo mesta srečevanja ljudi, jih je potrebno urediti kot območja umirjenega prometa, kjer imajo pešci na celotni površini prednost, hitrost za vozila pa je omejena na 20 km/h. Parkirna mesta je potrebno urediti diskretno, da ne razvrednotijo pogledov na kvalitetne

ureditve. Zasaditve dreves in gredic naj se vključujejo v ambient, stremi naj se k uporabi avtohtonih vrst, drevje naj se uporabi kot senca za morebitne postanke in druženje sprehajalcev. Zasaditve naj ne preprečujejo najkrajših prehodov čez prostor. Z urbano opremo naj se omogoča raznolika uporaba, tudi kot prireditveni prostor. Osrednji vaški prostor je tudi mesto, kjer se lahko skupnost predstavi, kot npr. z likovno opremo, ki odseva zgodovino kraja ali s predstavitvenimi tablami.

3.3.3 Park in zelenje

Parki so bili v zgodovini večinoma atributi gradov, dvorcev in samostanov. Okrasno zelenje je bilo omejeno le za višji sloj prebivalstva. V devetnajstem stoletju so začeli urejati prve velike socialne parke, namenjene vsem slojem hitro rastočega prebivalstva velikih mest, kot posledica pojava industrijske dobe. Ta pojav se je na podeželje preselil šele v sodobnosti, kjer so manjše parkovne ureditve spremljevalke zgodovinskih obeležij in javnih objektov. Zgodovinsko parki za podeželska naselja niso značilni, saj so imeli podeželski prebivalci pri kmečkih opravilih vsakodnevni stik z naravo.

Znotraj podeželskih naselij so večkrat ujete posamezne kmetijske obdelovalne površine ali zelenjavni vrtovi (glej fotografiji 6 in 7). Ob cestah in na dvoriščih sajeno drevje je v smislu funkcionalnosti varovalo pred žgočim soncem, razmejevalo lastništvo, določene vrste, npr. orehi pa so obenem omejevali širjenje požarov.

Lokacije posameznih dreves pa so imele tudi simbolni pomen. V mitološkem izročilu predstavlja središče stvarstva ali svetovno os med drugim tudi drevo. Tako je tudi sakralno središče vaškega območja drevo z izvirov »zdravilne vode« ali vodnjakom, blizu pa stoji tudi kamnita miza, ob kateri so se zbirali člani lokalne skupnosti ob praznikih. Tako naj bi bila takšna postavitev županske mize pod drevesom in okrog razvrščenimi kamnitimi sedeži v krogu iz izročil znano v več vaseh Slovenije in zamejstva, vidna pa so danes še v Vrbi na Gorenjskem in v Tinjanu v Istri (Šmitek, 2004) (glej fotografijo 5).



Fotografija 5: Županska lipa
(Vir: URL: <http://sl.wikipedia.org>)

Photo 5: The mayors limetree

V vaškem središču Vrbe na Gorenjskem stoji lipa, okrog nje je 16 kamnitih sedežev, kjer so zborovali vaški gospodarji (16 domačij).

A limetree and 16 seats made of stone around it is to be found in the center of the village Vrba na Gorenjskem.



Fotografija 6, 7: Kmetijske površine znotraj naselja
(Petelinje)
Photo 6,7: Agricultural surface within settlement
(Petelinje)



Zlasti, kjer je naselje sestavljeno iz več gruč, se med posameznimi gručami objektov pojavljajo površine v kmetijski rabi, tudi pašniki.

Settlements are often joined of many clusters of objects and in between we can find agricultural surfaces and pastures.

Kmetijske površine, sadno drevje v obcestnih drevoredih in zasaditve dvoriščnih dreves združujejo kmetijsko oziroma sadjarsko funkcijo in dajejo naselju oblikovno mehko.

Potrebno jih je ohranjati in nadomeščati, saj brez njih podeželska naselja izgubljajo atribut privlačnosti, ki je bivanje v zelenju. Pripomorejo tudi k prijetnejši, zmernejši klimi.

3.3.4 Pokopališče

Vaškemu pokopališču pravijo najpogosteje »britof«, sicer pa še »gruobišče«, »pokojišče«, »cintor« ali »božja njiva«. Največ podeželskih pokopališč je bilo urejenih okoli farnih in drugih cerkva, znotraj zidu oziroma ograde (prav narečno ime »cintor« izhaja iz »cimiter, cimitar, cimatorij«, grško koimeterion, kar pomeni počivališče, ograjeno pokopališče okoli cerkve) in imajo posebno razvrstitev grobov, nagrobniki so vsi krožno obrnjeni proti središčnemu objektu, cerkvici ali znamenju. Posebno mesto imajo otroški grobovi in posebno brezdomci in tisti pokojni (največkrat vojaki) za katere niso vedeli, kakšne vere oziroma narodnosti so. Ljudje pravijo, da morajo grobovi biti obrnjeni tako, da »rajni gleda svojo župno cerkev«, seveda z izjemo zemljiških gospodov in župnikov, ki imajo nagrobno ploščo vzdano v cerkveni zid in tako še po smrti »bedijo nad svojim ljudstvom« (Ložar Podlogar, 1999).

Pokopališča so povezana z najglobljo človekovo bolečino in tragiko, kar terja slovesno oblikovanje prostora z odmikom vsakdanjosti. Tako so pokopališča oblikovana z umetniškimi in arhitekturnimi poudarki, polnih simbolike, v oblikovanje pa se bogato vključuje tudi rastlinje, več ali manj s pridihom spokojnosti (Krečič, 1988).

Do osemnajstega stoletja je bilo pokopavanje preminulih v pristojnosti cerkve, v devetnajstem stoletju pa je pokopališka dejavnost prešla pod zdravstveno in socialno skrbništvo. Pokop je postal dejanje javne higiene, vzdrževanje pokopališč pa komunalna zadeva.

Pokopališče je v zgodovinskem razvoju spreminjalo svoj družbeni pomen – od funkcije družbenega povezovanja prebivalcev naselja in okolice, prek prostora, kjer so se še po smrti poudarjale gmotne in pomenske razlike v življenju, do anonimne površine zunaj naselij, ki služijo pretežno sanitarni funkciji (Vezovišek-Goriup, 1988). Vendar je na podeželju še vedno

zaznati, da so družinski grobovi tudi pokazatelj skrbnosti gospodinje in prikaz vaški skupnosti kakšen je odnos družine do svojih pokojnih.

Tako zaradi funkcije pokopališč kot tudi skrbi skupnosti za posamezne grobove, se nalaga načrtovalcem še posebno skrb pri varovanju zgodovinskih, kulturnih, socialnih in etičnih vidikov, ki so povezani s to dejavnostjo (Vezovišek-Goriup, 1988).

Določeno skupnost ne sestavljajo in oblikujejo le njeni živi prebivalci, ampak tudi rajni: pokopališča so njihova naselja in skupaj z živim delom naselja predstavljajo rodbinsko celoto. Tako so tudi pokopališča mesta srečevanj in združevanja skupnosti: »Pokopališče je še zmerom tako kot svoj čas priljubljeno sprehajališče starih mater. V vasi sobivajo domači z mrtvimi. Tesne vezi povezujejo živi del skupine z mrtvim prav na pokopališču, kraju sprehodov, kraju, na katerem se oblikuje spomin skupnosti. Stare matere hodijo od groba do groba, prebirajo svojim vnukom napise in jim pripovedujejo o življenju umrlih. Od najstarejših rodov se k najmlajšim tako prenaša celoten spomin skupnosti« (Zonabend, 1993: 123).

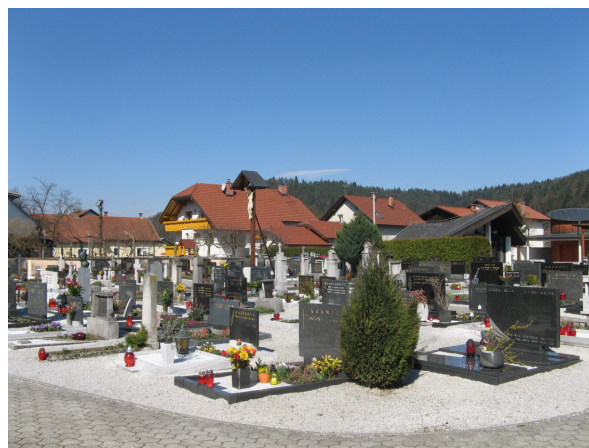


Fotografija 8: Pokopališče zunaj vasi (Dolsko)

Photo 8: Cemetery outside the village (Dolsko)

Fotografija 9: Pokopališče znotraj vasi (Dol pri Lj.)

Photo 9: Cemetery inside the village (Dol pri Lj.)



Pokopališča so pogosti cilji sprehodov. Urejenost grobov izkazuje skrbnost gospodinje in odnos družine do prednikov.

The cementeries are a common destination of many walkers. Tidiness of graves represents the housewife carefulness and the relations between the family and the ancestors.

Zlasti tam, kjer so pokopališča locirana zunaj naselja, so ta pogosto cilji nedeljskih sprehodov, predvsem v rekreacijskem smislu (Habinc, 2002). Zato predstavljajo pokopališča pomembna mesta srečevanja, tako duhovnega srečevanja s predniki skupnosti kot povsem običajnega druženja z naključnimi popoldanskimi sprehajalci (glej fotografijo 8).

Pokopališča znotraj naselij potrebujejo možnost avtomobilskega dostopa in vsaj nekaj parkirnih mest. Do pokopališč zunaj naselij je potrebno urediti varne in prijetne peš in kolesarske dostope.

3.3.5 Obvodni prostor



Fotografija 10: Bogat doživljajski prostor ob vodotoku
(Dol pri Ljubljani)

Photo 10: Rich and adventurous space by the stream
(Dol pri Ljubljani)

Fotografija 11: Parkovna ureditev ob vodotoku (Loka
pri Mengšu)

Photo 11: Park arrangement by the stream (Loka pri
Mengšu)



Obvodni prostor ima velik doživljajski potencial, zato so dobrodošle parkovne ureditve, kjer je možnost posedanja. Skupaj z objekti kulturne dediščine (zapornica kanala, obeležje) pa je prostor še bolj privlačen.

The waterside space has many adventurous potencial. Park arrangement with places to have a little sit-down would be very welcome. Together with objects of cultural heritage it would be even more attractive.

Bližina vode je bila pomembna za bivanje ter gospodarsko dejavnost vsakega naselja. Vendar vodotoki v primeru ujm predstavljajo tudi nevarnost s poplavljanjem, erozijo terena ali pa je ob vodotokih teren močvirnat, plazljiv, torej neprimeren za gradnjo. Naselja ob vodotokih so

locirana na višjih rečnih terasah, na vršajih potokov, predvsem tam, kjer je njihov tok že ustaljen ali reguliran.

Skozi vasi navadno tečejo le manjši potoki, saj večje reke tako razmejijo prostor, da se v primeru manjših naselij na dveh bregovih izoblikujeta dve samostojni naselji. Kjer vodotok teče skozi naselje, prostor ob vodi navadno ni posebej urejen, niti ni ureditev, ki bi omogočale vsem dostop do vode. Struge potokov so navadno v privatni lasti in tako brežine lastniki ali mejaši urejajo po lastni presoji, kar je večkrat sporno tudi iz vidika poplavne varnosti.

Mostovi so še vedno pomembni komunikacijski objekti, ki se jih večkrat pojmuje le kot ozka grla avtomobilskega prometa. Mitološko izročilo glede mostov pravi, da pod njimi prebivajo povodni možje, tu se zbirajo čaravnice in različni demoni. Zlasti mostovi preko deročih voda pa so znani kot hudičevo delo (Šmitek, 2004). V smislu varovanja pred zlemi močmi, je na mostovih večkrat nameščena kapelica ali razpelo (glej fotografijo 13).

Pri rekonstrukcijah in novogradnjah mostov je potrebno stremeti k ureditvam, ki omogočajo tudi pešcem in sprehajalcem zadrževanje na mostu, kjer opazujejo vodo in obvodno življenje. Obvodni prostor, ki je že deloma spremenjen je smiselno urediti z nekaj peš potmi in točkami počitka. Ureditve ne smejo ogrožati poplavne varnosti, predvsem pa ne smejo uničevati naravnega gibanja vodostaja in obvodnega življenjskega prostora. Prav tako mostovi privlačijo sprehajalce, ki se tam ustavljajo in opazujejo vodotok. Zato so smiselne namenske ureditve za počitek in opazovanje narave.



Fotografija 12: Rekonstrukcija mostu (Loka pri Mengšu) vir: <http://www.menges.si>, 2008

Photo 12: Reconstruction of the bridge (Loka pri Mengšu)

Fotografija 13: Rekonstrukcija mostu (Dolsko)

Photo 13: Reconstruction of the bridge (Dolsko)



Dve rekonstrukciji, pri prvi so načrtovalci sledili likovnim elementom predhodnika, razpelo je nadomeščeno s sodobno oblikovanim. Pri drugi rekonstrukciji mostu pa so upoštevali le prometne potrebe avtomobilskega prometa. Nekdanje razpelo z mostu je sedaj nameščeno ob njem.

Two reconstructions. At the first one the artistic elements of the previous bridge have been kept, the crucifix is contemporary work of art. The second one is considered only for the traffic needs. Former crucifix from the bridge is now placed beside it.



Fotografija 14: Rekonstrukcija mostu (Jevnica)

Photo 14: Reconstruction of the bridge (Jevnica)

Sodobna rekonstrukcija mostu sicer zagotavlja večjo prometno varnost pešcem, ker se hodnik za pešce vodi ločeno, vendar je ureditev povsem prometno tehnične narave in zanemarja druge vidike javnih ureditev.

Modern reconstruction of the bridge provides safety for the pedestrians, pavement is separated from the road, but it only represents the technical solution and it doesn't consider other aspects of public regulations.

3.3.6 Vodni vir

Za potrebe gospodinjstev in napajanja živine se najpogosteje v osrednji legi naselij pojavljajo urejeni dostopi do pitne vode. To so lahko štirne, vodnjaki, perišča ali lokve (kali), z vodo napolnjena vrtače z neprepustnim dnom, namenjena predvsem za napajanje živine. Te skupne vaške ureditev so zahtevale skupne investicije in vzdrževanje skupnosti. Na te lokacije se je preselil dobršen del vaškega življenja, saj so sem stalno prihajale gospodinje po vodo za kuho, prat, pastirji pa napajat živino.

Mnogo naselij v slovenskem podeželskem prostoru ima lego na robu ježe med rodovitno teraso in nižjimi poplavnimi terasami. V tem primeru se večina izvirov pojavlja pod ježo in tako so izviri vode, tudi urejeni kot perišča locirani zunaj naselja (glej fotografiji 16 in 17).



Fotografija 15: Vodnjak na osrednjem trgu v Rogatecu



Fotografija 16: Vodnjak pod vasjo Dolsko



Fotografija 17: Perišče pod vasjo Dolsko

Nekdaj sta bila vodnjak in perišče najbolj obiskana javna prostora v naselju, sedaj pa te ureditve propadajo.

Photo 15: Well in a central square in Rogatec

Photo 16: Well below the village Dolsko

Photo 17: Laundry place below the village Dolsko

Well and laundry place used to have many visitors every day. But these days they are decaying.

Vodnjaki, perišča in štirne so izgubili svojo funkcijo, vendar jih je kot objekte tehnične dediščine in pričevalce načina življenja potrebno ohranjati in jim poiskati nove funkcije kot npr. točke zbirališča, dele parkovnih ureditev.

3.3.7 Gmajna

Travniki in gozdovi v neposredni bližini naselja, ki so bili slabše kakovosti, navadno kamnitih tal, strmine ali občasno poplavljeni, so bili v skupni lasti. Navadno je ta svet na eni strani mejil na naselje, na drugi na reko, potok ali strm hrib. Še danes so takšna območja manj primerna za intenzivno kmetijsko izrabo, zato ostajajo deloma zaraščena. To pritegne različne ptičje vrste. Ambient zelenja in vodotoka pa dalje privablja mnoge sprehajalce in druge rekreativce (glej fotografijo 18).



Fotografija 18: Sprehajalna pot (Dolsko)

Photo 18: Promenade (Dolsko)

Med drevesno zarastjo so priljubljene sprehajalne poti.

Popular promenades are under the trees.

V smislu iskanja rekreacije v zelenju so ekstenzivno obdelane kmetijske površine in manjša gozdna območja prijetna območja za tekače, sprehajalce in kolesarje.

3.3.8 Javni objekti

Odprte javne površine so večkrat nastale kot predprostor javnih objektov. Najznačilnejši in najbolj dominanten objekt slovenskih vasi je cerkev z župniščem. Cerkvene stavbe so v prostor naselja umeščene s ploščadjo ali odprtim prostorom okrog nje ali vsaj pred njo, saj tako omogočajo zbiranje in druženje vernikov, poudarjajo presežek cerkve nad okolico in tudi nadzor te okolice. Umestitev v bližino cerkve je zaradi pomembnosti in obiskovanosti prostora pritegnila gradnjo še drugih javnih objektov (kot npr. gostilne). V bližini se navadno pojavlja stara šola, saj je bilo osnovno šolanje sprva v pristojnosti cerkvenih oblasti. Zaradi pomembne osredne, tudi nadzorne lege je tu še sedež lokalne oblasti z občinsko stavbo, če pa je naselje hierarhično višje uvrščeno (trg), so bili tam nameščeni še okrajno sodišče, davkarija, orožniška postaja, urad za kontrolo meril, idr. Vsi ti uradi so imeli lahko še služne objekte in tako je lahko ob cerkvi pokopališče, ob sodišču pranger ter ob uradu za kontrolo meril, javna tehtnica. V središču naselja so bile stanovanjske hiše pomembnejših posestnikov in obrtnikov. Poleg gostilne so bili za druženje pomembni pa so tudi nekateri lokali obrtnikov, ki nudijo storitve (kot npr. frizer). Naselja ob prometnih poteh so zaznamovala mnoge gostilne, prenočišča ter morebitna pošta in mitnica.



Fotografija 19: Osrednji prostor naselja Dol pri Ljubljani

Photo 19: The heart of the town Dol pri Ljubljani

Na osrednjem prostoru so združeni župnijska cerkev, pokopališče, župnišče, več kavabarov, trgovina osnovne oskrbe, občinski urad, trgovina kmetijske zadruge, poštna poslovalnica, lekarna, mesarija in otroško igrišče, povezuje jih parkirišče z večnamensko ploščadjo.

The center of the town is a combination of parish church, vicarage, some bars, grocery store, local administration, agricultural cooperative, post office, pharmacy, butcher's shop and children's playground all joint with a multi purpose parking place.

Ob koncu devetnajstega stoletja so v podeželskih naseljih nastajala mnoga gasilska, športna, izobraževalna in kulturna društva ter zadruge, ki so si po svojih zmožnostih uredili prostore in objekte. Ti so v zavesti vaščanov priljubljeni, čeprav imajo malo oblikovalskih kvalitiet.

Podeželske gostilne in kavabari v dnevnem času še vedno ohranjajo funkcijo zbirališča predvsem moških, ki imajo prilagodljiv urnik dela kot so kmetje, obrtniki, samostojni podjetniki, študentje, upokojenci, idr. Večinoma se ne zadržujejo dolgo, spregovorijo o najnovejših novicah, idr. Redko kdo pije sam, saj se vsi poznajo, vsi pa pridejo predvsem zaradi druženja in klepeta.



Fotografija 20: Gasilski dom v Dolu

Photo 20: Fire station in Dol

Objekt nima posebnih arhitekturnih kvalitiet, vendar predstavlja del identifikacije prebivalcev s krajem in skupnostjo. Okoliški prostor je večnamenska ploščad za tekmovanja in veselice.

The building does not show any architectural qualities but it represents a part of residents identification with the community. Round the buliding there is multipurpose space, used for competitions and garden parties.

Med javne objekte novejšega nastanka spadajo osnovna, pogosto podružnična šola, otroški vrtec, zdravstveni dom ali postaja, kulturni dom z dvorano in društvenimi prostori, telovadnice in športna igrišča, otroška igrišča, idr.

Predvsem zaradi prometnih ureditev je smiselno, da so oskrbni in javni objekti v soseščini, tako da so med njimi mogoče peš povezave in skupne parkirne površine. Zlasti osnovne šole bi morale imeti urejen prometno varen peš dostop ter peš in kolesarske bližnjice do stanovanjskih predelov naselja.



Fotografija 21: Pešpot

Photo 21: Pathway

Pešpot povezuje več javnih objektov naselja Dolsko; šolo, kulturni dom, otroško igrišče, gostilno, idr.

The pathway connects many public buildings in settlement Dolsko: School, cultural centre, children's playground, restaurant, etc.

V smislu težnje k trajnostnemu razvoju je potrebno oživljati opuščene stavbe (zlasti obrtne delavnice), omogočati mnogotero rabo površin (trgi, ceste), ponovno odkriti tradicionalno gradnjo ter povečati vrednost obstoječega javnega prostora: cesta naj postane življenjski prostor (Gabrijelčič, Fikfak, 2001).

Ker so javni objekti sooblikovalci javnih odprtih površin, morajo ti objekti ohraniti svojo funkcijo. Šola, župnišče, gostilna in občinska stavba ustvarjajo temelje za samostojno vaško življenje. Določena mera samozadostnosti povezuje prebivalce navznoter in razmejuje navzven, kar ustvarja skupnost (Razstava Vas in podeželje, 1995).

Mnogi javni objekti in urbana oprema predstavljajo zgodovino in s tem identiteto naselja, zato je pri prenovi potrebno težiti k oživitvi strukture in vsebine, ne da bi poslabšali videz in obliko javnega prostora. Ob prenovi je potrebno smiselno zavarovati in ohraniti obstoječo obliko, ne da bi ohromili stare in sodobne funkcije. Biti prenovi pa moramo posebej pazljivi, da prostora ne urejamo kot konzervacijo starega.

3.3.9 Urbana oprema

V urbano opremo štejemo skupek oblikovanih nepremičnih elementov, ki stalno samostojno stoje v javnem prostoru in ga sooblikujejo. Njena naloga je urejanje človekovega javnega življenja ali njegovih medsebojnih odnosov v tem prostoru (Zupan, 2000).

Na javnih površinah podeželskih naselij se pojavlja informacijska oprema (kot npr. usmerjevalne table in plakatna mesta), razsvetljava, oprema za zbiranje odpadkov, klopi, nadstreški, avtobusna postajališča, telefonske govornice, tlaki in talna oprema, ograje in mejniki, oprema za vodo ter unikatna oprema (kot npr. spomeniki in religiozna znamenja) (klasifikacija po Zupan, 2000).

Sodobna oprema pogosto ponuja tipske rešitve, ki rušijo skladnost dosedanjih ureditev (kot npr. trafopostaje, ekološki otoki in reklamni panoji). Prometne površine in dvorišča so v smislu najcenejše izvedbe preplastena z asfaltom, oblikovno bolj izrazito tlakovanje pa je zelo redko.



Fotografija 22, 23: Čakalnica postajališča javnega prometa, ob njej je umeščen ekološki otok
Photo 22, 23: Bus stop and refuse collection for recycle beside it



Mnoge energetske in komunalne objekte se pogosto umešča na osrednje javne površine, s čimer se izkoristi osrednje lege, kar uničuje privlačnost prostora.
Installation of refuse collection for recycle service in the center of the public space really ruins the appearance.

Religiozna znamenja in kapelice so razpoznavni elementi podobe podeželskih naselij. Razvile so se predvsem ob poteh, da bi s svojimi nabožnimi podobami poglobile ljudsko verovanje, po drugi strani pa so nastajale tudi iz duhovnih potreb, stisk, zaobljub in zaupanja v božjo pomoč. Lega ob cestah ima več namenov, saj predstavljajo križišča, smerokaze, mejnike poselitvenega območja, idr. Praviloma so religiozna obeležja opremljena s preprostejšimi slikami in kipci. Mnoge kapelice in cerkve so postavljene na krajih, ki so imela po ljudskem verovanju posebno moč (Šmitek, 2004).

Mitološko izročilo določa kot sakralno središče vaškega območja drevo z izviro zdravilne vode ali vodnjakom, blizu pa je stala tudi kamnita miza, ob kateri so se zbirali člani lokalne skupnosti ob praznikih. Nekatere sestavine svetega prostora pa so lahko razvrščene tudi po obrobju, tako da označujejo mejo vaške celote. Takšna meja je navadno potekala po markantnih geografskih točkah: grebenih hribov, dolinah, razvodjih rek, križiščih poti, idr. in je označevala ozemlje, na katerem je potekalo skoraj vse gospodarsko, družbeno in obredno življenje lokalne skupnosti (povezave z raziskavami v Makedoniji). Meje so označevali kamniti mejniki. Skupnost je imela obhod srenjske zemlje navadno v procesijah ob binkoštih. Vsakoletni obhod meja so bil v navadi tudi med prebivalci slovenskih mest in trgov. Domneva se, da so stara kamnita mejna znamenja v zadnjih stoletjih nadomestile zidane kapelice (Šmitek, 2004).

Ohranjati je potrebno dosedanje kvalitetne elemente, ki predstavljajo identiteto prostora. Umeščanje nove urbane opreme je smiselno urejati projektno skladno z celotno podobo prostora.



Fotografija 24: Kapelica kot rob naselja

Photo 24: Small chapel as an outskirts

Stari rob poselitvenega območja naselja Moravče označuje več kapelic. Te naj bi nadomestile stara mejna znamenja.

The old outskirts of the settlement area Moravče is marked with many chapels. They supposedly replaced old boundary signs.

4 ANALIZA IZBRANIH PRIMEROV

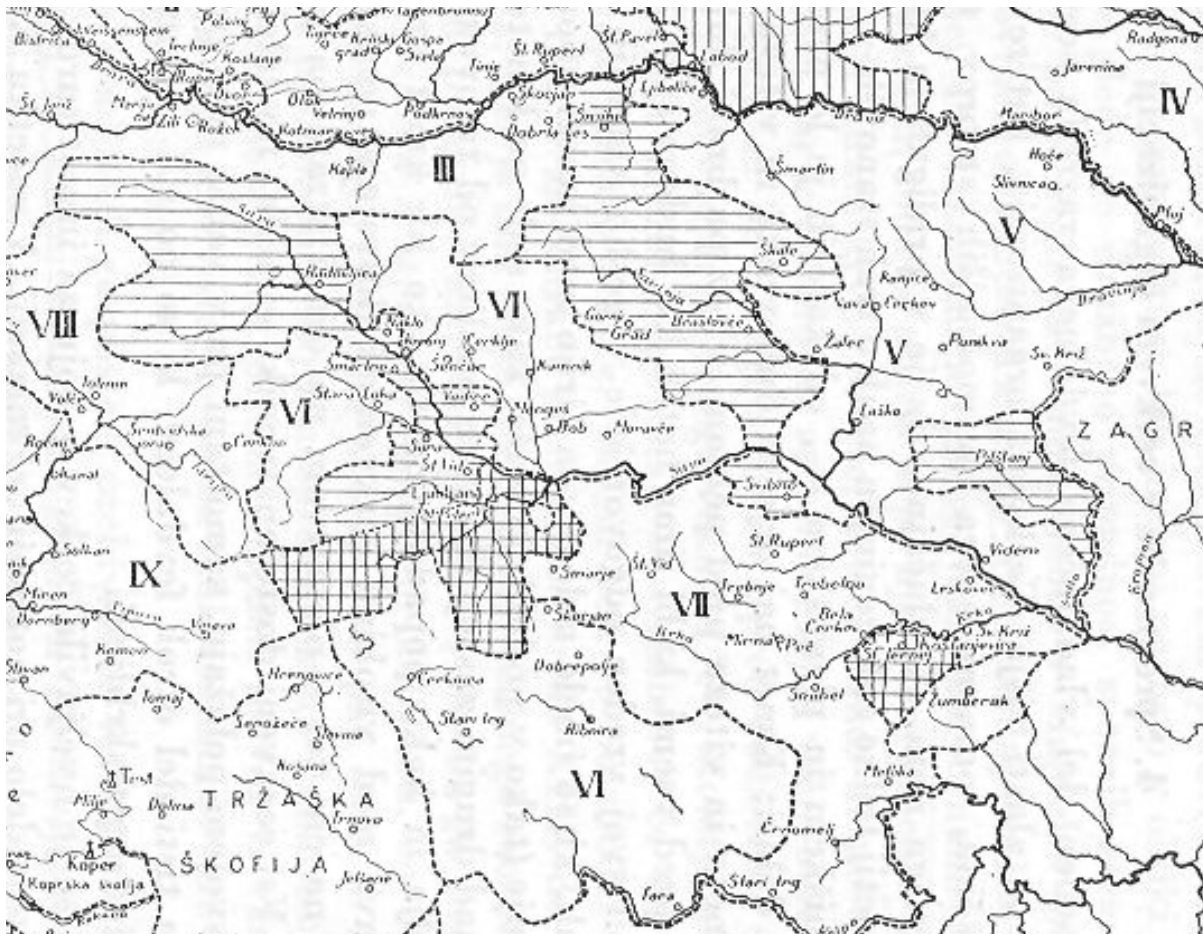
Preučitev javnih prostorov na izbranih primerih naselij dopolni teoretska izhodišča in prikaže pojavnost javnih prostorov ter njihov današnji pomen in izkoriščenost. V zgodovini je bila lokalna javna uprava in najnujnejša oskrba prebivalcev povezana s cerkvenimi središči, zato so izbrani primeri stari farni sedeži, saj so se praviloma ta naselja dalje razvijala v središčna naselja. Izbrana naselja so središčna naselja prve ali druge stopnje. Po svojem nastanku so kmečkega značaja in imajo še vedno pretežno kmečko zaledje.

Obravnavana naselja Moravče, Cerklje na Gorenjskem in Šentrupert na Dolenjskem so upravna središča s kmečjim obrobjem. Ker pa se je slovensko podeželje skozi zgodovino, zlasti pa po drugi svetovni vojni, preobrazilo tako po videzu, kot v strukturi in funkciji, so tudi obravnavana naselja danes nižja upravna središča (sedeži občin), obrtno - nakupovalni oskrbni centri ali le stanovanjska – spalna naselja.

Analiza obravnava naselje v njegovi okolici, geografsko in prometno lego, poudarke iz zgodovine naselja, morfološko in vizualno analizo ter prikaz rasti naselja. Obravnavane so lokacije upravnih in oskrbnih objektov, njihova medsebojna odvisnost, razmerje do odprtega javnega prostora, idr. Analiza prinaša ugotovitve glede pomena javnega prostora v okviru naselja in okolice, ugotavlja njegovo načrtovano ali spontano zasnovano, kaj ta javni prostor prenese, kako se uporablja, kakšne so neizkoriščene možnosti ter kaj predstavlja.

V smislu razvitosti javnega prostora so obravnavana naselja vsaj središča župnij, torej farne vasi. Farne vasi s svojimi značilnostmi kažejo na prehod k urbanim naselbinam v smislu funkcije naselja. Gre za praviloma najnižjo stopnjo središčnega naselja v hierarhiji naselij, ki je izhajala iz dejstva, da je bil ob vaški cerkvi tudi sedež župnije oziroma fare (izraz fara je prevzet iz srednje ali visokonemške besede pharre, ki je verjetno izposojena iz poznolatinskega parrochia v enakem pomenu, ta pa iz grškega izraza parokia v pomenu 'soseska'). Ker so bile v farni vasi pogoste maše tudi za ljudi iz bližnjih vasi, so se sčasoma ob cerkvi osredotočile še druge storitvene dejavnosti in središčne ustanove. S splošnim napredkom je vloga večine farnih vasi v hierarhiji naselij zastala ali nazadovala, nekatere, ki

so že prej prevzele večje število raznovrstnih funkcij, pa so se razvile v pomembna središča. Pri tem so bile posebno uspešne tiste vasi, v katerih so bili sedeži pražupnij (prafar) in so že kmalu dobile pomembno vlogo v družbenem in gospodarskem življenju (Kladnik, 1999).

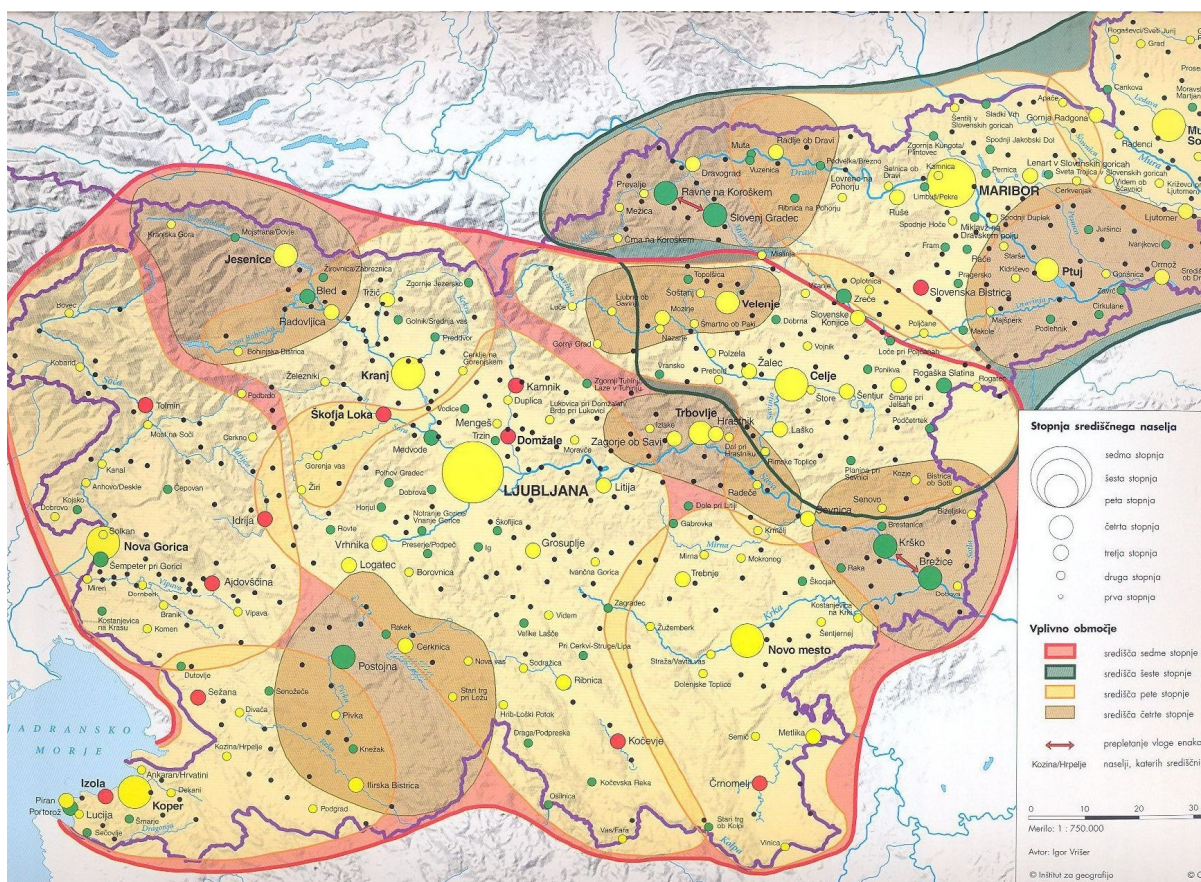


Slika 6: Prafare (oznaka s krogi) osrednje Slovenije; vir: B. Grafenauer, 1965

Picture 6: Ancient parish (ring sign) of Central Slovenia; source: B. Grafenauer, 1965

Pomen javnih prostorov je povezan s funkcijami naselja, ki jih ta vrši za svoje prebivalce in tudi prebivalce manjših okoliških naselij. Funkcijski, predvsem pa oskrbni pomen naselij obravnava teorija centralnih naselij. Centralna (središčna) naselja so temeljna središča v prostorski organizaciji človeške družbe. V slovenski geografski strokovni literaturi o hierarhiji naselij so slovenska naselja po funkcijah, ki jih središča zagotavljajo za svoje in okoliško prebivalstvo, razporejana v sedem stopenj. Tako je po Vrišerju (1998) na primer Šentrupert uvrščen med najnižja, temeljna (krajevna) središča prve stopnje. Taki kraji imajo vsaj nepopolno ali popolno osnovno šolo, trgovino z živili, gostilno in so (bili) sedeži krajevnih skupnosti in sedež župnije. Takšnih središč je v Sloveniji 384. Med izbranimi naselji se

Moravče in Cerklje na Gorenjskem uvrščata v skupino druge (vicinalne) stopnje z nekoliko zahtevnejšimi funkcijami. Poleg prej naštetih oskrbnih in družbenih dejavnosti so tu še pošta, zdravstvena ambulanta, bančna podružnica, policijska postaja, lekarna ter nekatere specializirane trgovine in obrti. V Sloveniji to stopnjo dosega 164 središč, večinoma industrijskih in podeželskih središčnih naselij. Moravče spadajo v Ljubljansko vplivno območje, Cerklje so na meji med ljubljanskim in kranjskim, Šentrupert pa na meji med ljubljanskim in novomeškim vplivnim območjem (Vrišer, 1998).



Slika 7: Središčna naselja s stopnjami središčnosti; vir: Geografski atlas Slovenije, 1998.

Picture 7: Central settlements hierarchy; source: Geografski atlas Slovenije, 1998.

Obravnavana naselja Moravče, Cerklje na Gorenjskem in Šentrupert na Dolenjskem so si raznolika po številu prebivalcev, Moravče izkazujejo stalno rast, Cerklje močan povojni porast prebivalcev (na račun priselitev), Šentrupert pa nekako stagnira. To sliko podpirajo tudi podatki za starost gradbene strukture, saj imata Moravče in Šentrupert dobro zastopane starejše stavbe, med tem ko v Cerkljah prevladuje novejša gradnja (glej preglednice 1-15).

Predstavljena naselja spadajo v območje urbaniziranega podeželja, ki je gospodarsko vezano na mesto. Socialna struktura pa še vedno kaže podeželsko sliko. Izbrana naselja so oskrbna naselja lokalnega pomena z lokalnimi značilnostmi – večina ljudi se pozna med seboj, naslavljajo se z domačijskimi imeni, v zadovoljevanju potreb skoraj ni alternative – ena šola, ena trgovina osnovne oskrbe, nekaj društev in morda še kaj. Gre torej za podeželje v smislu lokacijske determiniranosti.

4.1 MORAVČE

Moravče ležijo sredi Moravske doline, s katero se na zahodu začneja Moravško-Trboveljsko podolje, ki je zelo razgibano, saj se prepletajo rečne dolinice in gričevje. Vzpeti deli so večinoma porasli z gozdom, položnejši so v kmetijski rabi ali urbanizirani. Moravče ležijo na vzpetini med potokoma Drtijiščica na vzhodu in Rača na jugu.

Zaradi osrednje lege v široki valoviti Moravški dolini, v majhni kotlinici, so bile od nekdaj upravno središče širše okolice. So staro cerkveno središče, saj so bile župnija že v prvi polovici trinajstega stoletja. V devetnajstem stoletju se omenjajo kot trg, ki je leta 1804 dobil pravico do treh sejmov letno. Kasneje, v obdobju industrializacije in kasnejše suburbanizacije, se je pomen Moravč zmanjšal. Zaradi dobrih prometnih zvez je ostal kraj zanimiv za bivanje, čeprav mora večina prebivalcev na delo v 10 do 15km oddaljena zaposlitvena središča na Kamniškobistriški ravni. K Moravčam spada tudi zaselek Trzen v smeri proti Drtiji (Krajevni leksikon Slovenije, 1995).



Fotografija 25: Moravče

Photo 25: Moravče

Moravče so osrednje naselje v Moravški dolini.

Moravče are center placed town in Moravče valley.

4.1.1 Splošni in družbenozgodovinski oris

Zgodovinska pomembnost Moravč temelji na njihovi vlogi v cerkveni organizaciji. Moravče so bile že med letoma 1232 in 1246 omenjene kot fara. Njihov gospodarski pomen pa se je večal z opuščanjem srednjeveških gradov na vzpetinah na Koprivniku, na Limbarski gori in Rožeku, nastali pa so gradovi v okolici Moravč na lažje dostopnih gričih. V cerkveni hierarhiji so bile Moravče zelo pomembne, v devetnajstem stoletju so bile dekanija, ki je obsegala osem župnij, tri vikariate, štiri lokalije, eno kaplanijo, 45 podružničnih cerkva in pet kapel. S cerkveno oblastjo se je na ta območja širil tudi posvetni vpliv Moravč (Stražar, 1979).



Slika 8: Dekanije Ljubljanske škofije v 19. stol.

Picture 8: Deanships of Ljubljana diocese in the 19th century

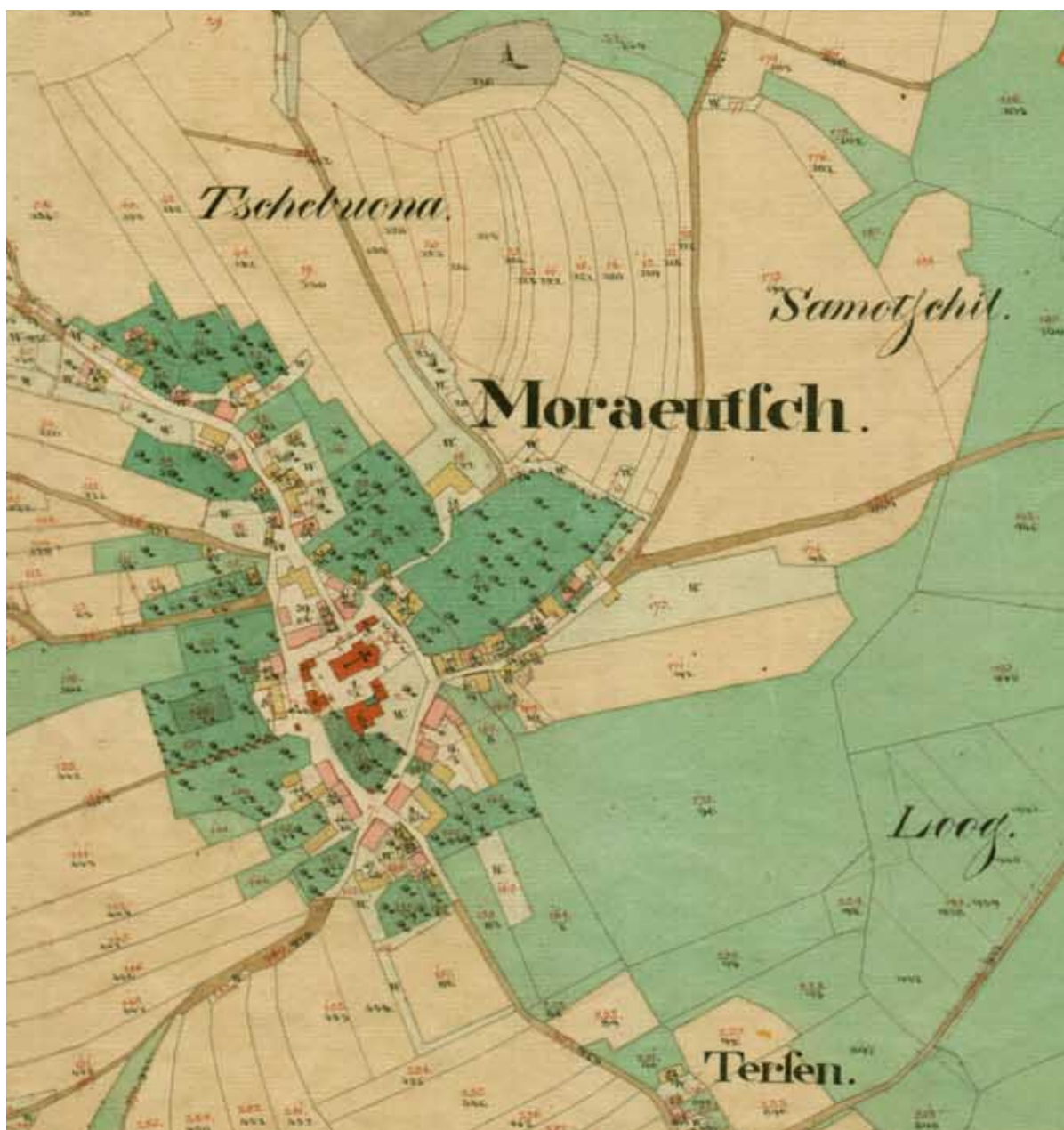
(Vir: Šilc, 2006 cit. po ARS)

Sredi 19. stoletja so bile Moravče v cerkveni hierarhiji zelo pomembne, bile so med večjimi dekanijami v Ljubljanski škofiji.

Moravče was very important in church hierarchy in 19th century.

(source: Vir: Šilc, 2006 cf ARS)

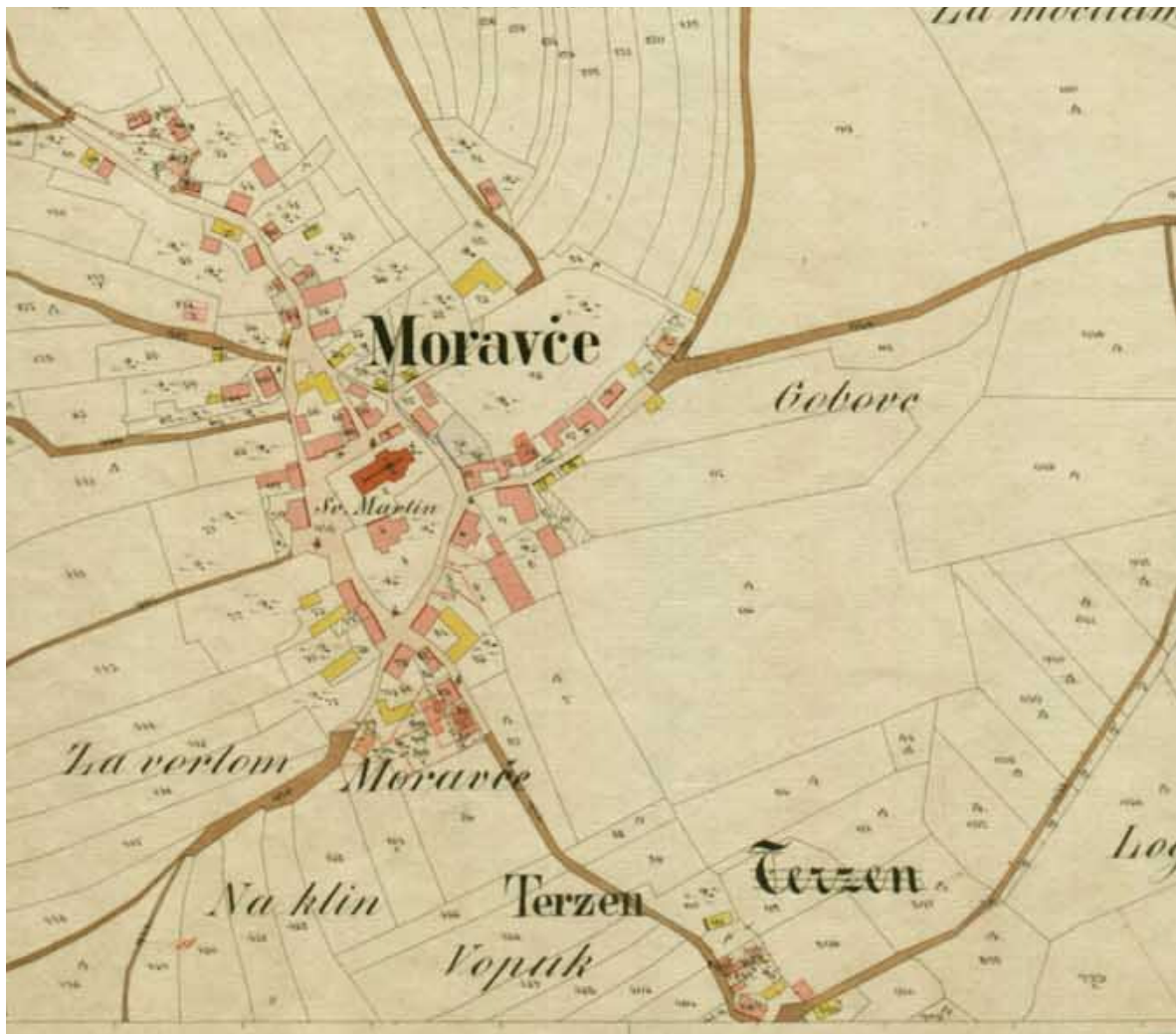
Med vladavino Marije Terezije je bil kraj povzdignjen v trg (Šumi, 1994). Leta 1804 je vlada podelila Moravčam pravico do treh sejmov (plačal jo je Moravčan Detela Vulgo-Jurka). Sejmi so se vršili na dan sv. Matija (24. februar), sv. Jerneja (24. avgust) in sv. Martina (11. november), za sejme pa je skrbel poseben vaški odbor, ki so ga včasih imenovali tudi gospodarski odbor ali vaško skrbništvo, voliti pa so ga imeli pravico le gospodarji Moravč in Trzna. Kasneje so določeni vaščani plačali še pravice za četrti, peti in šesti sejem v letu, ki so bili določeni za ponedeljek v velikem tednu, sv. Janeza (16. maj) in sv. Alojzija (21. junij). Sejmi so potekali v središču Moravč, leta 1973 pa so jih preselili k trgovini, kjer je bila od tedaj tudi javna mostovna tehtnica (Stražar, 1979).



Slika 9: Prikaz Moravč na franciscejskem katastru (leto 1825)

Picture 9: Moravče on franciscan land register map

Vir: Arhiv RS, <http://www.arhiv.gov.si/>



Slika 10: Prikaz Moravč na reambulančnem katastru (leto 1867)

Picture 10: Moravče in land register map (y 1867)

Vir: Arhiv RS, <http://www.arhiv.gov.si/>

Moravče so sedaj oskrbno središče za moravško dolino in okolico. Imajo osnovno šolo, otroški vrtec, več trgovin in gostinskih obratov, pošto, zdravstveno postajo in lekarno, bančno podružnico, policijsko postajo ter nekatere specializirane trgovine in obrti. Prebivalci se za storitve višje stopnje odpravijo v Domžale ali v Ljubljano.

Po zadnjem popisu prebivalstva (Popis 2002, <http://www.stat.si>, citirano 19.5.2008) je v naselju Moravče živelo 846 prebivalcev. To število zmerno, a vztrajno narašča. Priselitve so dokaj zmerne v primerjavi z drugimi suburbaniziranimi območji. Gospodinjstva so večja kot

velja povprečje za Slovenijo, kar ne kaže toliko na večje število otrok, kot na to, da so gospodinjstva večgeneracijska, na to kaže tudi prevlada enodružinskih stanovanjskih hiš, ki s svojo prostornostjo omogočajo skupno bivanje velikih gospodinjstev.

	št. preb. l. 1869	št. preb. l. 1900	št. preb. l. 1931	št. preb. l. 1961	št. preb. l. 1971	št. preb. l. 1981	št. preb. l. 1991	št. preb. l. 2002
Moravče	328	309	377	492	590	686	757	846

Preglednica 1 Rast števila prebivalstva v naselju Moravče, vir: Krajevni leksikon Slovenije in Popis 2002

Table 1: Population growth of Moravče settlement

Naselje/občina	Število prebivalcev	Gospodinjstva		Družine	Stanovanja	
		skupaj	povpr. velikost		skupaj	povpr. na stavbo s stanovanji
Občina Moravče	4508	1307	3,5	1178	1557	1,2
Moravče - naselje	846	261	3,2	223	273	1,5
SLOVENIJA			2,8			

Preglednica. 2: Število prebivalcev, gospodinjstev, družin in stanovanj, v občini, naselju Moravče in v Sloveniji, vir: Popis 2002

Table 2: Number of inhabitants, households, families and apartments in Moravče community, in Moravče settlement and in Slovenia

Naselje	Skupaj prebivalcev	Od rojstva živijo v naselju	Priseljeni		
			skupaj	iz iste občine	od drugod
Moravče	846	388	458	192	266

Preglednica 3: Selitve prebivalcev v naselju Moravče, vir: Popis 2002

Table 3: Migrations in Moravče settlement

Naselje/občina	Skupaj	do 1918	1919 - 1945	1946- 1960	1961- 1970	1971 - 1980	1981 - 1990	1991+
Občina Moravče	1557	294	50	129	143	401	337	203
Moravče	273	63	9	32	36	63	47	23

Preglednica 4: Stanovanja po letu zgraditve stavbe v naselju in občini Moravče, vir: Popis 2002

Table 4: Apartments by the year of construction in Moravče community and Moravče settlement

Iz preglednice 4, ki obravnava stanovanja po letu zgraditve stavbe, je mogoče razbrati, da imajo Moravče dokaj dobro zastopan starejši stavbni fond, največji porast gradnje je bil v sedemdesetih letih, novogradnje pa so zmerne.

Naselje prebivališča	Delovno aktivno prebivalstvo	Delovno aktivno prebivalstvo po kraju dela v Sloveniji			Delovno aktivno prebivalstvo - dnevni migranti	Dnevni migranti po kraju dela v Sloveniji	
		naselje prebivališča	drugo naselje v občini	drugod		drugo naselje v občini	drugod
Moravče	392	87	8	297	298	8	290

Preglednica 5: Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti v naselju Moravče, vir: Popis 2002

Table 5: Active people and daily migrants in Moravče settlement

Ker so v naselju proizvodne in storitvene dejavnosti slabo zastopane, mora večina delovno aktivnih prebivalcev Moravč zaposlitev iskati drugje. Večina jih dnevno potuje v Domžale, Kamnik in Ljubljano.

4.1.2 Struktura naselja



Fotografija 26, 27: Osrednji del Moravč

Photo 26, 27: Moravče center



V središču naselja stoji cerkev, okrog katere poteka krožna pot ob kateri so nanizani javni objekti.

In the center of Moravče settlement there is a church and roundabout with public buildings.

Moravče so gručasto naselje, ki se ponaša z zanimivim osrednjim trgom. Stara morfološka zasnova Moravč se je ohranila do danes, medtem ko se novi del naselja razvija na vzhodni strani. Značilno krožno urbano zasnovo, ki daje kraju videz trga, so Moravče dobile že pred letom 1826 (glej sliko 8). Središče se je oblikovalo okrog župnijske cerkve (glej fotografijo 26). Nekdaj je bilo tu še župnišče z mežnarijo in kaplanijo. Okrog cerkve in parka teče krožna cesta. To je križišče regionalne ceste od Domžal do Zagorja, na katero se priključujejo ceste proti Rudniku, Vrhpolju, stara cesta proti Vačam in stara zagorska cesta skozi Peče. Trško jedro se je v obliki obcestne zazidave razširilo žarkasto v treh glavnih smereh. Zato je do danes ostala osrednja veduta naselja župnijska cerkev, na katero so usmerjeni vsi glavni pogledi. Obdana je s parkom, obkrožajo pa jo stavbe iz 19. stoletja, med njimi tudi nekatere z zelo kakovostno arhitekturo. Cerkvna zvonika sta edina višinska poudarka v sicer umirjeni silhueti naselja. Žarkasti tloris Moravč je omogočil, da globoko v naselbinsko tkivo sega nezazidana kmetijska krajina, kar je kot oblikovno vrednoto treba varovati tudi vnaprej. Ob robovih naselja je nekaj industrije, obrtnih delavnic in živinorejska farma, ki deloma kazijo poglede iz zaledja. Ostalo so v glavnem enodružinske hiše sredi vrtov. Njihov razrast je prekinjen v močvirni ravnici Drtijiščice, nato pa se spet pojavijo na nasprotnem bregu (Pogačnik, 1996, Stražar, 1979).

Iz morfološke analize naselja Moravče izhaja, da je pozidava najbolj strnjena v historičnem jedru naselja. Razen osrednjega tržnega prostora, se objekti nizajo v gručah. Nova, robna zazidava ponekod oblikuje mrežni ali vrstni vzorec, tudi odmiki med objekti so večji. Večji odmiki se nato pojavljajo v južem delu naselja, ki kot obcestna vrstna gradnja ali nizanje razpršenih gruč razvleče tloris naselja proti jugu.

V naselju je razmerje med stanovanjskimi in gospodarskimi objekti dokaj enakovredno. V starem jedru stanovanjski objekt in pomožni gospodarski objekti oblikujejo dvorišče. Prav tako so v starem jedru naselja gospodarski objekti v razmerju do stanovanjskega objekta enakih gabaritov ali celo večji, saj so ostanek kmečkega načina gospodarjenja. Objekti skupaj tvorijo zvezno stavbno tkivo, skupino ali niz. Sami objekti predstavljajo mejo med javnimi in zasebnimi – dvoriščnimi prostori, tudi objekti sami imajo razporeditev prostorov in odprtih prilagojeno temu, ali se odpirajo v javni ali zasebni svet.

V vzhodnem delu naselja ter na obrobju je pozidava zelo nehomogena (glej fotografijo 28). Stari objekti so manjši, saj so večinoma ostanki kajžarskih ali delavskih bivališč. Gradnjo povojnega obdobja predstavljajo velike stanovanjske hiše, locirane na sredo parcele z urejenimi dvorišči in zelenicami. Običajna pritiklina so pomožni objekti kot so garaže in vrtno lope. Tu objekti ne delujejo kot del enovite celote, temveč bolj kot množica posameznih stavb, tako v oblikovalskem kot v funkcijskem smislu. Objekti imajo od javnih površin večji odmik, proti cesti se obračajo z garažnimi vrati in balkoni. V zunanjih ureditvah ni zaznati razlike med javno in zasebno stranjo objekta ali dvorišča. Večje površine so namenjene parkiranju avtomobilov.



Fotografija 28: Vzhodni del naselja
Photo 28: Eastern part of the settlement

Vzhodni del naselja zaseda novejša, nehomogena gradnja. Okrog enodružinskih hiš se vzdržuje bogato okrasno zelenje ali zelenjavne vrtove z manjšimi sadovnjaki.

Newer unhomogenous buildings are placed on the eastern part of village. Family houses have lots of green, vegetable and fruit gardens.

Staro jedro je bolj zgoščeno pozidano, večinoma z eno ali dvo nadstropnimi hišami. V novejšem delu naselja se pojavljajo tudi več nadstropni objekti, vendar so razmiki med objekti večji. V naselju je več otokov visokega drevja, ponekod so v meje naselja ujete manjše kmetijske površine, ki segajo ponekod do središča naselja.

4.1.3 Javni prostor

Skozi center Moravč poteka prometna regionalna cesta, ki vodi od Domžal skozi Izlake v Zagorje. Cesta, na kateri je zgoščen motorni promet, seka sicer zaokrožen osrednji del z javnimi funkcijami. Dvorišče pred cerkvijo, park ob njej in polkrožna lokalna cesta skupaj tvorijo javni prostor. Tega v severnem, zahodnem in južnem delu obdajajo javni objekti starejšega nastanka, kot so župnišče in gostilne. Vzhodni rob, ki ga od parka ločuje regionalna cesta, je pozidan prav tako z javnimi objekti novejše gradnje. Tu so Zadrufni dom, ki gosti Občinski urad in več društvenih prostorov, bar, trgovine, pošta, policijska postaja, banka, idr. Osrednji prostor se na zahodu podaljšuje v avtobusno postajališče, ki občasno rabi kot večnamenska površina za športne in zabavne prireditve (gasilska tekmovanja, veselice, idr.; glej fotografijo 29). V parku je bila včasih kaplanija, kasneje dvorana prosvetnega društva, objekt pa je bil me drugo svetovno vojno porušen in odstranjen. Park ob cerkvi združuje različna obeležja, takšna s sakralnim pomenom, pa tudi tista s povsem drugega političnega pola, spomenik NOB. Sakralni objekti in objekti cerkvene uprave ter sosednje gostilne si delijo skupne odprte površine, ki danes služijo večinoma kot parkirišča.



Fotografija 29: Avtobusna postaja

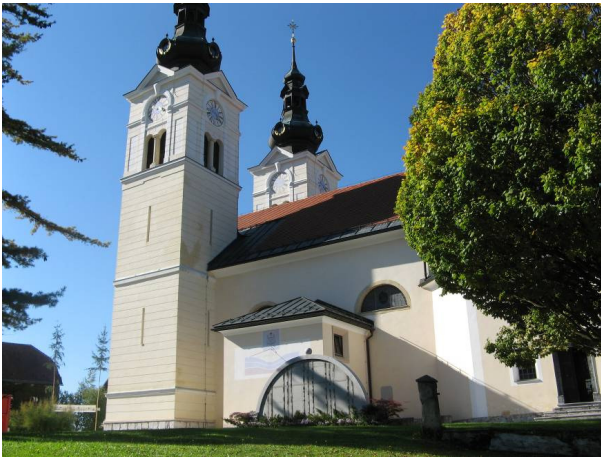
Photo 29: Bus station

Avtobusna postaja služi tudi kot večnamenska ploščad za prireditve.

Bus station is also used as a multipurpose performance space.

Tudi v oblikovanju javnega prostora v Moravčah se kaže vpliv cerkvene tradicije. V središču naselja in stičišču vseh poti dominira župnijska cerkev (glej fotografijo 30), verska obeležja pa označujejo tudi vsa stara cestna križišča. Postavljena so tudi ob cesti, kjer se naselje zaključuje, in tako jasno zaključujejo staro poselitveno območje (glej fotografiji 31, 32). Dve ozki ulici, ki se vzpenjata iz središča naselja proti severu in vzhodu, sta protipol središča.

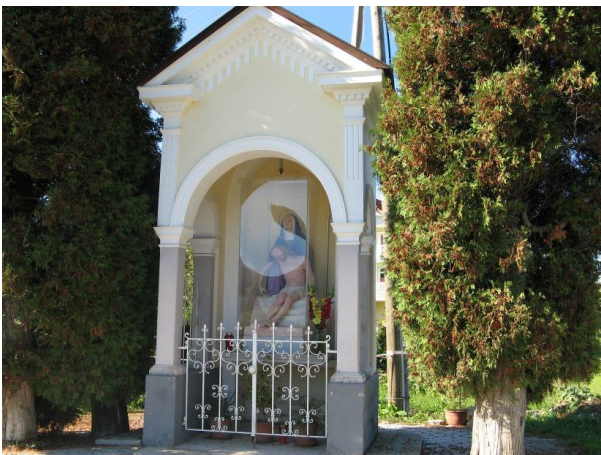
Nizke lične hiše, nasprotje večjim objektom na trgu, počasi odpirajo poglede proti centru. Ob cestah se vrstijo manjše kmečke hiše, ki s pročelji segajo do roba cestne površine, ali pa predstavlja rob cestne površine ograja manjšega vrtička.



Fotografija 30: Župnijska cerkev v Moravčah
Photo 30: Parish church in Moravče

Župnijska cerkev dominira naselju ter predstavlja središče naselja in križišče vseh pomembnih poti skozenj. Cerkev stoji v parku, kjer se ji pridružuje več obeležij.

The parish church dominates the settlement and represents the center and the crossing of many important paths. It is placed in the park enclosed with lots of symbols.



Fotografija 31, 32: Religiozno znamenje
Photo 31, 32: Religious sign



Verska obeležja označujejo vsa stara pomembna križišča poti, stojijo pa tudi ob poti, kjer ta zapušča naselje.

The religious symbols designate all the old important path crossings and they also stand where the path leaves the settlement.



Fotografija 33: Detelova cesta

Photo 33: Detelova road

Detelova cesta, ki se od cerkve vzpenja proti pokopališču ima izrazite in kakovostne vizualne poudarke.

Detelova road is leading from the church towards the cemetery. It shows quality visual effects.



Fotografija 34: Pokopališče

Photo 34: Cemetery

Pokopališče na vzpetini na robu naselja ponuja čudovite razglede. Z ozelenjenimi in razdrobljenimi grobnimi polji predstavlja vidni poudarek in kakovost.

On the hill on the edge of the settlement lies the cemetery with beautiful views. The cemetery itself appears as a great visual quality.



Fotografija 35: Zabojniki za smeti

Photo 35: Dustbins

Javne površine so na več mestih degradirane z zabojniki za odpadke. Zlasti najpomembnejše točke – mesta srečevanja pogosto zaseda večje število zabojnikov. Umestiti jih je potrebno manj izpostavljeno pogledom.

Public areas are often degraded with dustbins. Meeting places are often occupied by the numerous dustbins. They should be placed more discrete.



Fotografija 36: Marokova ulica

Photo 36: Marokova street

Marokova ulica je v postopku rekonstrukcije. Primerno bi bilo, da se ob njej uredijo hodniki za pešce večje oblikovalske vrednosti. Tudi križišča bi bilo primerno označiti z likovnim poudarkom.

Marokova street is being reconstructed. It would be appropriate to make a pavement. It would be nice to give to it and crossings some artistic touch.



Fotografija 37: Pogled na Moravče

Photo 37: View of Moravče

S cerkvijo kot vizualnim poudarkom ter pasovi zelenja, ki segajo do samega središča naselja, se iz okolice na Moravče ponujajo prijetni pogledi.

Beautiful view of Moravče with dominating church and green spots.

Stari družbeni objekti stojijo v sosesčini cerkve, družbeni objekti povojnega obdobja, kot so kulturni dom, osnovna šola, vrtec, zdravstveni dom in gasilski dom pa so umeščeni v vzhodni del naselja, ki predhodno ni bil pozidan.



Fotografija 38: Osnovna šola Moravče

Photo 38: Elementary school

Fotografija 39: Otroški vrtec

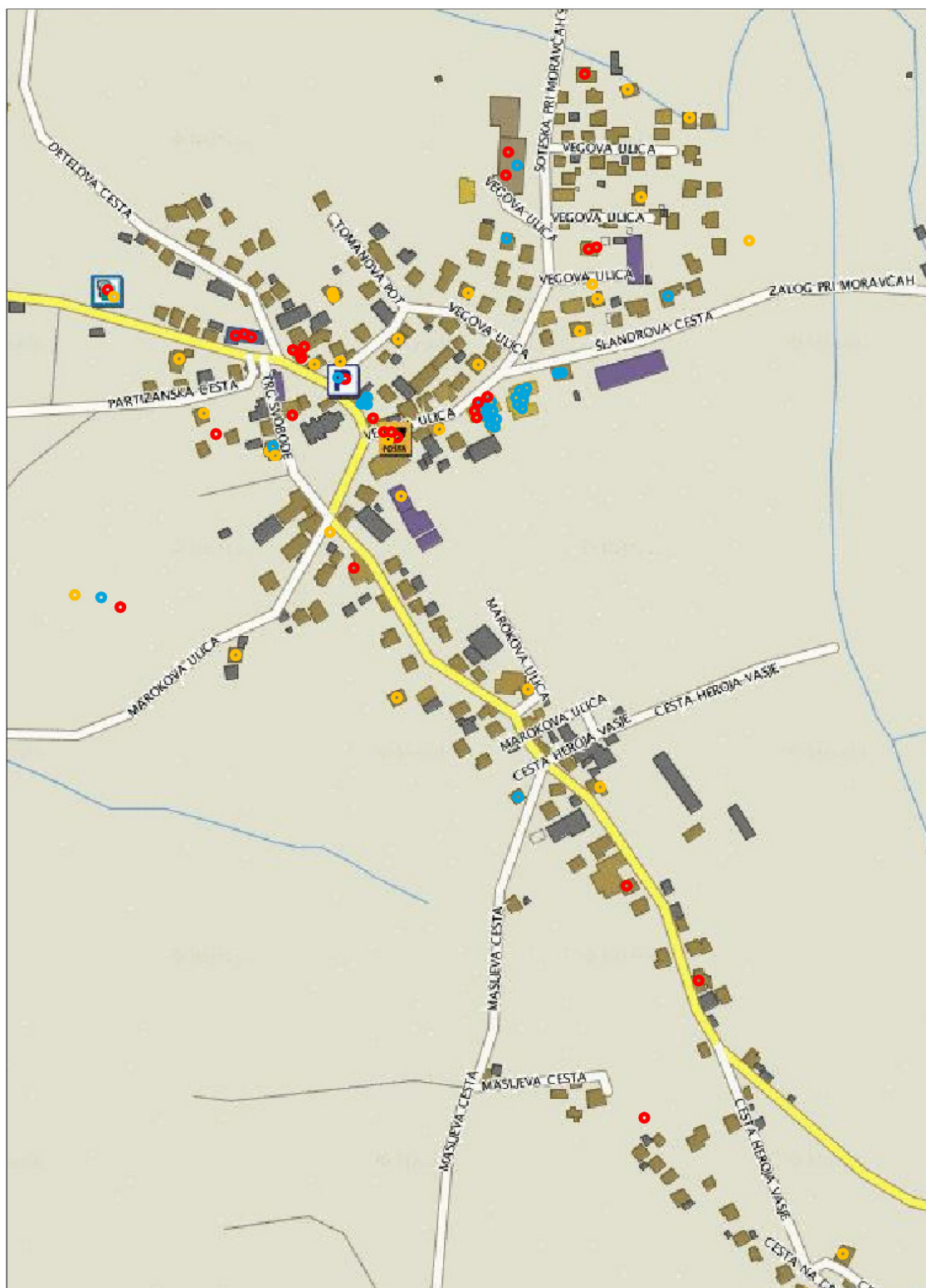
Photo 39: Kindergarten



Osnovna šola in vrtec z lego na robu naselja imata sicer možnost širjenja in velike športne površine, vendar je šolarjem peš in kolesarski dostop slabo urejen.

Elementary school and kindergarten stand at the edge of the settlement. This allows extension and big exercise areas, but accessibility for walker and cyclists is not an example of good planning.

Osrednji trg je obdan z javnimi objekti, ki stojijo na meji javne površine, vhod je obrnjen proti javni površini. Prav tako so stare domačije k cesti obrnjene s stanovanjsko hišo in ta ima vhod na cesto. Novejše gradnje so od ceste umaknjene. Ponekod proti cesti stoji garaža kot pomožni objekt, stanovanjska hiša pa je umaknjena v globino parcele.



Karta 1: Poslovni subjekti v naselju Moravče
Map 1: Public buildings of Moravče settlement
Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

- sedež društva
- lokal z obiskom
- poslovni subjekt

4.1.4 Ugotovitve in predlogi

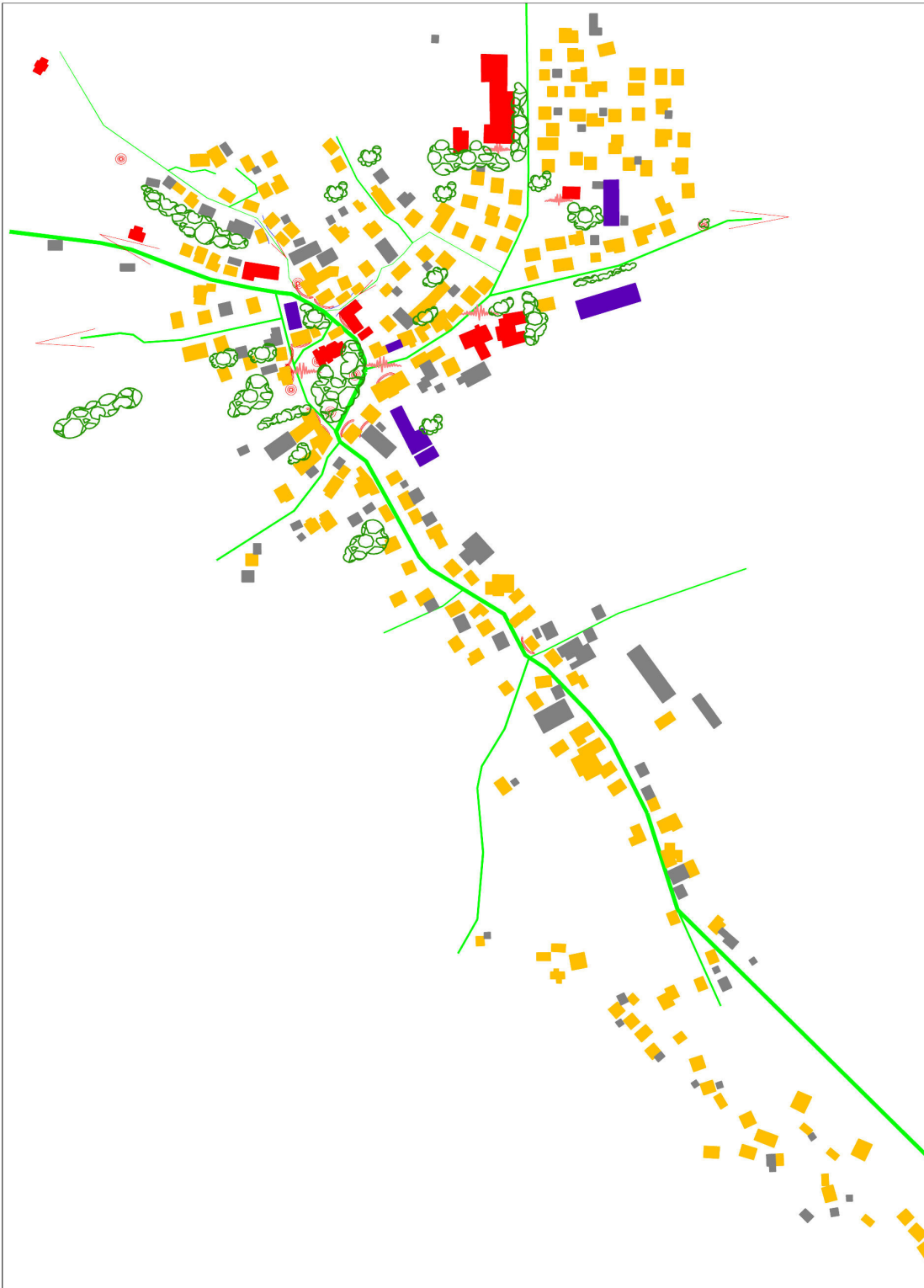
Moravče imajo centralno lego v sicer dokaj zaprti, odročni Moravški dolini. Naselje je zgodovinsko pomembno, kar dokazujejo razvaline več okoliških gradov ter tamkajšnji sedež prafare. Vendar je vpliv Moravč segel zunaj doline le v cerkveni organizaciji, na upravnem in oskrbnem področju ima naselje vpliv le znotraj Moravske doline, kar predstavlja tudi občinsko mejo.

Naselje predstavlja stanovanjsko območje za zaposlitvena središča Kamnik, Domžale in Ljubljano, vendar pretirane rasti ni doživelo. Zaradi žarkaste zasnove, ki sledi prometnicam, osrednji prostor s cerkvijo predstavlja spoznavno in orientacijsko točko. Tržni prostor ohranja status upravnega in duhovnega središča. Zaradi pomanjkanja prostora se je oskrbno središče naselilo na bližnji Vegovi ulici, osnovna šola pa se je morala premestiti na rob naselja. S prostorsko razpršitvijo oskrbnih funkcij se onemogoča večnamenskost prostora. V centralnem parku ni športnih in otroških igrišč. Park je umirjen, urejen z več spominskimi obeležji, obiskovalcev je malo zato daje vtis ureditve, ki sledi religiozni umirjenosti.

Nikjer ni zaznati možnosti večnamembnosti, združevanja vsakodnevnih opravkov in druženja ter skupnega preživljanja prostega časa več generacij.

Zasnova naselja, ki sledi prometnicam, daje velik poudarek prometu. Državna regionalna cesta med Domžalami in Zagorjem poteka skozi središče naselja in zaradi svoje prometne obremenjenosti odvrča od uporabe tega prostora zlasti za majhne otroke. Trg postaja vedno bolj le parkirišče.











K kakovostnejšemu javnemu prostoru bi pripomogla oživitev javnih dejavnosti v objektih, ki tvorijo obroč okrog cerkve, z oživitvijo tamkajšnjih gostiln in njihovih gostinskih vrtov. Ker so različne dejavnosti razporejene po širšem območju naselja, bi bilo potrebno med njimi urediti bližnjice za varen peš in kolesarski promet. Osrednji del naselja je potrebno urediti kot območje hitrosti prilagojene pešcem. Tudi v južnem delu naselja ulica ne sme predstavljati glavnega poudarka, ampak je potrebno urediti sekundarni javni prostor (morda otroško igrišče).

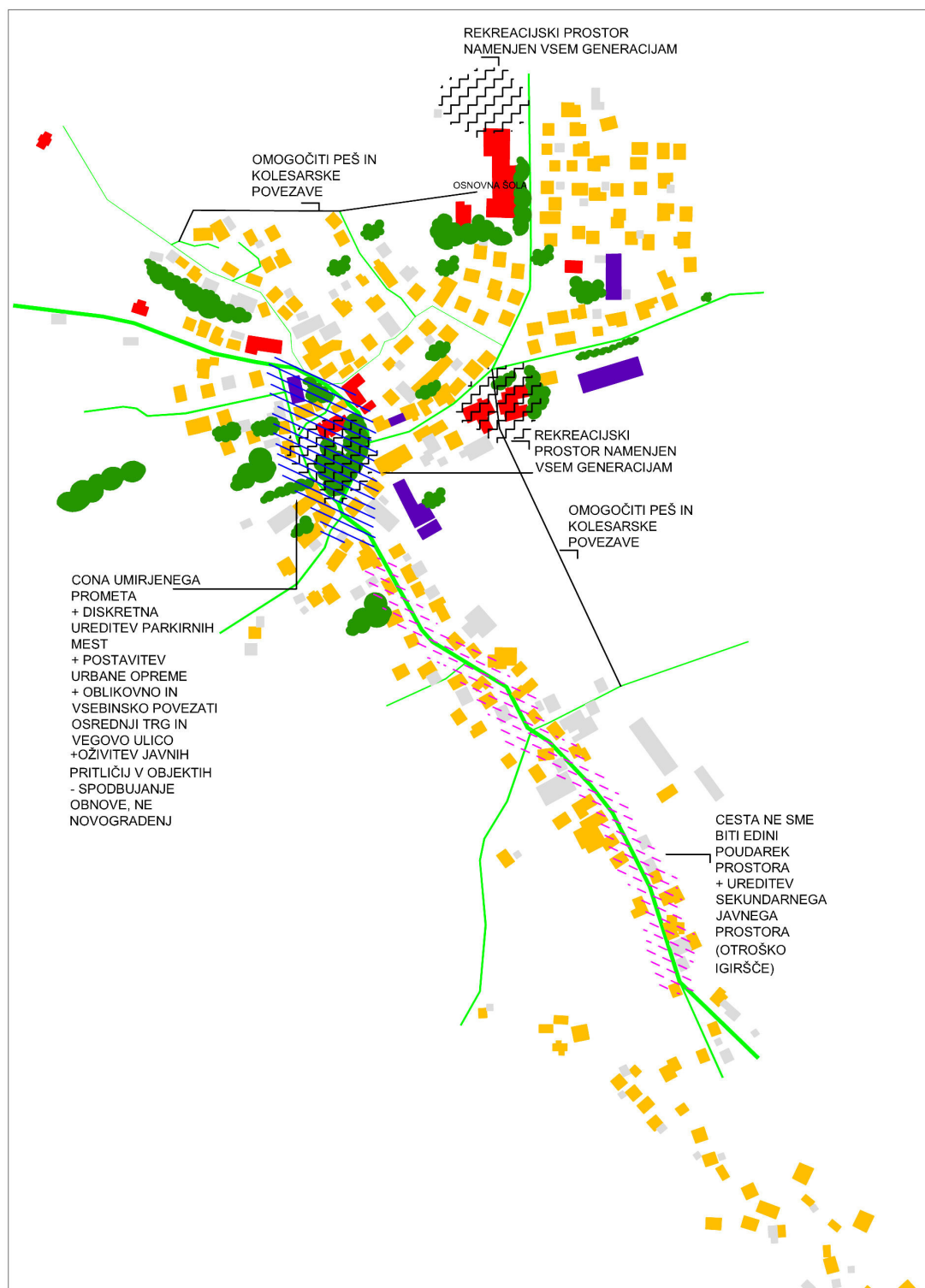


Karta 2: Zaznavanje naselja Moravče

Map 2: Perception of Moravče settlement

Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

- | | | | | | |
|---|--------------------------|---|---------------------|---|----------------------|
|  | pogledi |  | kvalitetna fasada |  | poslovna stavba |
|  | ceste |  | likovna kvaliteta |  | gospodarsko poslopje |
|  | živahno ulično dogajanje |  | stanovanjska stavba |  | proizvodni objekt |
| | | | |  | zelenje |



Karta 3: Predlogi ureditev javnih prostorov v naselju Moravče
 Map 3: Arrangement of public space in Moravče settlement
 Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

peš povezave



cona umirjenega prometa



vsebinske ureditve



oblikovne ureditve

4.2 CERKLJE NA GORENJSKEM

Cerklje na Gorenjskem so občinsko središče na prehodu Kranjskega polja v južna pobočja Kamniško Savinjskih Alp (glej fotografijo 40, 41). Cerklje so se že v stari kranjski občini po družbenem planu razvijale kot lokalno oskrbno središče opremljene s potrebnimi oskrbnimi funkcijami, zato danes vršijo oskrbne funkcije za okoliška naselja, kot so: Trata – Adergas, Velesovo, Pšenična Polica, Pšata, Poženik, Šmartno, Zalog, Lahovče, Vopovlje, Spodnji Brnik, Zgornji Brnik, Štefanja Gora, Ambrož pod Krvavcem, Stiška vas, Ravne, Apno, Šenturška Gora, Sidraž, Sveti Lenart, Grad, Dvorje. Ravninsko zaledje občinskega središča je gosteje poseljeno, poseljenost goratega dela občine pa je bistveno nižja. V Cerkljah je osnovna šola, več trgovin in gostinskih obratov, pošta, zdravstvena postaja in lekarna, bančna podružnica, policijska postaja ter nekatere specializirane trgovine in obrtnih delavnic. Prebivalci se za druge storitve odpravijo v Kranj ali Ljubljano. Kraj je znan po vsakoletni razstavi cvetja in lovstva. Na vzhodnem robu naselja rase ob kužnem znamenju iz leta 1645 lipovec z obsegom 5,5 m (Krajevni leksikon Slovenije, 1995; Cerklje na Gorenjskem z okolico, 1978).



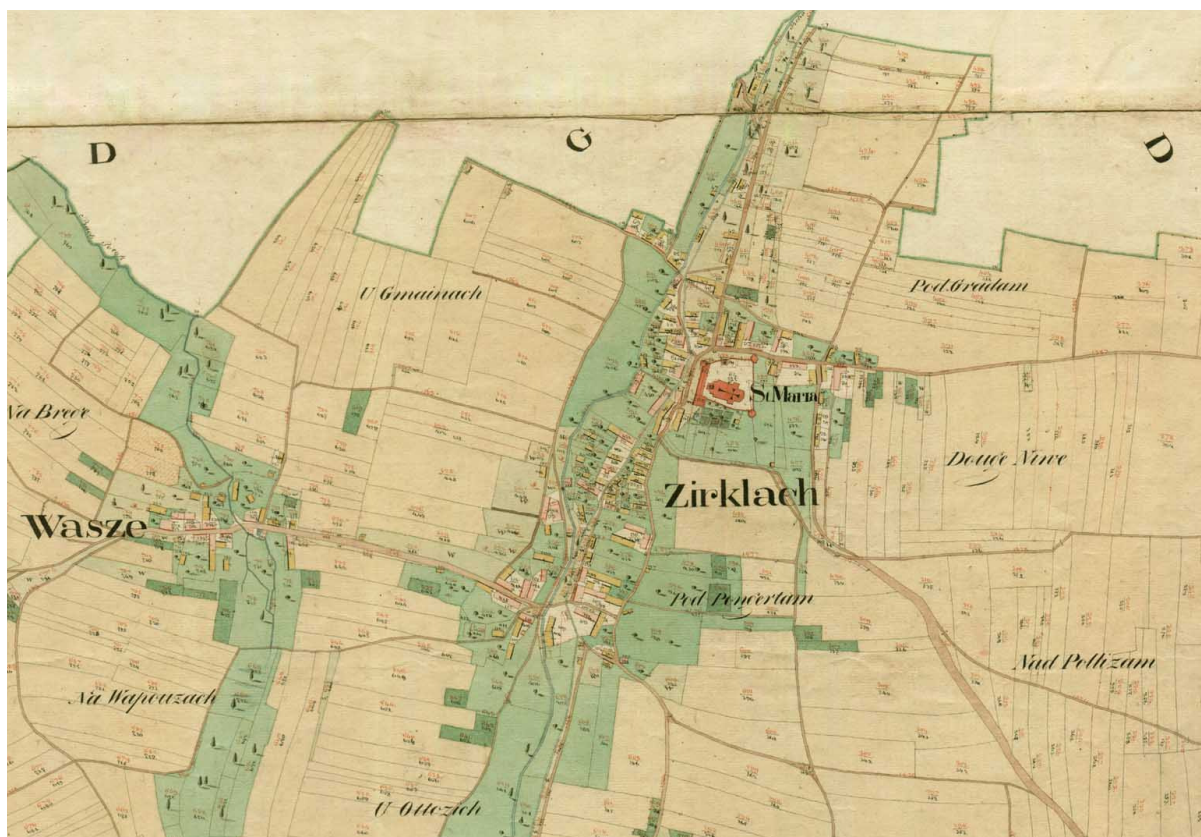
Fotografija 40, 41: Pogled na Cerklje
Photo 40, 41: View over Cerklje

Dva vstopa v vas, dominira farna cerkev in ozadje Kamniško Savinjskih Alp.

There are two entrances into the village. The parish church dominates and Kamniško Savinjske Alpe in the background.

4.2.1 Splošni ter družbeno zgodovinski oris

Cerklje so oblikovane kot središčno naselje z gručastim jedrom ob hudourniškem potoku Reki in umaknjene na severni rob Kranjskega polja pod Krvavec. Kraj leži na križišču krajevnih cest z Visokega, Brnika in iz Komende in je izhodišče za obisk zimskošportnega središča na Krvavcu. Cerklje na Gorenjskem so danes pomembno vozlišče poti. Ob lokalni cesti proti zahodu najdemo grad Strmol, danes preurejen v protokolarni objekt. Med naseljema Češnjevke in Velesovo je odcep do vasi Adergas, iz Velesovega pa vodita cesti do



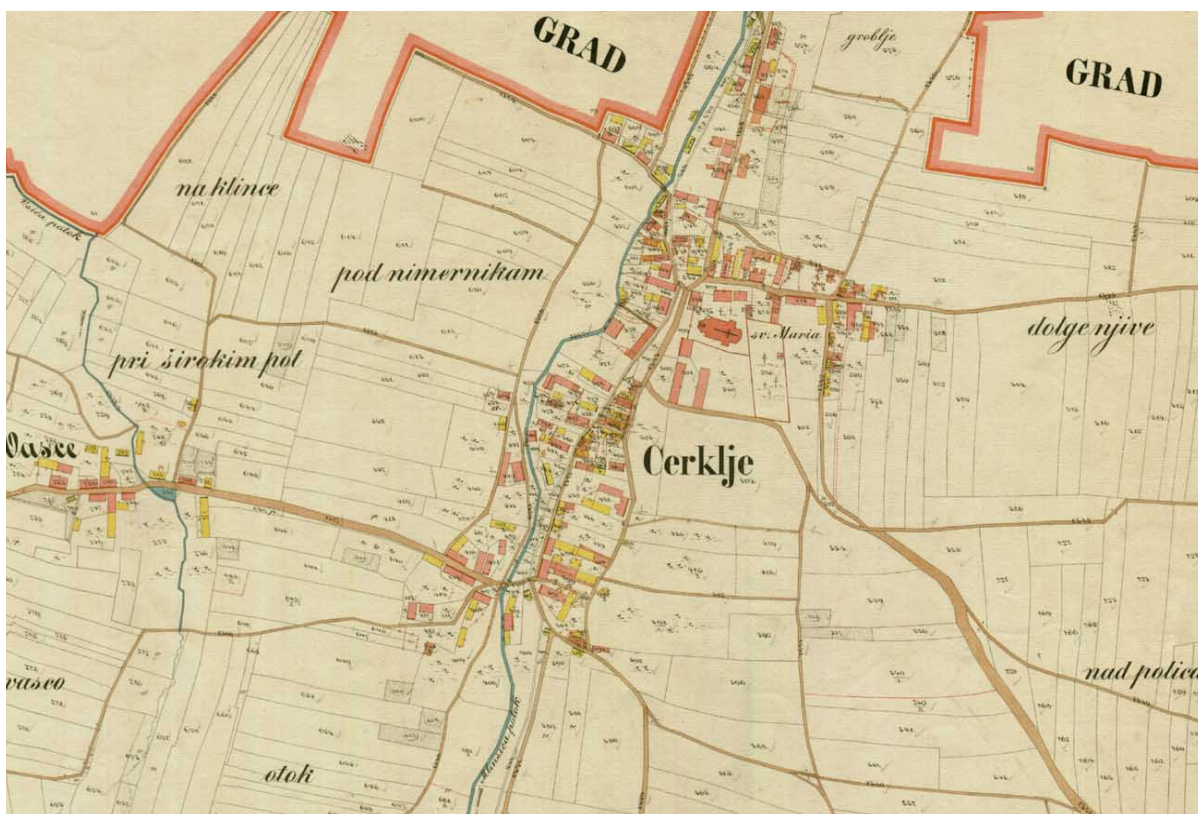
Slika 11: Prikaz Cerkelj na franciscejskem katastru (leto 1826)

Picture 11: Cerklje on franciscan land register map (y 1826)

Vir: Arhiv RS, <http://www.arhiv.gov.si/>

Visokega in proti Preddvoru. Proti severu se iz Cerkelj usmeri lokalna cesta v krajšo dolino potoka Reka, od koder cesta poteka v dveh krakih - eden se vzpne do vasi Šenturška gora in nato spusti proti Kamniku, drugi pa se dvigne mimo gorskega zaselka Ambrož do Jezerca pod Krvavcem. Cesta ob potoku Reka vodi do spodnje postaje kabinske žičnice na Krvavec in strmo navkreber na Štefanjo Goro.

Kraj se je po cerkvi Marije v trnju (glej fotografijo 42) prvotno imenoval Trnovlje. Z imenom Cerklje se prvič omenja leta 1239. Župnija je bila prvotno v Šmartnem, sezidana verjetno v osmem ali devetem stoletju, nato pa so jo prestavili v Trnovlje. Staro cerkev so leta 1777 podrli, nato pa leta 1783 sezidali župnijsko cerkev Marije Vnebovzete. Po načrtih L. Hoferja je zgrajena kot ena najodličnejših baročno-klasicističnih stavb na Gorenjskem. Vhodna cerkvena lopa in pokopališče sta urejena po zamisli Jožeta Plečnika. Pred cerkvijo stoji spomenik skladatelju Davorinu Jenku, delo Plečnikove šole (doprsje, L. Dolinar, 1036).



Slika 12: Prikaz Cerkelj na reambulančnem katastru iz leta 1867

Picture 12: Cerklje on land register map (y 1867)

Vir: Arhiv RS, <http://www.arhiv.gov.si/>



Fotografija 42: Župnijska cerkev v Cerkljah

Photo 42: Parish church in Cerklje

Baročno-klasicistična stavba dominira naselju.

Baroque – classical building dominates the settlement.

Okrog cerkve so v 15. stoletju zgradili močno taborsko obzidje za obrambo pred Turki, ki so ga kasneje podrli in kamenje uporabili za zidavo nove cerkve. Župnija je bila do leta 1751 podrejena oglejskemu patriarhu, od leta 1751 do 1787 je spadala pod goriško nadškofijo, od takrat dalje pa pod ljubljansko.

Leta 1645 so pod vasjo pri lipi postavili piramidasto znamenje v spomin na kugo, ki je v teh letih morila v Cerkljah in okolici. Bilo je visoko okoli 2 metra.

Leta 1788 je bila v Cerkljah ustanovljena trivialna šola, ki pa so jo po treh letih opustili. Zopet so jo obnovili leta 1811, gostovala pa je v privatnih domovih oziroma v mežnariji. Zato so leta 1859 zgradili šolsko poslopje, ki so ga leta 1899 še povečali. Dolga leta je služilo svojemu namenu, v letu 1966 pa so zgradili novo sodobno šolsko poslopje (glej fotografijo 43).



Fotografija 43: Osnovna šola
Photo 43: Elementary school

Osnovna šola ima dokaj središčno lego v naselju in ima obsežne odprte zelene in športne površine oz. prostor za morebitno širjenje.

Elementary school has a central position in the settlement and a lot of green surfaces and sport areas. There are also possibilities for expanding.

V soseščini cerkve stoji prenovljena secesijska Hribarjeva hiša, ki je bila last slovenskega politika Ivana Hribarja. Dolgoletni ljubljanski župan jo je imel urejeno kot letovišče. Preurejena je v banko, v pritličju pa je na ogled stalna razstava, ki predstavlja pomembnejše kulturne delavce iz Cerklj in okolice.

Po zadnjem popisu prebivalstva (Popis 2002, <http://www.stat.si>, citirano 24.11.2008) je v naselju Cerklje na Gorenjskem živelo 1.438 prebivalcev. Število prebivalcev se je po drugi svetovni vojni skoraj potrojilo, priseljevanje prebivalstva še naprej narašča. Na urbani značaj naselja kaže, da so gospodinjstva manjša ter da prebivalci živijo tako v enodružinskih hišah kot tudi v večstanovanjskih objektih. Poleg skokovite rasti števila prebivalstva v drugi polovici 19. stol. to velja tudi za gradnjo, saj je v naselju pretežni del objektov mlajših od 30 let.

	št. preb. l.	št. preb. l.	št. preb. l.	št. preb. l.	št. preb. l.	št. preb. l.	št. preb. l.	št. preb. l.
	1869	1900	1931	1961	1971	1981	1991	2002
Cerklje na Gor.	456	425	473	734	971	1.136	1.294	1.438

Preglednica 6: Rast števila prebivalstva v naselju Cerklje na Gor, vir: Krajevni leksikon Slovenije in Popis 2002

Table 6: : Population growth of Cerklje settlement

Naselje/občina	Prebivalstvo	Gospodinjstva		Družine	Stanovanja	
		skupaj	povprečna velikost		skupaj	povpr. na stavbo s stanovanji
Občina Cerklje na Gor.	6369	1977	3,2	1751	2282	1,2
Cerklje na Gorenjskem	1438	450	3,2	403	484	1,4
SLOVENIJA			2,8			

Preglednica 7: Število prebivalcev, gospodinjstev, družin in stanovanj v občini, naselju Cerklje na Gor. in v Sloveniji, vir: Popis 2002

Table 7: Number of inhabitants, households, families and apartments in Cerklje community, Cerklje settlement and in Slovenia

Naselje	Skupaj	Od rojstva živijo v naselju prebivališča	Priseljeni		
			skupaj	iz drugega naselja iste občine	od drugod
Cerklje na Gorenjskem	1438	632	806	274	532

Preglednica 8: Selitve prebivalcev v naselju Cerklje na Gor., vir: Popis 2002

Table 8: Migrations in Cerklje settlement

Naselje/občina	Skupaj	do 1918	1919 - 1945	1946-1960	1961-1970	1971 - 1980	1981 - 1990	1991+
Občina Cerklje na Gor.	2282	343	163	199	359	468	512	238
Cerklje na Gorenjskem	484	46	41	48	144	74	105	26

Preglednica 9: Stanovanja po letu zgraditve stavbe občini in naselju Cerklje na Gor., vir: Popis 2002

Table 9: Apartments by the year of construction in Cerklje community and Cerklje settlement

V Cerkljah je razvita obrt, pomembna je mizararska, razvita pa sta tudi konjereja in turistično gostinska dejavnost. Kljub temu je pretežni delež delovno aktivnih prebivalcev zaposlenih drugje, večinoma v Kranju.

Naselje prebivališča	Skupaj	Delovno aktivno prebivalstvo po kraju dela v Sloveniji			Delovno aktivno prebivalstvo - dnevni migranti	Dnevni migranti po kraju dela v Sloveniji	
		naselje prebivališča	drugo naselje v občini	drugod		drugo naselje v občini	drugod
Cerklje na Gor.	629	124	42	463	495	42	453

Preglednica 10: Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migranti v naselju Cerklje na Gor., vir: Popis 2002

Table 10: Active people and daily migrants in Cerklje settlement

Znana je prireditev Rožna pot, kjer se na ogled postavijo najbolj urejeni domovi, vasi v okolici pa so znane po tem, da imajo največ cvetja na oknih in balkonih ter vrtovih, dvoriščih in cerkvah.

4.2.2 Struktura naselja

Cerklje so umaknjene na severni rob Kranjskega polja, kjer hudourniški potok Reka priteče iz svoje ozke doline, ki se zajeda v predgorje Krvavca (Kamniško Savinjske Alpe). Osrednjo os predstavlja cesta med Brnikom in podgorjem Krvavca, nanjo pa se navezujejo prečne ceste med Velesovim, Dvorjami in Poženikom ter med Vašco in Pšenično Polico. Na osnovi prometne mreže se naselje deli na več strnjenih gruč, med katerimi je najpomembnejše središče okrog farne cerkve. Staro gručasto zasnovano naselja je novejša pozidava raztegnila v smeri sever-jug. Tako predstavlja celoten severozahodni del ortogonalno zasnovano soseso individualnih stanovanjskih hiš med zelenjem. V širitvi se je naselje združilo tudi s severnima vasema Dvorje in Grad.

Naselje obkrožajo njivske in travniške kmetijske površine. Ker je stanovanjska pozidava v preteklih štiridestih letih širila naselje zlasti na zahod, imajo javni objekti, zlasti osnovna šola, ki se nahaja vzhodno od glavne prometnice, še vedno proste površine za širitev. Najnovejša gradnja zapolnjuje vrzeli znotraj grajene strukture, med drugim tudi z nadomestnimi gradnjami, ki bolj intenzivno izrabljajo zemljišče.

Cerklje imajo danes že močno urbanizirano podobo (glej fotografijo 44). Kraj je deljen s poimenovanjem ulic. Ker je bilo naselje že v preteklosti upravno in oskrbno središče okolice, se ob glavni prometnici pojavljajo predvsem javni objekti. Kmetijska poslopja so v manjšini ali ob stranskih ulicah. Storitvene in oskrbne dejavnosti se pretežno vse nahajajo ob regionalni cesti, največji del pa je skoncentriran ob osrednjem trgu oziroma v njegovi neposredni okolici. Tu je tudi največ sedežev društev, medtem ko se različne pravne osebe, poslovni subjekti z različnimi dejavnostmi nahajajo razpršeno po celotnem območju naselja, saj lastniki večino poslovnih dejavnosti, ki niso vezane na obisk strank, vršijo kar v lastnih stanovanjskih hišah.

Pozidava je najbolj strnjena v gručah ob dveh cestnih križiščih in v vmesni občestni pozidavi, ki skupaj predstavljajo historično osnovo naselja. Novejša zazidava v severozahodnem in južnem delu oblikuje mrežni vzorec ali pa zapolnjuje še proste površine znotraj naselja. V starih gručastih jedrih stojijo gruntarske hiše (dvori), ki so večjih tlorisov, podolgovate zasnove, nadstropne in oblikovno bogatejše kot druge kmečke hiše. Stanovanjski objekti stojijo ob cesti, nato pa se kmečki gospodarski objekti nizajo v globino parcele ali zaokrožujejo dvorišča. Objekti stare občestne vrstne zazidave so manjši, predvidoma polgruntarski ali kajžarski. Stanovanjske hiše stojijo pravokotno tik ob cesti, na njih pa so prislonjeni gospodarski objekti. Novejši predeli naselja imajo povsem drugače zasnovan izkoristek parcele. Stanovanjski objekt stoji na sredi parcele, obkroža ga okrasni ali zelenjavni vrt. Tlakovano dvorišče je namenjeno parkiranju avtomobilov. Večino imajo hiše tudi



Fotografija 44: Urbanizirano naselje
Photo 44: Urbanized settlement

Večji del naselja zasedajo stanovanjske novogradnje večjih dimenzij, kockastih oblik na ortogonalnih parcelah. Regionalna cesta deli naselje na dva dela.

The major part of the settlement is occupied by new constructions of great dimensions and cubiforms on orthogonal parcels.

pomožne gospodarske objekte, lope ali garaže manjših dimenzij. Zlasti objekti, ki mejijo na regionalno cesto, so od nje umaknjeni za višino objekta, vrtovi ali dvorišča pa so proti cesti ograjeni.

4.2.3 Javni prostor

Osrednjo javno površino predstavlja razširitev ceste pred cerkvijo. Ob cerkvi stojijo tudi drugi javni objekti, kot so: občinski urad, zdravstvena postaja, policijska postaja, pošta, župnija, gasilski dom, otroški vrtec, gostilna, bar, mesnica, pekarna in banka. Objekt kmetijske zadruge se nahaja v soseščini nekoliko južneje, osnovna šola in knjižnica sta nedaleč severno od osrednje gruč.

Osrednji javni prostor se je v današnji podobi oblikoval sredi devetnajstega stoletja. Na franciscejskem katastru je vidna še farna cerkev z obzidjem (glej sliko 10), reambulančni kataster pa kaže že današnjo pozidavo obcestnega prostora (glej sliko 11).



Fotografija 45, 46: Osrednji trg

Photo 45, 46: Central square



Osrednji trg združuje več javnih objektov cerkev z župniščem, otroški vrtec, avtobusno postajališče, lekarno, banko, občinski urad, krajevni urad, policijsko postajo, pošto, nekaj barov, pekarno, mesnico, idr.

Central square unites many public objects: church with vicarage, kindergarten, bus station, pharmacy, bank, local administration, region administration, police station, a few bars, baker's shop, butcher's shop, etc.

Osrednji trg preseka regionalna cesta, ki omogoča dostop do objektov, obenem pa predstavlja tudi mejo med dvema deloma naselja in nenazadnje nevarnost zaradi njene velike prometne obremenjenosti (glej fotografijo 47). Cesta trg izrazito ločuje. Prostor pred cerkvijo je ozelenjen in tlakovan, ne omogoča pa druženja ljudi in peš prehode okoli vhoda v cerkev. Nefunkcionalen je tudi za prireditve v okviru cerkvenih obredov. Južni del trga, kaže na parkovno ureditev, vendar z zelenico in spomenikom NOB nima pravih vizualnih kakovosti, ki bi jih kot potencialni park potreboval. Umestitev parka v tem delu je logična zaradi bližine avtobusnega postajališča, vrtca in že obstoječe ureditve s spomenikom. Fasada objekta, ki meji na zelenico, je členjena le z okni in nima s cestne strani nobenega vhoda. Tik ob cesti pred cerkvijo stoji spomenik Davorinu Jenku, ki ga je oblikoval arhitekt Plečnik. Stoji v osi občinske stavbe, s čimer poudarja pomembnost objekta. Na trgu je tudi manjše parkirišče, zasnova drevoreda ter oblikovno in funkcijsko neenoten kup urbane opreme od cvetličnih betonskih korit, obvestilnih tabel, do košev za odpadke.



Fotografija 47, 48: Osrednji trg
Photo 47, 48: Central square
(foto: avtor, 2007)



Osrednji trg združuje več oskrbnih funkcij, vendar je zaradi skozi potekajoče preobremenjene prometnice nevaren za pešce in kolesarje.

Central square unites many supply functions but it represents a great danger to the pedestrians and bicyclists because of the overburdened traffic street.

Zaradi regionalne ceste in njene prometne ureditve se zanemarja občestne objekte, saj so stare stanovanjske hiše tik ob cesti obravnavane le kot nadležni objekti, ki onemogočajo preglednost. S širitvijo ceste je bila mnogim stanovanjskim objektom odvzet postopen prehod od javnega k zasebnemu prostoru. Mnogi vhodi v objekte so izpostavljeni neposredni

nevarnosti cestišča, zato so opuščeni. Novejša zazidava stanovanjske hiše umešča bolj v globino parcele. Cesta je obravnavana bolj kot nevarnost in nadloga, saj se dvorišča od ceste omejujejo z ograjami skrajno na robu pločnika. Tako cesta predstavlja zgolj asfaltno betonski koridor (glej fotografijo 49).



Fotografija 49: Odmik od ceste

Fotografija 50: Kapelica na križišču ulic



Photo 49: Deviation from the road

Photo 50: Small chapel on the street crossing

Javni prostor naselja Cerklje na Gorenjskem je raznoliko in bogato opremljen z urbano opremo (kot npr. drevoredi, cestne svetilke, cvetlična korita, konfini in tlakovanje). Na križišču regionalne ceste in ceste proti naselju Vašca stoji kapelica, ki je pogosto obeležje križišč (glej fotografijo 50). Prav tako se kapelica nahaja na polju med naseljema Cerklje in Zgornji Brnik, kjer obeležuje križišče regionalne ceste in poljskih poti.

4.2.4 Ugotovitve in predlogi

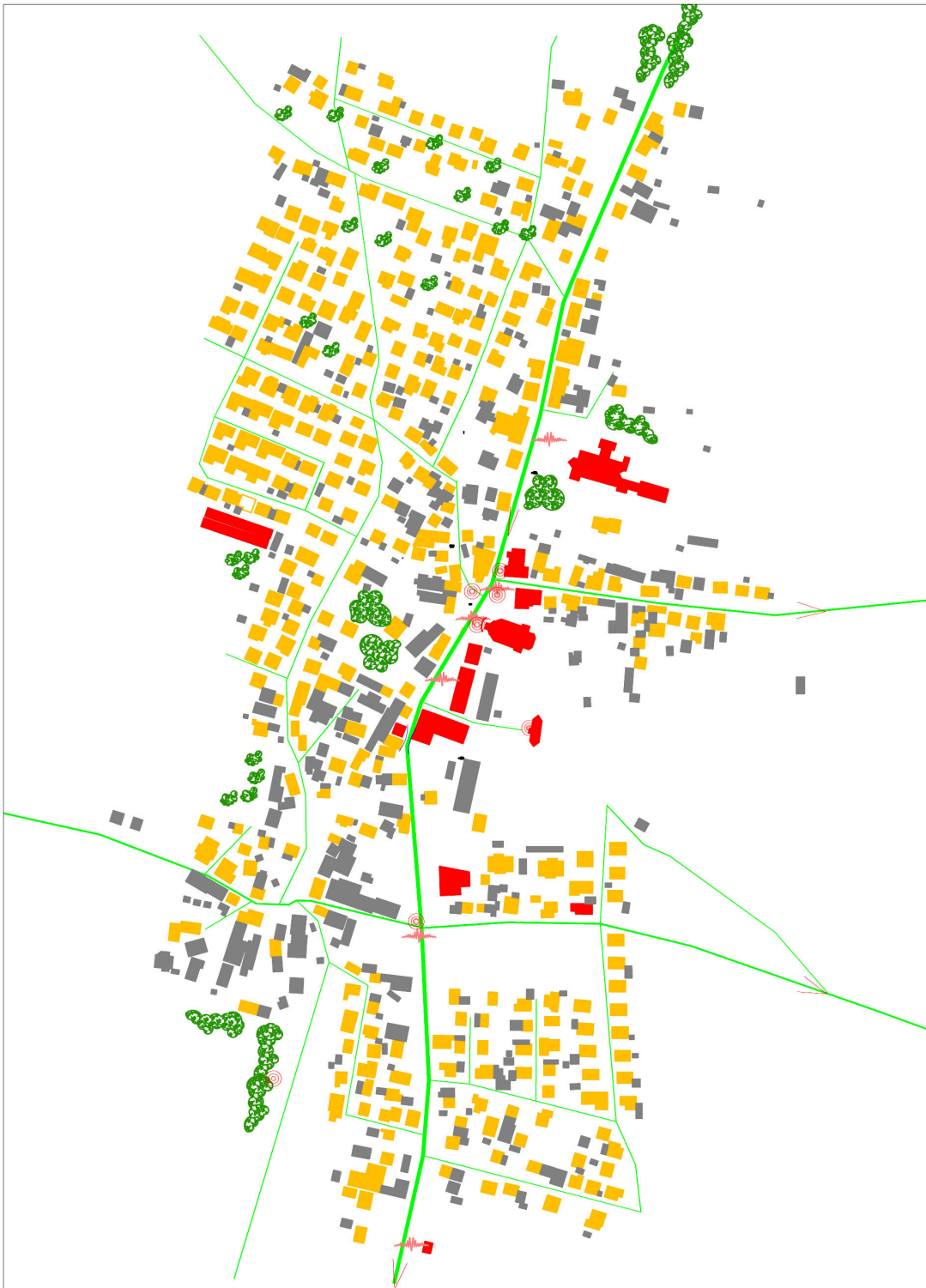
V Cerkljah na Gorenjskem se je v zadnjem stoletju število prebivalcev podvojilo. Severozahodni del naselja je povsem na novo zasnovan. S skoraj popolno urbaniziranostjo in velikim deležem priseljencev mora lokalna uprava tudi z metodami prostorskega planiranja težiti k kompaktnosti in enotnosti naselja in lokalne skupnosti. Z večjo heterogenostjo prebivalcev je potrebno tudi javne prostore oblikovati za različne potrebe ter različne skupine uporabnikov. Spodbuditi je potrebno domače prebivalce, da čim več svojih potreb uresničujejo v lastnem kraju, s čimer se tudi odvrča od številnih dnevnih potovanj v druga središča. Če že naselje ne more nuditi dovolj delovnih mest, je potrebno omogočiti prebivalcem, da vsaj prostočasne rekreativne, kulturne in zabavne potrebe zadovoljujejo v domačem kraju.

Osrednji trg pred cerkvijo in upravnimi stavbami je izrazito obremenjen s prometno tranzitno vlogo. Oživitev prostora osrednjega trga z oblikovno povezavo bi vsaj deloma območje povrnilo namenu prezentacije kraja in druženja krajanov.

Z novim tlakovanjem in drugačno vizualno ureditvijo se obe strani ceste poveže v enoten trg, poudari se osi pomembnejših objektov, prometno se trg uredi kot območje umirjenega prometa. Zaradi varnosti je potrebno ob cesti nameščati varovalne konfine. Uredi se park, nova pešpot, ki pelje mimo spomenika in tako sooblikuje ploščad okoli spomenika s prostorom za postavitev klopi. V parku se lahko zasadi okrasne rastline, saj je prostor idealen za prezentacijo manjših cvetočih dreves in cvetočega ter pisanolistnega grmičevja. Na gredah je možno prikazati barvne kompozicije, predvsem pa izmenjavo enoletnih rastlin skozi letne čase. Objektivom, ki obkrožajo osrednji trg, se uredi predprostore. Med drugimi ureditev gostinskega vrta na prostem pred objektom, z omejitvijo proti dovozni cesti, ki preči zahodno površino trga. Drevoredno ureditev se podaljša proti severu do šole in proti jugu. Urbano opremo se poenoti, pod drevesi pa umesti nekaj klopi za posedanje (Marinček Prosenc, 2002). Parkirna mesta se uredi diskretno, tako da ne rušijo glavnih vedut.

Osnovna šola ima dovolj centralno lego v naselju, da je vsem delom enakomerno dostopna, vendar je zaradi razsežnosti naselja do nje potrebno urediti varne peš in kolesarske dostope, ki bodo predstavljali bližnjice v prostoru.

Severno in južno stanovanjsko območje bi potrebovala vsak svoj javni prostor manjšega obsega. Odvisno od strukture prebivalcev se lahko uredi manjši park, otroško igrišče, športno ploščad in podobno.



Karta 5: Zaznavanje naselja Cerklje na Gor.

Map 5: Perception of Cerklje settlement

Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

—> pogledi

— ceste

⚡ živahno ulično dogajanje

— kvaliteta fasada

⊙ likovna kvaliteta

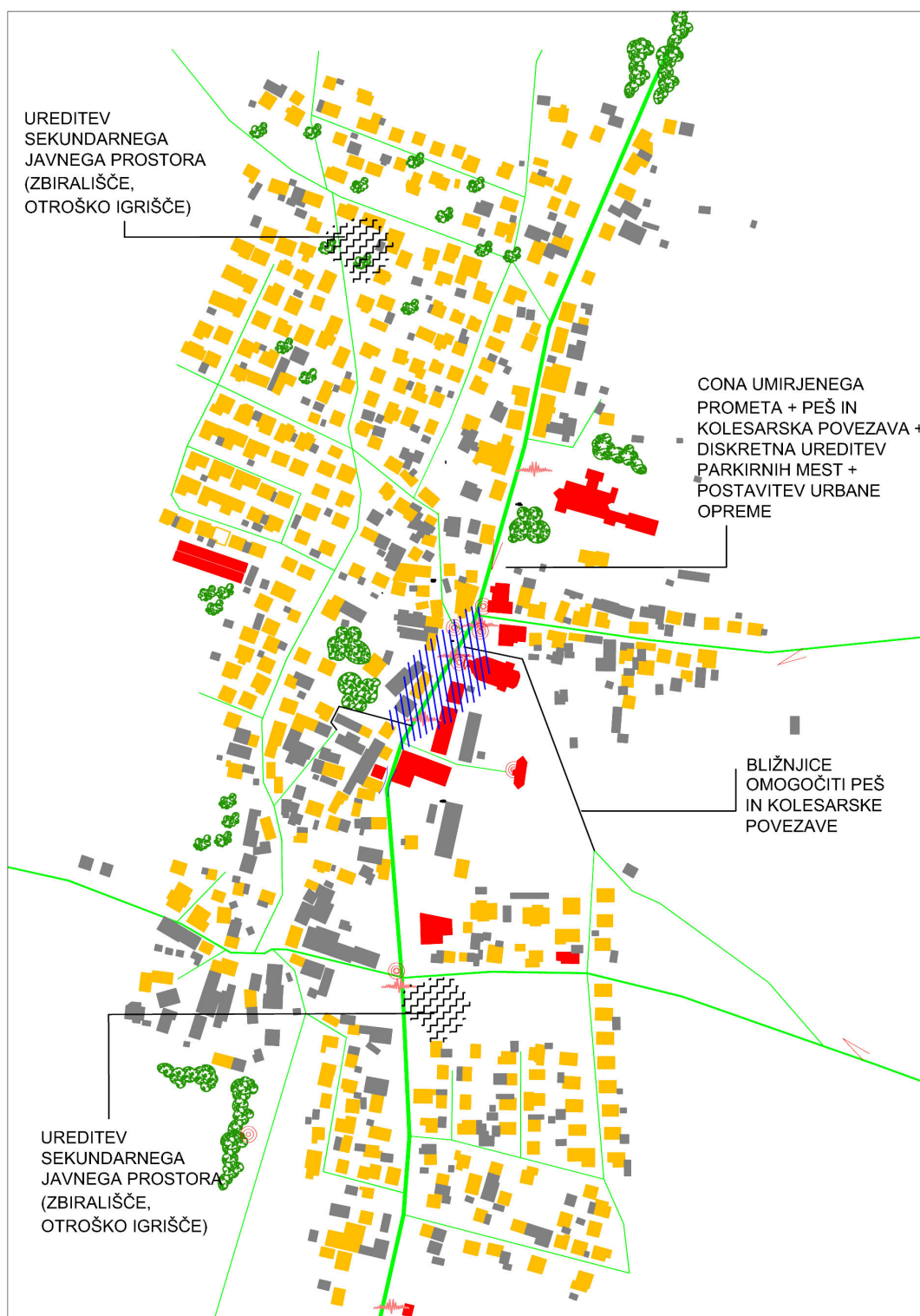
— stanovanjska stavba

— poslovna stavba

— gospodarsko poslopje

— proizvodni objekt

— zelenje



Karta 6: Predlog ureditev javnih prostorov v naselju Cerklje na Gor.

Map 6: Arrangement of public space in Cerklje settlement

Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

peš povezave



cona umirjenega prometa



vsebinske ureditve



obilkovne ureditve

4.3 ŠENTRUPERT NA DOLENJSKEM

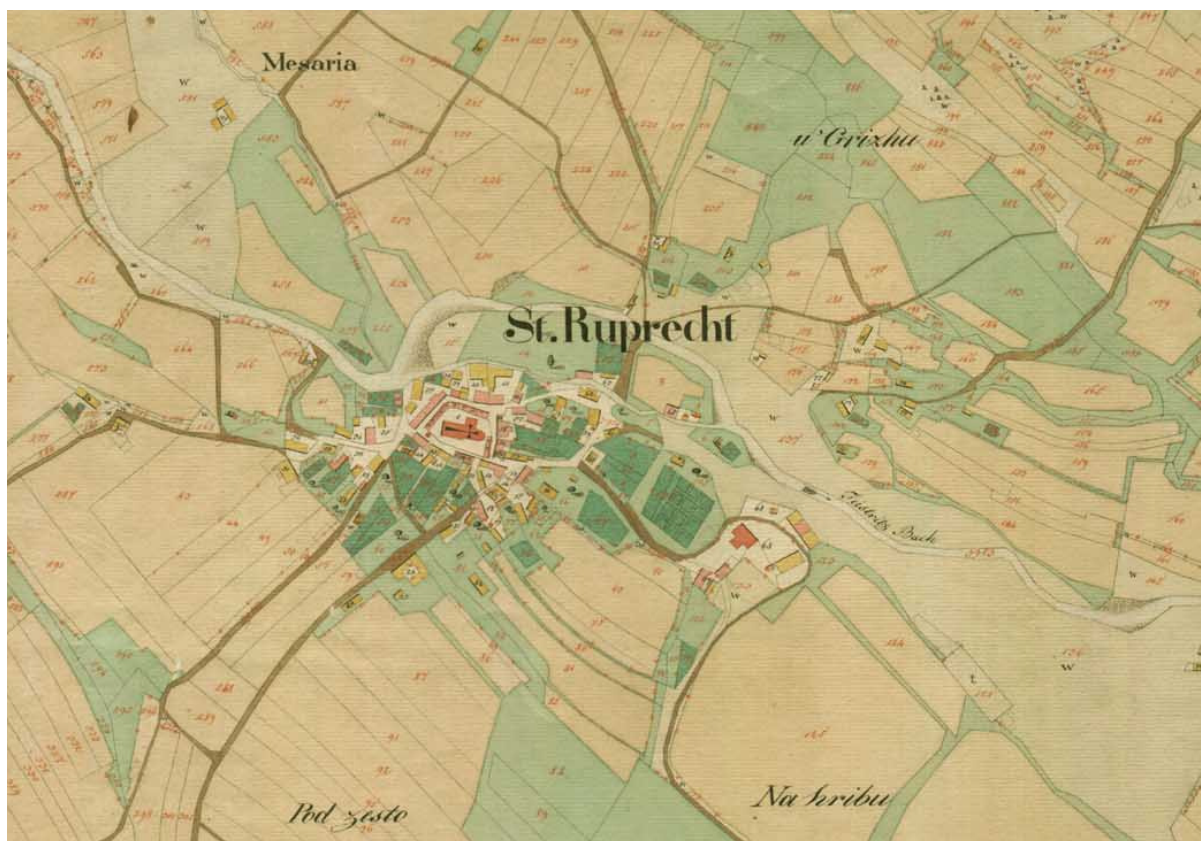


Fotografija 51: Panorama Šentruperta

Photo 51: Panorama of Šentrupert

Vir: <http://www.sentrupert.si>, citirano 19.9.2008

Šentrupert je občinsko središče od leta 2006, ko se je Občina Šentrupert izločila iz Občine Trebnje. Občina Šentrupert leži v osrednjem delu porečja Mirne, pritoka Save na srednjem Dolenjskem. Razprostira se od prehoda iz mirnsko-mokronoške kotline v gričevje na severu in sega do meje s hribovitim svetom Posavskega hribovja na jugu. Poselitev je zgoščena v naseljih na vzpetem kotlinskem robu. Precej redkeje je poseljeno okoliško gričevje in hribovje z raztresenimi slemenskimi in pobočnimi zaselki. Šentrupert, ki ima središčno lego, obkrožajo manjše vasi in zaselki Bistrica, Brinje, Dolenje Jesenice, Draga pri Šentrupertu, Gorenje Jesenice, Hom, Hrastno, Kamnje, Kostanjevica, Mali Cirnik pri Šentjanžu, Okrog, Prelesje, Ravne nad Šentrupertom, Rakovnik pri Šentrupertu, Ravnik, Roženberk, Slovenska vas, Straža, Škrljevo, Trstenik, Vesela Gora, Vrh, Zabukovje in Zaloka. Šentrupert je v sistemu centralnih naselij uvrščen med najnižja, temeljna (krajevna) središča prve stopnje, ker ima le osnovno šolo, trgovino z živili, gostilno, pošto ter je sedež župnije in občine. Za storitve višje stopnje se tamkajšnji prebivalci odpravijo v Mirno, Trebnje, Novo mesto ali Ljubljano.

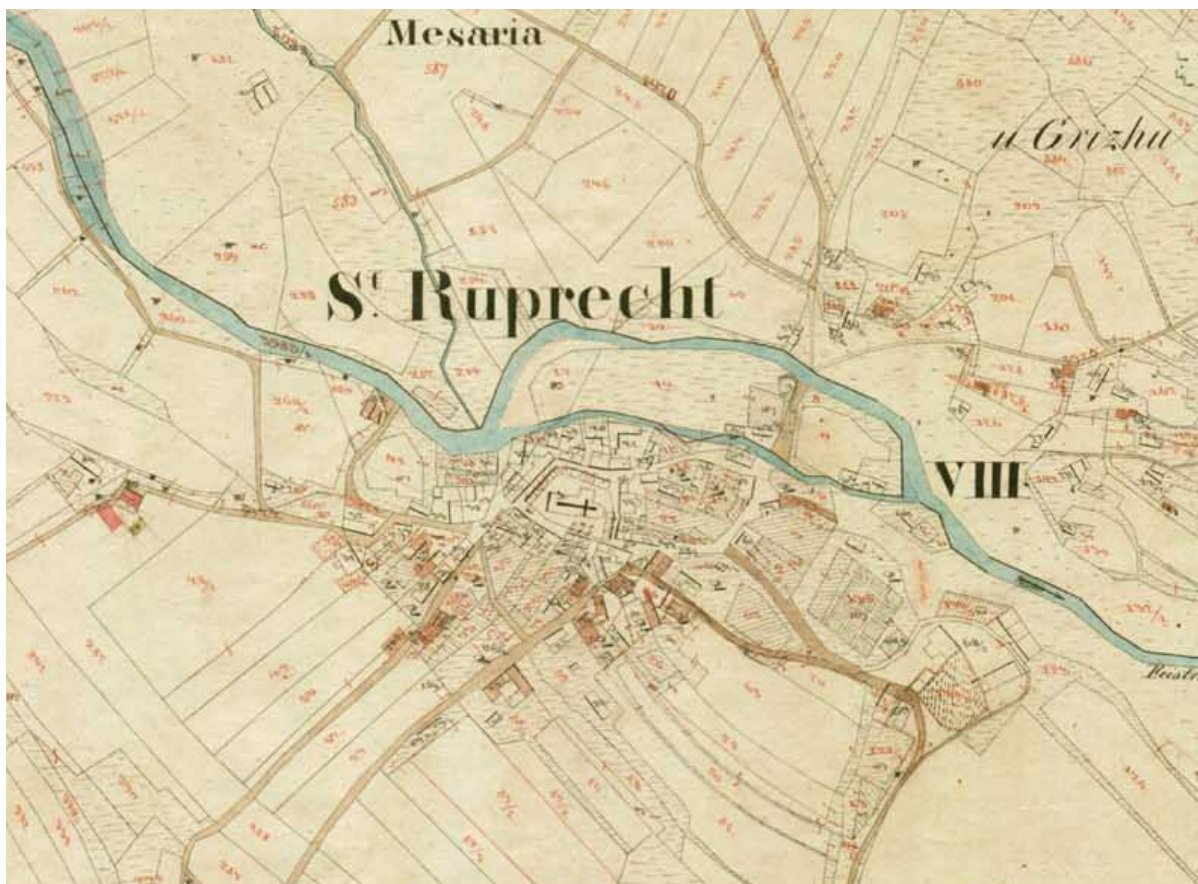


Slika 13: Prikaz Šentruperta na franciscejskem katastru (leto 1825)

Picture 13: Šentrupert on franciscan land register map (y 1825)

Vir: Arhiv RS, <http://www.arhiv.gov.si/>

Danes ima Šentrupert del funkcij središčnega naselja z župnijsko cerkvijo in župniščem, šolo, obrtnimi delavnicami, v njem pa sta manjša industrijska obrata. Število prebivalcev se od leta 1869 do danes ni bistveno spreminjalo (Krajevni leksikon Slovenije, Topole, 2003).



Slika 14: Prikaz Šentruperta na reambulančnem katastru (leto 1867)

Picture 14: Šentrupert on land register map (y 1867)

Vir: Arhiv RS, <http://www.arhiv.gov.si/>

4.3.1 Splošni in družbenozgodovinski oris

Število prebivalcev Šentruperta je že več kot stoletje pretežno nespremenjeno. Stavbni fond raste zmerno. Priseljevanje je večinoma omejeno le na tiste, ki se v kraj poročijo.

	št. preb. l. 1869	št. preb. l. 1900	št. preb. l. 1931	št. preb. l. 1961	št. preb. l. 1971	št. preb. l. 1981	št. preb. l. 1991	št. preb. l. 2002
Šentrupert	316	383	373	336	310	332	356	348

Preglednica 11: Rast števila prebivalstva v naselju Šentrupert, vir: Krajevni leksikon Slovenije in Popis 2002

Table 11: Population growth of Šentrupert settlement

Gospodinjstva so majhna, kar je lahko povezano z večjim številom ostarelega prebivalstva. Skoraj vsi prebivalci živijo v enodružinskih hišah. V naselju je nekaj proizvodnih obratov,

predvsem pa tukajšnjim prebivalcem zaposlitev nudijo industrijski obrati v Mirni in Trebnjem.

Naselje	Prebivalstvo	Gospodinjstva		Družine	Stanovanja	
		skupaj	povprečna velikost		skupaj	povpr. na stavbo s stanovanji
Šentrupert	348	112	3,1	93	131	1,1
SLOVENIJA			2,8			

Preglednica 12: Število prebivalcev, gospodinjstev, družin in stanovanj v naselju Šentrupert in Sloveniji, vir: Popis 2002

Table 12: Number of inhabitants, households, families and apartments in Šentrupert settlement and in Slovenia

Naselje	Skupaj	Od rojstva živijo v naselju prebivališča	Priseljeni		
			skupaj	iz drugega naselja iste občine	od drugod
Šentrupert	347	137	211	131	80

Preglednica 13: Selitve prebivalcev v naselju Šentrupert, vir: Popis 2002

Table 13: Migrations in Šentrupert settlement

Naselje	Skupaj	do 1918	1919 -	1946-	1961-	1971 -	1981 -	1991+
			1945	1960	1970	1980	1990	
Šentrupert	131	44	15	13	10	19	21	9

Tabela št. 14: Stanovanja po letu zgraditve stavbe v naselju Šentrupert, vir: Popis 2002

Table 14: Apartments by the year of construction in Šentrupert settlement

Naselje prebivališča	Skupaj	Skupaj Delovno aktivno prebivalstvo po kraju dela v Sloveniji			Delovno aktivno preb. - dnevni migranti	Dnevni migranti po kraju dela v Sloveniji	
		naselje prebivališča	drugo naselje v občini	drugod		drugo naselje v občini	drugod
Šentrupert	134	49	58	27	84	57	27

Preglednica 15: Delovno aktivno prebivalstvo in dnevni migrant v naselju Šentrupert i, vir: Popis 2002

Table 15: Active people and daily migrants in Šentrupert settlement

Šentrupert se nahaja v severnem delu Mirnske doline. Tu naj bi že leta 796 postavili kapelo oglejski misijonarji. Sprva sta se vas in župnija v virih običajno imenovala po gradu Škrljevo, na katerem je bilo upravno središče tamkajšnje zemljiške posesti. Najkasneje v 14. stoletju je naselje prevzelo ime po cerkvenem patronu sv. Rupertu. V 10. stoletju je dolenjske pokrajine dobila v fevd, kasneje pa v trajno last, Hema Krška. Ta je v Šentrupertu leta 1042 sezidala

cerkev. Iz tistega obdobja je tudi bližnji grad Škrljevo. Pražupnija je bila ena najstarejših župnij na Kranjskem, spadala je pod okrilje škofije Krka na Koroškem. V zgodnjem srednjem veku so se na Dolenjskem razvile štiri pražupnije: Šentvid pri Stični, Trebnje, Dobrnič in Šentrupert. Med temi je po pomenu in obsegu izstopal prav Šentrupert, saj je župnija segala od Svibnega do Boštajna in Mokronoga, s tem pa je bil Šentrupert najpomembnejši kraj mirnsko-mokronoške kotline. Naselje je bilo obrtno središče, sicer pa je bilo prebivalstvo večinoma kmečko. V času turških vdorov je imel kraj pomembno obrambno vlogo. V petnajstem stoletju so cerkev in kraj obzidali zaradi turških vpadov. Obzidju so nato prizidali številne mesnice, kleti in kašče, taborsko obzidje s pritiklinami pa so leta 1834 odstranili, sledovi ostajajo le še ob cerkvi. Statusa trga kraj ni nikoli pridobil.



Fotografija 52: Cerkev sv. Ruperta

Photo 52: Church of st. Rupert

Fotografija 53: Trg pred cerkvijo

Photo 53: Square in front of the church



Velika gotska cerkev dominira naselju. Pred njo je ploščad, ki je namenjena parkiranju.

Big ghotic church dominates the settlement. In front of the church is a platform used for parking area.

Današnja podoba osrednjega javnega prostora lahko zasledimo že na franciscejskem in reanbulančnem katastru (glej sliko 12 in 13). Že zgodaj se je morala okrog cerkve oblikovati krožna pot s pozidavo stanovanjskih hiš za cerkvijo. Po letnicah na kamnitih hišnih portalih

sodeč je bil niz pročelij ob krožni cesti dokončno izoblikovan v prvi polovici 19. stoletja. Prevladuje tip pritličnih in enonadstropnih hiš. Pred desetletji so tri izmed teh hiš porušili in izoblikoval se je manjši trg vzhodno od cerkve (Peskar, 2001).



Fotografija 54, 55: Krožna pot in pozidava okrog cerkve

Photo 54, 55: Roundabout and buildings around the church

Okrog cerkve so še ostanki obzidja, ob njem vodi krožna pot, sledi pa ji pozidava stanovanjskih in obrtnih hiš.

There are ruins of the walls, roundabout and tradesman's and residential buildings around the church.

Velika gotska župnijska cerkev sv. Ruperta stoji v jedru naselja, prvič se omenja leta 1163, vendar naj bi bili cerkev in župnija starejši. Cerkev je med štirinajstim in šestnajstim stoletjem doživela več gradbenih posegov, sedaj pa se s svojo arhitekturo uvršča v sam vrh slovenske gotike. Tlorisna zasnova predstavlja cerkev z dolgim prezbiterijem ali korom, ki ga zunaj obdaja šest dekoriranih opornikov. Stene predira pet visokih oken, ki spodaj segajo do talnega zidca. Masiven zvonik v tretjem nadstropju prehaja iz štiristrane osnove v osmerokotni stolp (Peskar, 2001).

4.3.2 Struktura naselja

Šentrupert je gručasto naselje, ki leži na dvignjeni terasi med Brinjskim poljem in desnim bregom potoka Bistrice. Strnjeno strukturo naselja je narekovala težnja izogniti se pozidavi rodovitne zemlje. Cerkvena stavba je odločilno vplivala na urbanistično zasnovo samega

naselja, ki je zaradi lege in orientacije stanovanjskih hiš posebnost med starejšimi vaškimi jedri na Dolenjskem. Ima središčno lego. Ob njej je bilo do leta 1785 pokopališče, okrog cerkve pa so še sledovi protiturškega obzidja. Okrog cerkve je oblikovana krožna pot s pozidavo pritličnih in enonadstropnih stanovanjskih hiš, stisnjenih ena ob drugo. Le-te so del posameznih kmetij, ki jih navadno sestavljajo trije glavni objekti: stanovanjska hiša z licem obrnjena proti cerkvi, hlev, skedenj ali kašča ter dvorišče med objekti.



Fotografija 56, 57: Osrednji trg

Photo 56, 57: Central place



Osrednji trg je upravno in oskrbno središče. Tudi novejša gradnje se oblikovno vklapljuje v celoto.

Central place is administrative and trade center. Newer buildings follow the form of the complex.

Do današnjih dni se je ohranila tudi prvotna cestna povezava s tremi vstopi v središčni prostor. V naselje se zvezdasto steka več cest. Skozi Drago vodi cesta proti Litiji, skozi Trstenik v Mirno, skozi Prelesje v Mokronog, poleg teh pa vodijo poti še v sosednje Škrljevo in Poštaje. Zaselka Poštaje na levem bregu Bistrice in Brod ob cesti proti Litiji se že prostorsko zlivata s Šentrupertom.

Vas se je najbolj predrugačila na njenem robu, ki so ga nekdanje predstavljal predvsem lesene zgradbe, kozolci in skednji. Tako so se temnejši barvni spektri lesa velikost naselja nevsiljivo prelivali v obdelana polja Mirnske doline (Peskar, 2001). Izjema je severna stran vasi, kjer določeno cenzuro predstavlja umetna struga Mlinščice kot del potoka Bistrice, ob kateri so še danes vidni ostanki nekdanjih mlinov, vendar najnovejša pozidava že sega čez ta dolgo ohranjen rob.



Fotografija 58 : Stara domačija

Photo 58: Old home

Fotografija 59 : Ulica

Photo 59: The street



Večina starih domačij ima stanovanjsko stavbo ob cesti in gospodarske prostore v notranjosti parcele.

Tudi mnogo novejših gradenj ohranja isto organizacijo parcele.

Most of old homes has its residential building close to the street and farm buildings inside the property. Many newer buildings follow the same scheme.

Novogradnje se umeščajo med starejše objekte, naselje se prostorsko malo širi. Za starejšo gradnjo je tipična umestitev stanovanjske hiše tik ob cesti, gospodarska poslopja pa sledijo v globino parcele.

4.3.3 Javni prostor

Danes objekti okoli cerkve, ki so vsi starejšega datuma, gostijo javne dejavnosti: knjižnico, trgovino osnovne oskrbe, trgovino z gradbenim materialom, kmetijsko zadrugo, železnino in sedež društva upokoencev. Odprt prostor je namenjen predvsem parkiranju.



Fotografija 60: Romarska pot Vesela gora

Fotografija 61 : Pokopališče zunaj naselja



Photo 60: Vesela gora, place of pilgrimage

Photo 61: The graveyard outside the settlement

Zaradi majhnosti naselja se drugotni odprti javni prostori skoraj ne pojavljajo. Omembe vredna je le umestitev pokopališča zunaj naselja, kjer je večje asfaltirano parkirišče mogoče uporabiti kot večnamensko ploščad. Gasilski dom se nahaja v gruči stanovanjskih hiš, dom kulture pa je že zunaj naselja, saj rob poselitve predstavlja struga Bistrice (glej fotografiji 62, 63).

Pokopališče v Šentrupertu, ki je bilo do leta 1785 okoli župnijske cerkve (glej fotografijo 61), se je kasneje razvilo vzhodno od naselja. Na njegovem jugovzhodnem delu stoji pokopališka cerkev sv. Križa, ki je z vzdolžno osjo orientirana proti jugovzhodu. Cerkev oziroma kapela je bila zgrajena leta 1859 kot grobnica beneške plemiške družine Barbo, ki je imela v okolici Šentruperta več stoletij v lasti bogata posestva. Prav zaradi starosti župnije, se je v okolici Šentruperta oblikovalo več romarskih središč. Nedaleč stran na jugozahodu je grič Vesela gora z božjepotno cerkvijo sv. Frančiška Ksaverija (glej fotografijo 60). Ob poteh in cestah je tako je več nabožnih znamenj ob cesti med Veselo goro in Šentrupertom je Rakovško znamenje, v vzhodnem delu naselja je kapelica sv. Ruperta in na Preleškem polju kapelica s kipom Marije Vnebovzete.



Fotografija 62: Dom kulture

Photo 62: Cultural centre

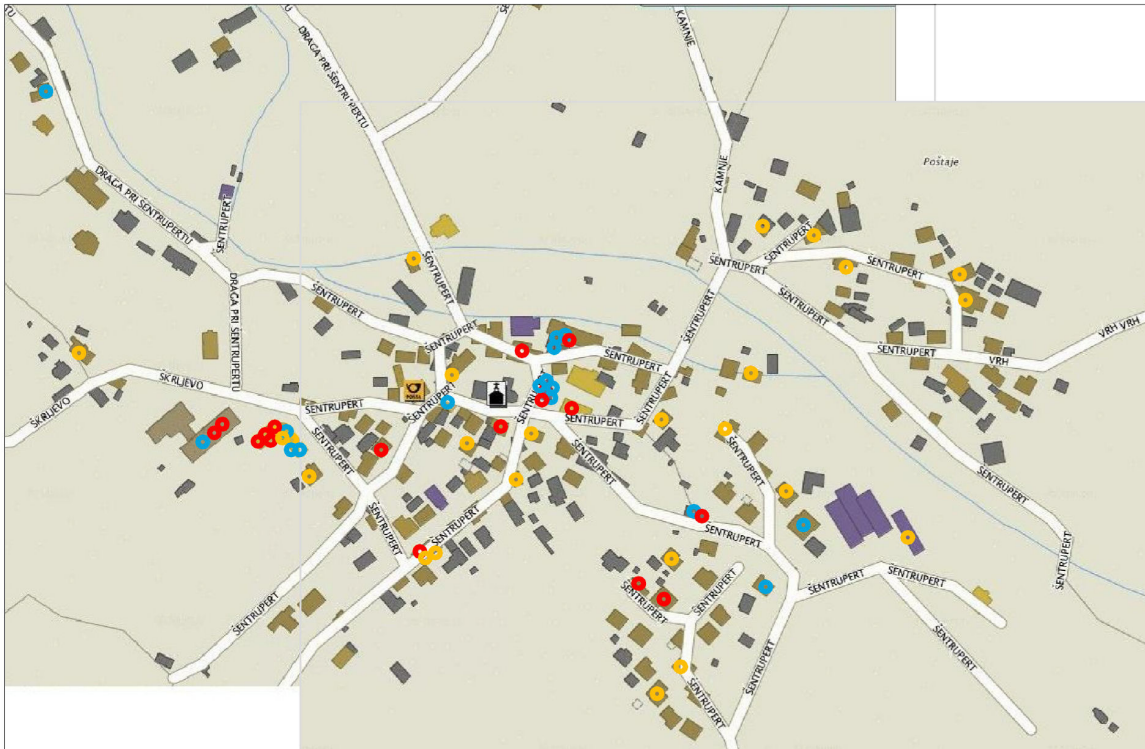
Fotografija 63: Potok Bistrica

Photo 63: Bistrica stream



Dom kulture je umeščen na robu naselja na drugem bregu Bistrice, ki sicer še vedno predstavlja mejo poselitvenega območja.

Cultural centre is situated on the edge of the settlement on the other side of Bistrica stream. Bistrica stream is the border of the settlement.



Karta 7: Poslovni subjekti v naselju Šentrupert
Map 7: Public buildings of Šentrupert settlement
Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

- sedež društva
- lokal z obiskom
- poslovni subjekt

4.3.4 Ugotovitve in predlogi

Zaradi majhnosti naselja, predvsem pa njegovega skromnega zaledja, saj Šentrupertu oskrbno funkcijo prevzemata bližnja Mirna in Trebnje, javne površine ne predstavljajo posebne kategorije v strukturi naselja. Staro vaško središče je oblikovano okrog cerkve, zahodno pa se je na robu naselja oblikovalo novo oskrbno središče okrog osnovne šole in pošte. Ker območji nista pretirano oddaljeni bi bilo smiselno osred med območjema tudi vizualno povezati, tako da naključnega obiskovalca usmeri tudi v drug oskrbni center.

Zanimivo so oblikovana občinska plakatna mesta, ki dosledno posnemajo zidana slojna znamenja kot kužna znamenja. Pozdravne table na vstopih v naselje posnemajo videz razpel (namesto Kristusa se nahaja napisna tabla), kar vse nakazuje zavezanost lokalne skupnosti religioznemu izročilu in zgodovini.

Zaradi ozkih, vijugastih uličic, ki prepredajo naselje Šentrupert, osrednji velik trg kar kliče po parkiranju vozil, kar pa povsem razvrednoti cerkev in okoliško arhitekturo. Smiselno bi bilo trg urediti ter parkirna mesta vsaj umakniti na rob in z ustrežno urbano opremo skriti v ozadje. Objektom, ki obkrožajo trg je potrebno oživiti javne dejavnosti v pritličju.



Fotografija 64: Osnovna šola Šentrupert

Photo 64: Šentrupert elementary school

Fotografija 65: Zaselek Poštaje

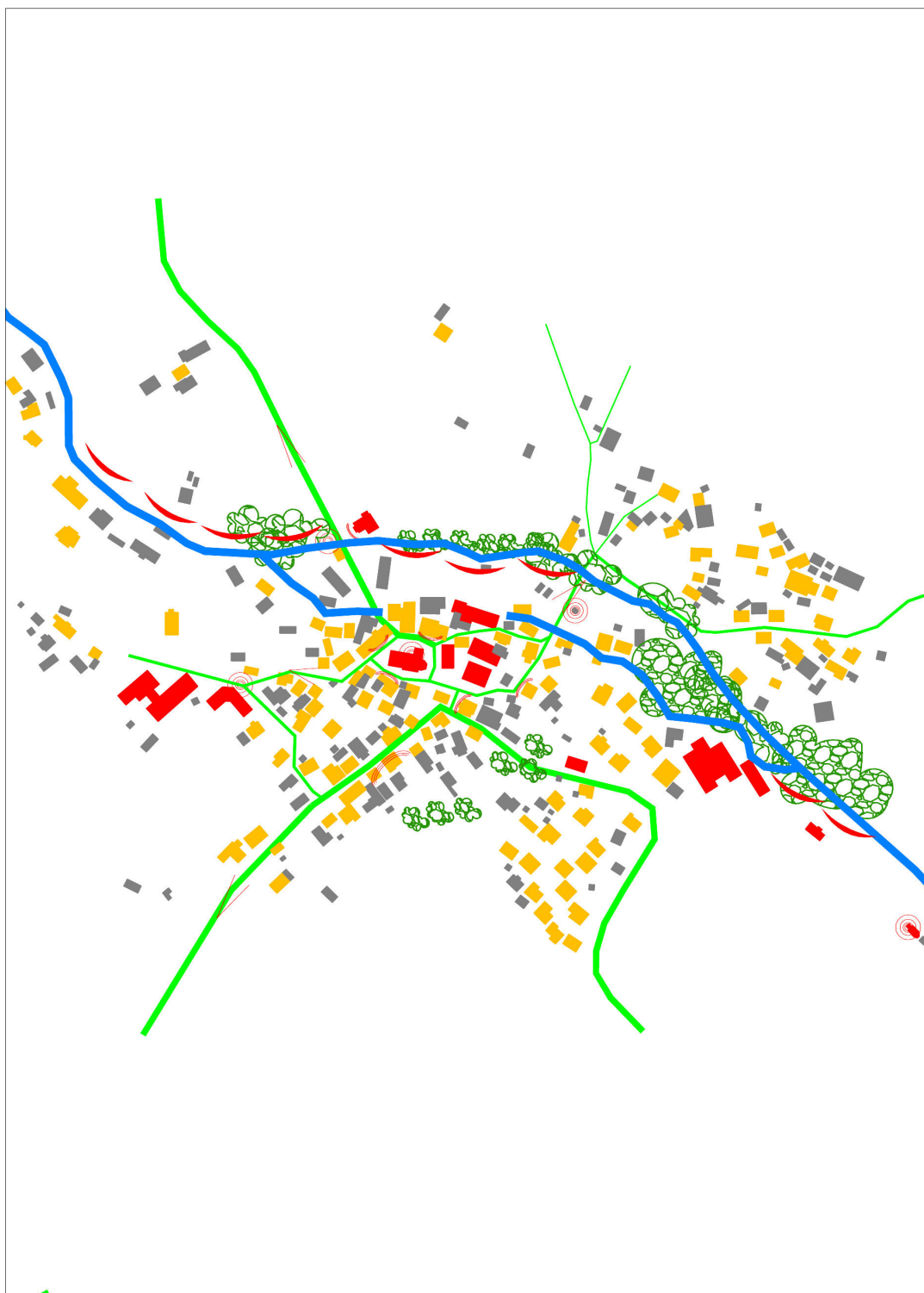
Photo 65: Poštaje village



V križišču zaselka Poštaje stoji plakatni steber, ki oblikovno posnema slojna znamenje.

There in a poster place on the crossroads in Poštaje village. The poster place is the imitation of the religious sign.

Ob potoku Bistrica bi bilo smiselno urediti sprehajalno pot, saj so na njej včasih stali mlini in ostaline so vredne vsaj naključnega ogleda. Tudi do bližnje romarske poti Vesele gore bi bilo smiselno urediti in označiti sprehajalno pot.



Karta 8: Zaznavanje naselja Šentrupert

Map 8: Perception of Šentrupert settlement

Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

— pogledi

— ceste

— živahno ulično dogajanje

— kvalitetna fasada

— likovna kvaliteta

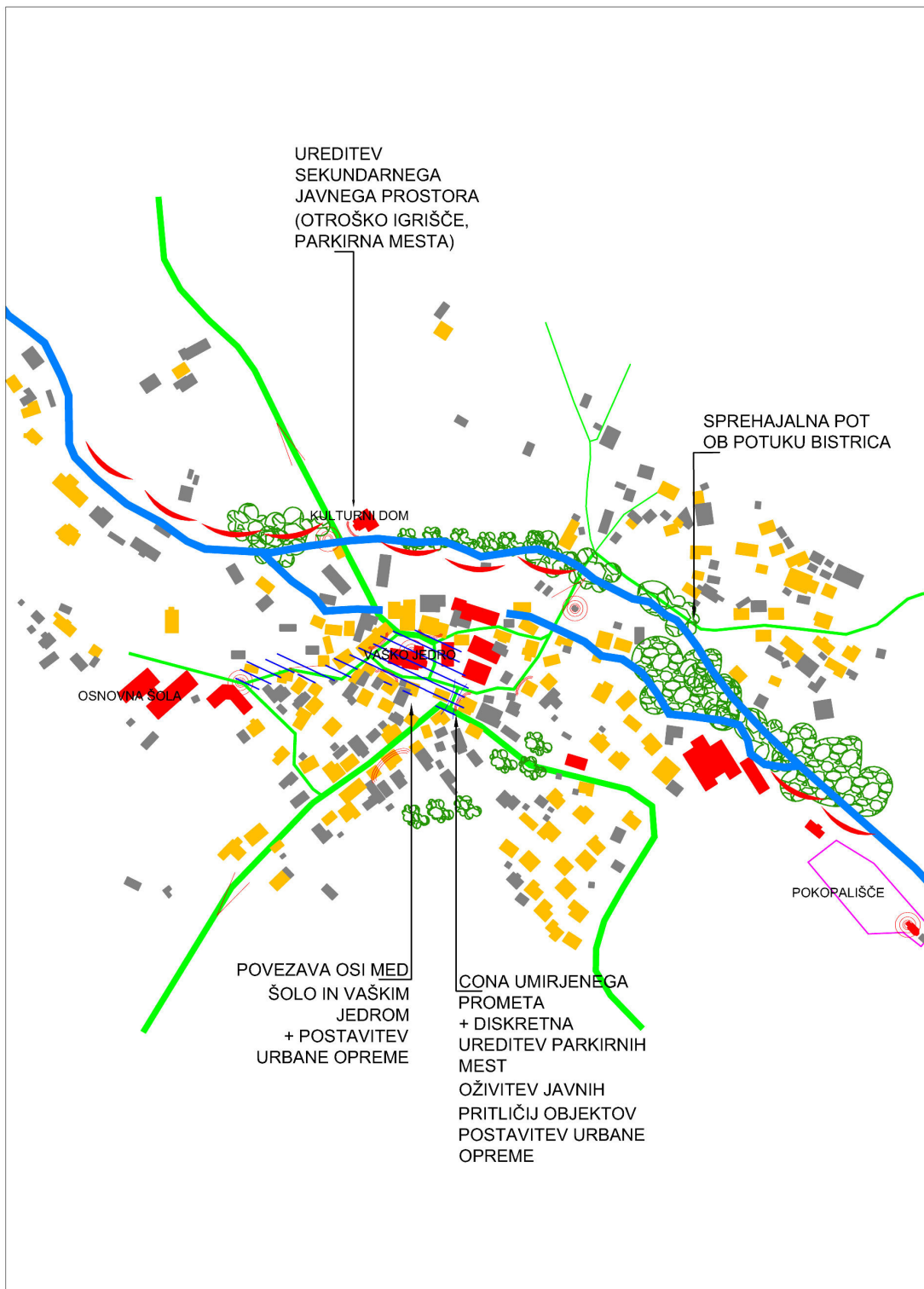
— stanovanjska stavba

— poslovna stavba

— gospodarsko poslojje

— proizvodni objekt

— zelenje

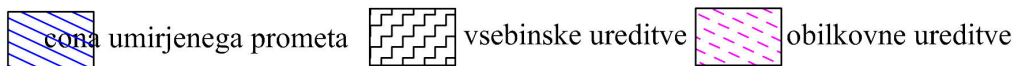


Karta 9: Predlog ureditev javnih prostorov v naselju Šentrupert

Map 9: Arrangement of public space in Šentrupert settlement

Vir: zemljevid.najdi.si, citirano 29.9.2008

peš povezave



5 SKLEP

V prostorsko načrtovalski literaturi manjka interdisciplinarna obravnava javnih prostorov v slovenskih podeželskih naseljih. Zato pričujoča naloga prinaša določena vsebine o vlogi, stanju in pomenu javnih prostorov v naselju kot pomembne podlage za prostorsko načrtovanje. Znanja o javnih prostorih lahko podprejo prostorsko načrtovalske ukrepe za bogatenje in ponovno zavedanje lokalne identitete. Uporabnost naloge je predvsem v tem, da njeni izsledki lahko nadgradijo pristope pri načrtovanju podeželskih naselij. Z večjimi poudarki na primerni funkcionalni in oblikovni opredelitvi javnih prostorov v vaških naseljih v procesu prostorskega načrtovanja bi se lahko izognili razvrednotenju naselij kot spalnih naselij. V urbanistični obravnavi javnih odprtih prostorov je potrebno jasno doreči funkcijo in namembnost teh prostorov ter nato oblikovanje podrediti zahtevam uporabe. Potrebno je rangirati ter funkcijsko opredeliti več odprtih prostorov, določiti potencialne uporabnike.

Magistrsko delo združuje izsledke različnih znanstvenih disciplin (geografija, etnologija, prostorska sociologija, psihologija, prometno planiranje, prostorsko načrtovanje, urbanistično načrtovanje, arhitektura, krajinska arhitektura, idr.). Vsem danostim v prostoru poišče njihov izvor in pomen. Z definiranjem pomena elementov javnih prostorov delo odgovarja na sicer abstraktno zastavljena hipotetična izhodišča.

Funkcija posameznih javnih prostorov se je od nastanka do danes spremenila zaradi spremembe načina življenja, rasti naselja ali prevzema funkcij med različnimi območji.

Širši kontekst razumevanja javnih prostorov razumemo s predstavitvijo zgodovine slovenskega podeželja. Z uporabo deskriptivne metode ugotavljamo velik pomen cerkve kot tvorca lokalne skupnosti. Iz zgodovine izhaja, da je najtesnejšo enoto pripadnosti tvorila vaška skupnost in nato župnija. Vaška skupnost je temeljila na skupnem gospodarjenju nad skupnimi površinami. Ta je v takšni pomembnosti s prevzemom skupnih površin pod okrilje občin zamrla, med tem ko je župljanska skupnost temeljila na sociološki povezanosti – srečevanje ob vsaki nedeljski maši in organizacija letnega poteka bogoslužja v cerkvi. Cerkev je skozi pomembnega oblikovalca življenja na vasi tudi oblikovalec prostora. Ne le z dominantno lego cerkvene stavbe, tudi s postavitvijo različnih religioznih znamenj.

V zgodovini so osrednji javni prostori združevali upravno, oskrbno, duhovnooskrbno in družabno funkcijo. Če sta bila na trgu tudi perišče ali vodnjak, sta predstavljala najpomembnejša komunalna objekta naselja.

Danes ta središča še vedno ohranjajo upravno in duhovnooskrbno funkcijo, družabni in oskrbni del pa se je marsikje razselil. Tudi prej skupno komunalno opremo – vodnjak, perišče nadomešča vodovod, ki je pripeljan do vsake stanovanjske hiše, in so se s tem dejavnosti preselile v individualni prostor.

Včasih je bilo širjenje informacij direktno od ust do ust, zato je bilo pomembno druženje na javnih prostorih. Obiskovanje družabnih prireditvev je bilo omejeno na lastno in nekaj sosednjih vasi, ker je bila mobilnost omejena.

Danes je na javnih površinah podeželskih naselij vsakodnevno srečevanje sicer omejeno, so pa zato lokalne družabne in športne prireditve, gostilne, bari, otroška igrišča in sprehajalne poti dobro obiskane in obiskavci radi poklepetajo z znanci, ki jih srečajo.

Kakovost bivanja je pogojena z možnostjo zadovoljevanja človekovih duhovnih in materialnih potreb. Torej mora kvaliteten prostor bivanja ponujati psihofizične pogoje, ki stimulirajo dobro počutje.

Kakovost bivanja je pogojena z zmožnostjo zadovoljevanja človekovih duhovnih in materialnih potreb in dober javni prostor ustreza svojemu namenu, če lahko naenkrat služi čim več uporabnikom z različnimi potrebami. Torej, če se na njem dogaja čim večje število raznolikih dejavnosti ter da so ta opravila čim bolj pogosta. Kot dober javni prostor je prepoznan tisti, ki je demokratičen. Demokratičnost pomeni, da se prostor ponuja v uporabo vsem, začasno si ga uporabniki prisvojijo in ga uporabljajo skladno s svojimi potrebami. Če so na istem kraju združeni trgovina, gostinski lokali, knjižnica, otroško igrišče, park, idr., lahko uporabniki združijo preživljanje prostega časa z nakupi, šolskimi obveznostmi in druženjem. Prostor hkrati združuje več starostnih skupin – otroke, najstnike, starše in stare starše.

Javni prostor je eden ključnih tvorcev naselja. Če je javni prostor živahen, obljuden, potem daje posredno vsemu naselju neko vsebino. Kakovosten je tisti, ki je obljuden, njegovi obiskovalci pa so si ga izbrali, ne da bi bili v to prisiljeni. Tako mnoge trge in ceste otroci izberejo za športne igre, na določenih lokacijah se rada zadržuje mladina, mnoga pokopališča pa so priljubljeni cilji sprehodov tudi za tiste, ki tam nimajo pokopanih svojcev. Javni prostor mora ponujati možnost aktivne in pasivne izrabe (npr. otroška igra / opazovanje), s tem se mu povečuje krog uporabnikov.

S podeželskim prostorom se je lahko poistovetiti. K temu pripomorejo kakovostna stavbna dediščina, ambient, ki izvira iz tradicije, materiali, ki izvirajo iz okolice. Zaradi majhnega merila, prilagojenega človeku in ureditev, ki sledijo harmoniji narave, je prostor hitro dojemljiv. Vse to stimulira domačnost in dobro počutje.

Priljubljenost javnih prostorov pogojuje tudi osebna navezanost na prostore, na katere se na primer vežejo otroški spomini. To navezanost in dobro počutje v nekem prostoru lahko staroselci s pozitivnim odnosom do prostora prenesejo tudi na druge.

Za kakovost bivanja je bistvena funkcionalnost javnih površin, ki je prilagojena današnjemu načinu življenja in zavedanja ljudi. Prostorsko načrtovanje mora zagotoviti, da so oskrbni in javni objekti v soseščini, tako da so med njimi mogoče peš povezave in skupne parkirne površine. Javni objekti morajo ohraniti svojo funkcijo, saj določena mera samozadostnosti povezuje prebivalce navznoter in ustvarja skupnost. Mnogi javni objekti in urbana oprema predstavljajo zgodovino in s tem identiteto naselja, zato je pri prenovi potrebno težiti k oživitvi njihove vsebine. Ob tem je potrebno ohranjati kakovosten videz. Pri prometnem in komunalnem urejanju naselij je potrebno ohranjati in razvijati značilne vaške strukture, cesta ne sme biti edini poudarek v prostoru. Med deli naselja, predvsem pa do osnovnih šol je potrebno urediti varne bližnjice za peš in kolesarski promet.

Posegi, ki stremijo k modernizaciji, ne smejo uničevati podedovanih elementov javnega prostora. Socialna funkcija javnih površin se mora odražati tudi v oblikovanju. Javne površine in njihovo urbano opremo je potrebno oblikovati s poznavanjem zgodovine naselja in

skupnosti, ki te prostore uporabljajo. Opremiti jih je potrebno s komunalno opremo in parkirnimi mesti, vendar oblikovno dovršeno, tako da nove ureditve ne rušijo že obstoječih likovnih poudarkov v prostoru.

Zaradi vtkanosti v delovanje skupnosti bi lahko celoten javni prostor na vasi po svojih funkcijah, predvsem pa po osmišljanju prebivalcev opredelili kot poljavni prostor. Fenomen poljavnosti pripomore k boljši identifikaciji s prostorom in skupnostjo. Torej lahko večja obljudenost, odprtost širši javnosti pomeni zaton pomena javnega prostora za lokalno skupnost.

Zaradi agresivnega avtomobilskega prometa in nezaupanja med ljudmi, je meja zasebnih površin vse bolj jasno določena z ograjami. S tem postopen prehod med javnim in zasebnim izginja. Izginja poljavni-polzasebni prostor, ki je prehodna cona med zasebnim in javnim prostorom. Ta po raziskavah najmočneje omogoča razvoj občutka skupne pripadnosti prostoru. V podeželskem naselju, kjer večina prebivalcev prebiva v individualnih hišah, se tvori sistem prostorov, ki so si različni po načinu zaznavanja, predvsem na nivoju individualnosti in skupnosti. Ta prehod bi lahko opredelili s pojmi hiša - dvorišče - ulica - glavna ulica/trg. Iz analiz naselij je mogoče razbrati, da ta sistem v večini primerov zdrži, vendar ima mnogo variacij in odstopanj. Postavitve starih objektov tik ob ulici mnogokrat tvorijo javno in zasebno fasado. Na ulično stran se odpirajo javni prostori (gostilne, delavnice trgovcev), nasprotna stran pa gleda na dvorišče, ki ostaja zasebno. Mnogo stanovanjskih hiš ima zaradi priročnosti izkoriščanja lastnega doma v poslovne namene, del površin izkoriščen za oskrbne lokale ali druge dejavnosti. Lokacija objekta ni pomembna, raztreseni so po vsem naselju. S tem se ponudi lastno dvorišče kot javni prostor in tudi bližnjim sosedom uniči status večje zasebnosti njihove hiše, kot je bila prej v sistemu hiša - dvorišče - ulica - naselje. Ugotavljamo, da so poljavni prostori v podeželskem naselju le zasebne, manj prehodne in slepe ulice, igrišča pred osnovno šolo ali otroškimi vrtcem ter morda pokopališče.

Glavne ceste ter osrednji vaški prostor pa so pojmovani kot javni prostor in ta je tisti, ki ga je potrebno razvijati v korist vseh prebivalcev naselja. Odpiranje naselja navzven s priseljenci ali s turističnim obiskom lahko poleg sicer večje obiskanosti, živahnosti in prijetnosti javnih prostorov, vodijo tudi v nedomačnost, prebivalci lahko dobijo občutek vdiranja v njihovo

zasebno sfero. Prav tako imajo posegi, kot je gradnja obvozne ceste, ki reši naselje pred tranzitnim prometom, dvojni učinek. Javne površine se sprostijo prevladujoče prometne vloge, ali pa zaradi manj obiska postanejo opustele.

6 POVZETEK

Zaradi množice gradbenih posegov je za podeželska naselja potrebno pripraviti jasna izhodišča razvoja, ki vključujejo prenovo in novo definicijo naselij, skladno z novimi potrebami bivanja in zavedanja. Za ustavitev trenda preoblikovanja v spalna naselja, je potrebno njihovo osnovo analizirati in vsebinsko prenoviti.

Ker je javni prostor mesto prireditve, pomembnih dogodkov, letnih šeg in navad, stalnega toka in srečevanj med ljudmi, je ta v pomenskem smislu gradnika lokalne identitete pomembnejši kot grajene prvine naselja.

Oblikovanje javnega prostora v podeželskih naseljih je odvisno od makro elementov na ravni celotnega naselja in celo širše. Odvisno je od velikosti naselja, njegove lege, funkcionalnega pomena v omrežju naselij, zgodovinskega poteka dogodkov, prometnega pomena, socialnih razmer, kulturnega okolja in gospodarske usmerjenosti. Različnost javnih prostorov pogojujejo tudi morfologija terena in lega znotraj naselja ter naravni elementi kot so zelenje in voda. Na mikro ravni pa obliko, funkcioniranje in likovne elemente posameznega javnega prostora določajo objekti, ki ga obkrožajo in tvorijo.

V preteklosti so vaška središča združevala upravno, oskrbno, duhovnooskrbno in družabno funkcijo. Če je bil na trgu tudi perišče ali vodnjak, je ta poleg tega, da je predstavljal najpomembnejši komunalni objekt naselja, vsakodnevno združeval vaščane. Mnoga vaška jedra danes izgubljajo svoj pomen, ker so nefunkcionalna. S posegi, ki sicer stremijo k modernizaciji, lahko uničimo mnoge elemente vaškega prostora, ki predstavljajo jedro privlačnosti bivanja na podeželju. Z upoštevanjem zahtev po trajnostnem razvoju se je potrebno vaške podeželske obnove lotiti po merilu človeka in za uporabo človeka.

Cesta je temeljna oblika javnega prostora, pojavlja se v vseh tipih in velikostih naselja. Ulice in ceste so polifunkcionalni prostor, ki naselje obenem združuje in ločuje. Dogajanje na ulici razkriva, če se naselje spreminja v spalna naselje, saj iz ulic izginjajo pešci, ni srečevanja, igre otrok, dela na cesti, na cestah se odvija le motorni promet.

Značilno oblikovanje vaškega središča je trg obzidan s javnimi stavbami. Že sam način gradnje dominantnih objektov v naselju, kot so cerkve, župnišča, upravne stavbe, šole, gostilne, lokali obrtnikov ali kmečki dvorci je zahteval pred vhodom v objekt odprt prostor, s čimer se je postopoma oblikoval prostor trga. Krasi ga tudi druga oprema (mogočna) drevesa ter vodnjak, spomenik, sakralno znamenje ipd. V osrednji Sloveniji je takšen trg običajno še prometno križišče. Med javne objekte novejšega nastanka spadajo osnovna, pogosto podružnična šola, otroški vrtec, zdravstveni dom ali postaja, kulturni dom z dvorano in društvenimi prostori, gasilski domovi, telovadnice in športna igrišča, otroška igrišča, zadruga idr. . Ti so v zavesti vaščanov priljubljeni, čeprav imajo malo oblikovalskih kvalitiet.

Elementi javnih površin so tudi dostopi do pitne vode: štirne, vodnjaki, perišča ali lokve so bile na osrednjih trgih ali pod ježo terase na kateri je naselje. Pojav javnega okrasnega zelenja se je na podeželje preselil šele v sodobnosti. V naseljih so bila večkrat ujete posamezne kmetijske obdelovalne površine ali zelenjavni vrtovi, sadovnjaki, dvoriščna drevesa. Pokopališča so pomembna mesta srečevanja, tako duhovnega srečevanja s predniki skupnosti kot povsem običajnega druženja z naključnimi popoldanskimi sprehajalci.

Včasih je bilo širjenje informacij direktno od ust do ust, zato je bilo pomembno druženje na javnih prostorih. Obiskovanje družabnih prireditvev je bilo omejeno na lastno in nekaj sosednjih vasi, ker je bila mobilnost omejena.

Danes je na javnih površinah podeželskih naselij vsakodnevno srečevanje sicer omejeno, so pa zato lokalne družabne in športne prireditve, gostilne, bari, otroška igrišča in sprehajalne poti dobro obiskane in obiskovalci radi poklepetajo z znanci, ki jih srečajo.

Kvaliteta bivanja je pogojena z možnostjo zadovoljevanja človekovih duhovnih in materialnih potreb in dober javni prostor ustreza svojemu namenu, če lahko naenkrat služi čim več uporabnikom z različnimi potrebami. Če so na istem kraju združeni trgovina, gostinski lokali, knjižnica, otroško igrišče, park, idr. lahko uporabniki združijo preživljanje prostega časa z nakupi, šolskimi obveznostmi, druženjem. Prostor hkrati združuje več starostnih skupin. Če je javni prostor živahen, obljuden, potem daje posredno vsemu naselju neko vsebino.

Za kvaliteto bivanja je bistvena funkcionalnost javnih površin, ki je prilagojena današnjemu načinu življenja in zavedanja ljudi. Prostorsko načrtovanje mora zagotoviti, da so oskrbni in javni objekti v soseščini, tako da so med njimi mogoče peš povezave in skupne parkirne površine. Javni objekti morajo ohraniti svojo funkcijo, saj določena mera samozadostnosti povezuje prebivalce navznoter in ustvarja skupnost. Pri prometnem in komunalnem urejanju naselij je potrebno ohranjanje in razvijanje značilne vaške strukture, cesta ne sme biti edini poudarek v prostoru. Med deli naselja, predvsem pa do osnovnih šol je potrebno urediti varne bližnjice za peš in kolesarski promet. Socialna funkcija javnih površin se mora odražati tudi v oblikovanju. Javne površine in njihovo urbano opremo je potrebno oblikovati s poznavanjem zgodovine naselja in skupnosti, ki te prostore uporabljajo. Opremiti jih je potrebno s komunalno opremo in parkirnimi mesti, vendar oblikovno dovršeno, tako da nove ureditve ne rušijo že obstoječih poudarkov v prostoru.

7 SUMMARY

Rural settlement needs new visions of development with renovation and new function. They should not become sleeping settlements.

Public space is place of entertainment, events, meeting people, manners and customs. This means that public space is the main builder of local identity.

Formation of public space in rural settlements depends of elements on the level of settlement and even wider. It depends of size of the settlement, its position, function in the system of settlement, history, traffic position, social conditions, cultural environment and economy. Difference of public spaces depends also of morphology of field, position in the settlement, natural elements like trees and rivers. On micro level the shape, function and art elements of public space define buildings that surround it.

In the past public spaces combined administrative, supply, religious and sociable function. If there was a laundry place or well, it was the most important communal element in the settlement. It was everyday meeting place. Many public spaces decay these days because they lost their function. Modernisation many times ruins the most village elements that presents the most attractive points of rural settlement. In terms of sustainable development the renovation of rural settlement must go on the basis of human scale.

Road is the basic form of public space. It exists in every size or tipe of settlement. Roads and streets are polifunctional spaces. They join and divide every settlement. If there is no pedestrians, no meetings, no children's play the settlement is becoming a sleeping settlement.

Typical village center has a shape of market surrounded with public buildings. Public buildings like church, parish, school and inn were built within the empty place in front of them. On public space are also placed big trees, wells and religious signs. In central Slovenia that kind of place is also a crossroad.

Contemporary public buildings are elementary school, kindergarten, health centre, cultural centre, fire station, gymnasium, sport field, children's playground and agricultural cooperative centre. In the public perception they are important, although they have no art qualities.

Public elements are also water supplies, green spots and cemeteries. Wells and laundry places were placed in village centre or below the village. Public parc is a contemporary element. Villages used to include agricultural fields, fruit and vegetable gardens. Cemetery is a place to visit ancestors and also to meet acquaintances.

In the old times news spread from man to man so it was important to gather on the public places. Visiting public events was limited to your own village because of the limited mobility. Today there is less everyday meetings on public spaces, but public social and sport events, inns, bars, children's playgrounds are well visited. People like to talk with acquaintances who they meet.

Satisfying physical and spiritual needs make peoples lives more qualitative. Public space serve its purpose if it is used by different consumers with different needs. If there are at the same place a shop, a bar, a library, children's playground, the consumers may combine shopping with leisure. The place can unite different age groups. If public place is vibrant it gives the whole settlement a specific content.

For the quality of life the functioning of the public space is very important. It must be adapted to modern way of life and peoples' awareness. Public buildings must be located nearby so they can be reach by foot and they can share common parking places. Public buildings must keep their function, because the self-sufficiency forms the community. Village structure shouldn't be endangered by the new traffic and communal arrangements. The safety pathways must connect different parts of settlements (especially elementary school). The public place must be well designed and it must reflect the community. They must be equipped with parking spaces, but the new arrangements shouldn't endanger the structure and view of the place.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Republike Slovenije, Uporaba arhivskega gradiva, podatkovna zbirka, http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/enos_isk_kat.htm, citirano z dne 24.11.2008

Azarov, E, Barbič, A., 1991: Prihodnost slovenskega podeželja: prostor, prebivalci, gospodarske dejavnosti. Novo mesto, Dolenjska založba, 285 str.

Barbič, A. 1989: Delo in prosti čas kmetov. AB Arhitektov bilten, 6, št. 13/14: str. 2-13.

Barbič, A. 1992: Socialna tipologija (kmečkih) gospodinjestev kot sestavina strokovnih osnov prostorskega in gospodarskega načrtovanja razvoja podeželja. V Urbani izziv, št. 21/22: str. 40-55.

Barbič, A., 1991: Pomen in vloga institucij v razvoju podeželja. IB, 25, št. 11/12: str. 11-16.

Barbič, A., 1994: Dediščina - breme ali razvojni potencial? Varovanje naravnih vrednot in kulturne dediščine v poseljenih območjih Triglavskega narodnega parka. IB revija, 28, št. 7/8/9, str. 36-46.

Barbič, A., 2005: Izzivi in priložnosti podeželja. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede: 343 str.

Barbič, A., 1996: Kulturna identiteta slovenskega podeželja. Anthropos, let. 28, št. 3/4: str. 109-125.

Barbič, A. 1990: Kmetov vsakdan. Položaj in prihodnost družinskih kmetij na Slovenskem. Ljubljana, Cankarjeva založba: 349 str.

Baš, A. in dr., 2004: Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana, Mladinska knjiga: 730 str.

Berce-Bratko, B., 1990: Kulturološka analiza kot metoda za ugotavljanje družbenih vplivov na prostor in planiranje izboljševanja okolja. Doktorska disertacija. Ljubljana, FAGG, Glasgow, Glasgow University: 269 str.

Blaznik, P, in dr. (ur.) 1970: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 650 str.

Brumen, B., 2000: Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomin, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana, Založba /cf*: 437 str.

Butina Watson, G., 1997: Izgrajevanje lokalne in regionalne identitete. Urbani izziv, št. 32/33: str. 3.

Cerklje na Gorenjskem z okolico, 1979. Turistično društvo Cerklje na Gorenjskem: 66 str.

Cooper Marcus, C, ur., 1990: *People places: Design guidelines for urban open space*. New York, Van Nostrand Reinhold: 293 str.

Corbett, N., 2004: *Transforming Cities: Revival in the Square*. London, Riba Enterprise: 167 str.

Črepinšek, M. 1992: Varovanje in prenova podeželja v okviru zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine. *Urbani izziv*, št. 21 /22: str. 27.

Dalla Valle, S. in dr. 1992: *Izhodišča za prostorsko urejanje izvenmestnih naselij v okolici Ljubljane*. Ljubljana, Urbanistični inštitut RS, FAGG: 231 str.

Deu, Ž., 2001: *Stavbarstvo slovenskega podeželja. Značilno oblikovanje stanovanjskih hiš*. Ljubljana, Založba kmečki glas: 157 str.

Deu, Ž., 2004: *Obnova stanovanjskih stavb na slovenskem podeželju*. Ljubljana, Kmečki glas: 262 str.

Dimitrovska Andrews, K., Nikšič, M., 2005: *Vloga urbanističnega oblikovanja pri notranjem razvoju naselij*. *Urbani izziv*, 16, št. 1: str. 21.

Dimitrovska-Andrews, K. 1994: *Oblikovalska merila pri urejanju mest in drugih naselij*. *Urbani izziv*, št. 26/27: str. 7.

Drozg, V. 1992: *Razvijanje in ohranjanje podeželskih naselij*. *Urbani izziv*, št. 21 /22: str. 7.

Drozg, V. 1995: *Morfologija vaških naselij v Sloveniji*. V *Geographica Slovenica*, št. 27: 183 str.

Ferlež, F., 2001: *Mariborska dvorišča, Etnološki oris*. Maribor, Mladinski kulturni center Maribor: 268 str.

Fikfak, A., 1997: *Urejanje nemestnih naselij. Metoda in elementi metode za pripravo ureditvenih načrtov*. *Urbani izziv*, št. 32/33: str. 35.

Fikfak, A., 2004a: *Evolucijske konstante naselbinske kulture v prenovi z aplikacijo na Slovenskem primorju - Goriška brda*. Doktorska disertacija. Ljubljana, FA: 264 str.

Fikfak, A., 2004b: *Spreminjanje naselbinskih vzorcev: definiranje nukleacije – disperzije*. AR, arhitektura, raziskave, št. 1: str. 30-35.

Fikfak, A., 2005: *Stabilnost naselbinskega prostora*. AR, arhitektura, raziskave, št. 2: str. 14-19.

Fister, P., 1993: *Glosar arhitekturne tipologije. Arhitekturna identiteta*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Zavod za prostorsko planiranje: 144 str.

Fister, P., 1993: *Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Arhitekturna identiteta*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Zavod za prostorsko planiranje: 245 str.

Florida: R, 2005: Vzpon ustvarjalnega razreda. In kako ta spreminja delo, prosti čas, skupnost in vsakodnevno življenje. Velenje, Ipak, Inštitut za simbolno analizo in razvoj informacijskih tehnologij: 423 str.

Gabrijelčič, P., 1985: Varstvo in urejanje kulturne krajine. Magistrska naloga. Ljubljana, FAGG: 458 str.

Gabrijelčič, Fikfak, A. 2001: Rurizem in ruralna arhitektura. Ljubljana, FA: 159 str.

Gawryszewska, J., 2008: Sodelovanje družbe pri ustvarjanju prostorske ureditve in njena povezanost s strukturo vsakodnevne krajine. Urbani izziv, 19, št. 2: str. 35-41.

Geografski atlas Slovenije. Država v prostoru in času. 1998. Ljubljana, DZS: 360 str.

Geografija. Leksikon, 2001. Tržič, Učila: 682 str.

Glück, A in dr., 1993: Podeželje - vrt prihodnosti, Nove možnosti. Komenda, Glavarjeva družba: 252 str.

Goličnik, B., 2006: Vedenjski zemljevidi ljubljanskih trgov in parkov, Novi izzivi in pogledi na načrtovanje in urejanje prostora. Ljubljana, Urbanistični inštitut: 151 str.

Golobič, M., Marušič, I., 2001: Raziskovanje vrednostnega sistema interesnih skupin kot izhodišče za usmerjanje urbanizacije podeželja. Urbani izziv, 12, št. 2: str. 58.

Grafenauer, B. 1965: Zgodovina slovenskega naroda, Doba zrele fevdalne družbe od uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda do začetka kmečkih uporov, 2. zvezek. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 414 str.

Grafenauer, B., 1956: Zgodovina slovenskega naroda, Doba prve krize fevdalne družbe na Slovenskem od začetka kmečkih uporov do viška protestantskega gibanja, 3. zvezek. Ljubljana, Kmečka knjiga: 174. str.

Grafenauer, B., 1961: Zgodovina slovenskega naroda. Dobačasne obnovitve fevdalnega reda pod okriljem absolutne vlade vladarja ter nastajanja velikih premoženj od protireformacije do srede XVIII stoletja, 4. zvezek. Ljubljana, Glavna zadružna zveza, Oddelek za tisk in propagando: 203 str.

Grafenauer, B., 1974: Zgodovina slovenskega naroda. Začetki slovenskega narodnega prebujanja v obdobju manufakturne in začetkov industrijske proizvodnje ter razkroja fevdalnih organizacijskih oblik med sredo XVIII. in sredo XIX. stoletja. Ljubljana, Državna založba Slovenije: 329 str.

Gulič, P., 1989: Prenova odprtega prostora stanovanjskih naselij. Magistrska naloga. Ljubljana, FAGG: 219 str.

Habinc M, 2002: Greste v nedeljo popoldne na pokopališče? O skrbi za grobove in njihovem obiskovanju na primeru brežiških pokopališč od tridesetih let 20. stoletja do danes. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo: 115 str.

- Hazler Papič, M., 1992: Vloga tipologije v oblikovanju ruralnih naselij. *Urbani izziv*, št. 21 /22: str. 27.
- Hazler-Papič, M. 1991: Prenova ruralnega prostora, vrednostna stopnja naselja. *Urbani izziv*, št. 16/17: str. 11.
- Horvat, Jesenko, Jukić, T., 1999: Planerski in/ali projektantski pristop k urejanju javnega mestnega prostora na primeru nekaj trgov v Hrvaški. *Urbani izziv*, 10, št. 1: str. 38.
- Ivanko, Š., 2007: Raziskovanje in pisanje del. metodologija in tehnologija raziskovanja in pisanja strokovnih in znanstvenih del. Kamnik, Cubus image: 146 str.
- Jacobs, J., 1970: *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Vintage Books: 432 str.
- Kladnik, D., 1999: *Leksikon geografije podeželja*. Ljubljana, Inštitut za geografijo: 318 str.
- Kladnik, D., Ravbar, M., 2003: *Členitev slovenskega podeželja*. Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU: 196 str.
- Klemenčič, 1995: Krajevna identiteta na primeru Srednje in Zgornje Gorenjske. V *Dela, Geografska problematika Slovenskega Alpskega sveta in slovenskih mest*, Ljubljana, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani: str. 47-56.
- Kokole, V., 1990: Krajevna skupnost kot teritorialna enota Slovenije. *Urbani izziv*, št. 11: str. 31.
- Kos, D., 1998: Postmoderni premik in razvoj podeželja. *Urbani izziv*, 9, št. 2: str. 33.
- Kos, D., 2008: Narava v mestu ali mesto v naravi? *Urbani izziv*, 19, št. 2: str. 5-10.
- Košćak, M., 1999. *Preobrazba podeželja ob slovensko – hrvaški meji*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo: 407 str.
- Orožen Adamič, M. in dr., 1995: *Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana, DZS: 638 str.
- Krečič, P, Goriup, Z., 1988: *Pokopališća v Sloveniji*, Razstavni katalog. Ljubljana, Arhitekturni muzej Ljubljana: 12 str.
- Lah, L., 1992: Nekateri aktualni sklopi vprašanj pri uvajanju prenove podeželja. *Urbani izziv*, št. 21 /22: str. 15.
- Lenarčič, B., 2004: Pomen lokalnih ugodnosti za uspešen prehod iz fordističnega v postfordistično mesto: primeri mest v ZDA. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede: 134 str.
- Likar, D., in dr., 2008: *Sporočila prostora, ARHE, Arhitektura – arheologija*. Ljubljana, Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU: 260 str.

Ložar-Podlogar, H., 1999: Šege ob smrti na slovenskem podeželju. *Etnolog*, let 9, št. 1: str. 101-115.

Makarovič, M., 1979: Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem. Ljubljana, Muta, Gorenje: 204 str.

Makarovič, M., 1994: Kultura na vasi in njena vloga v razvoju podeželja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, let. 34, št. 4: str. 23-26.

Marinček, D., 1991: Funkcije in oblike zelenja na trgih. Magistrska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 134 str.

Marinček, Prosenc D., 2002: Občina Cerklje na Gorenjskem, Ureditev osrednjega trga, Idejna zasnova. Arhiv Populus d.o.o., neobjavljeno gradivo.

Marinko, J., 1979: Razvoj in revitalizacija slovenske vasi. Metodologija vrednotenja in sprejemanja izhodišč za revitalizacijske posege v ruralnih naseljih. Ljubljana, FAGG: 202 str.

Melik, A., 1963: Slovenija I, Geografski opis. Ljubljana, Slovenska matica: 616 str.

Mihevc, P., 1992: Podeželje v naši prostorski stvarnosti. *Urbani izziv*, št. 21 /22: str. 3.

Mušič, M., 1947: Obnova slovenske vasi. Celje, Družba sv. Mohorja: 150 str.

Mihevc, P., 1990: Razvoj podeželja. O poselitvi kot ključnem dejavniku načrtnega razvoja. *Urbani izziv*, št. 11: str. 18.

Najdi.si, <http://zemljevid.najdi.si>, citirano 29.9.2008, 19.5.2008

Občina Cerklje na Gorenjskem, <http://www.cerklje.si/> citirano 20.11.2007

Občina Mengeš, <http://www.menges.si/cgi-bin/pccms.cgi?page=71>, citirano 4.12.2008

Občina Moravče, <http://www.moravce.si/> datiran o 20.11.2007

Občina Šentrupert, <http://www.sentrupert.si>, citirano 19.9.2008

PISO, <http://www.geoprostor.net/piso/> / citirano 19.5.2008

Plevnik, A, in dr., 2008: Trajnostno urejanje prometa na lokalni ravni. Končno poročilo projekta. URL: www.mop.si, citirano dne 2.10.2008.

Pogačnik, A. 1996a: Spremembe v vizualnem okolju. Temeljni raziskovalni projekt. Ljubljana, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, 93 str.

Pogačnik, A. Čerpes, I., 1996: Varstvo in usmerjanje oblikovne podobe Slovenskih mest. Ljubljana, MOP, Urad RS za prostorsko planiranje 207 str.

Pogačnik, A., 1990: Kompleksna prenova podeželja ter malih naselij in vizualno likovne analize. Ljubljana, RSS.

Pogačnik, A., Zore, J., 1986: Prostorski vzorci naselij enodružinskih hiš v Sloveniji in njih urbanistično usmerjanje. Ljubljana, FAGG, VTOZD Gradbeništvo in geodezija, Katedra za prostorsko planiranje: 44 str.

Pogačnik, A., 1989: Razvoj starega vaškega središča? Raziskava, ki išče "dušo" podeželskih naselij. V *Naši razgledi*, 38, št. 10: 290 str.

Pogačnik, A., 1993: Varstvo in usmerjanje oblikovne podobe slovenskih mest. *Urbani izziv*, št. 23/25: str. 56-62.

Polič M., Repovš G. (ur.), 2002: *Spoznavni zemljevid Slovenije*. Ljubljana, Znanstveni inštitut filozofske fakultete: 381 str.

Polič, M., 1999: Mestno okolje, njegove nevarnosti in človeško vedenje. *Urbani izziv*, 10, št. 1: str. 3.

Popis 2002, <http://www.stat.si>, citirano 19.5.2008, 24.11.2008

Project for Public Spaces, <http://www.pps.org>, citirano 1.12.2008

Prosen, A., 1991: Planiranje podeželskega prostora. V: *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto, Dolenjska založba, str. 47-61.

Prosen, A., 1993: *Sonaravno urejanje podeželskega prostora*. Ljubljana, Katedra za prostorsko planiranje na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, 180 str.

Prosen, A., 2003: Urejanje podeželskega prostora – naloga integralnega ali sektorskega načrtovanja? *Urbani izziv* 14/1: str. 32-40+117-122.

Razstava vas in podeželje, *Celostno urejanje podeželja na Bavarskem*. Ljubljana, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 1995: 41. str.

Resnik Planinc, T., 2006: Vrednote prostora kot integralni del izobraževanja. *Geografski vestnik* 78/2: str. 9-24.

Robbins, E., 2008: Svež pogled na javni prostor: Novi leksikon. *Urbani izziv* 19/2: str. 18-27.

Rotar, D. B. in dr. 1981: *Pomeni prostora. Ideologije v urbanizmu in arhitekturi*. Ljubljana, Delavska enotnost: 311 str.

Schmeidel K., Kopačik, G., 2000: Ulica kot polifunkcionalni urbani prostor. *Zahteve po polnovrednem okolju*. *Urbani izziv*, let. 11, št. 2: str. 7.

Secunda, S., *Space into Place, Using Public Spaces to Rebuild Communities*, predavanje 19. april 2006, Urbanistični inštitut RS, Ljubljana.

Stanič, I., 1991: Značaj, identiteta, slika o mestu. *Urbani izziv*, št. 16/17: str. 25.

Stanič, I., 1994: Mesta in "mala mesta". *Urbani izziv*, št. 26/27: str. 3.

Stražar, S., 1979: Moravska dolina: življenje pod Limbarsko goro. Moravče, Odbor za izdajo knjige: 877 str.

Šepec Mlakar, B., 1994: Vloga zelenja v urejanju malih mest. *Urbani izziv*, št. 26/27: str. 56.

Šilc, J., 2006: Župnije in njihov krajevni obseg v ljubljanski škofiji sredi 19. stoletja. *Arhivi*, let 29, št. 2: str. 305-336.

Šmitek, Z., 2004: Mitološko izročilo Slovencev. *Svetinje preteklosti*. Ljubljana, Študentska založba, 428 str.

Šumi, N., 1994: Naselbinska kultura na Slovenskem. *Urbana naselja*. Ljubljana, Viharnik, 291 str.

Vezovišek-Goriup, Z., 1988: Pokopališča v Sloveniji. Razstavni katalog. Ljubljana, Arhitekurni muzej: 12 str.

Vrišer, I., 1982: O geografskem proučevanju podeželja. V: *Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja*. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, Geografsko društvo Slovenije: str. 11 – 22.

Vrba na Gorenjskem, <http://sl.wikipedia.org>, citirano 19.9.2008

Zalokar, J., 1991: Vrednote - kultura pogleda. *Urbani izziv*, št. 18: str. 7.

Zavodnik Lamovšek A., in dr.: 2008: Majhna in srednje velika mesta kot ogrodje policentričnega urbanega razvoja. *Geodetske vestnik*, št. 2, let. 52: str. 267-289.

Zonabend, F., 1993: Dolgi spomin. Časi in zgodovine v vasi. Ljubljana, ŠKUC, Filozofska fakulteta: 258 str.

Zupan, G., 2000: Ulično pohoštvo. Mesto Ljubljana 1800-2000. Ljubljana, Arhitekturni muzej, DZS:166 str.

Žun Koderman, B., 2003: Kako do učinkovitosti in kvalitete prestrukturiranja slovenskega podeželja? *Geodetski vestnik*, št. 4, let. 47: str. 423- 445.